

IOAN-AUREL POP*
ALEXANDRU SIMON**

**HUNGARIA, POLONIA, DACIA ET CROUATIA:
VENEȚIA, CASA DE HABSBURG ȘI MOLDOVA
LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XV*****

I. Moldova între conspirația de la Lewocza și Liga de la Veneția

Sucesiunile lui Matia Corvin (1490) și Cazimir al IV-lea (1492) au demonstrat – încă o dată – cât de periculos putea fi Ștefan al III-lea *cel Mare* al Moldovei pentru interesele Casei Jagiello. Ostilitatea personală dintre el și noul rege al Poloniei, Jan Albert (cel din urmă nu-l sprijinise – atât la 1485, cât și la 1487 – împotriva *turcilor* pe când Ștefan era vasalul Cracoviei, acesta refuzând apoi să-l susțină la tronul Ungariei în 1490), agrava conflictul latent și, în fapt, inevitabil. În esență, așa cum remarcase mentorul lui Jan Albert, Filippo Buonaccorsi Callimachus, victoria jagiellonă era condiționată de dispariția – altminteri admiratului – Ștefan al Moldovei.

Problemele Casei erau complicate de suspendarea temporară a uniunii polono-lituaniene după moartea lui Cazimir. Jan Albert fusese ales rege al Poloniei, iar fratele său mai mic, Alexandru, duce al Lituaniei. Casa avea mare nevoie de un proiect comun și – mai ales – de un dușman unificator.

În martie 1494, frații jagielloni (Vladislav al II-lea al Ungariei, Croației și Boemiei, Jan Albert al Poloniei, Alexandru al Lituaniei, cardinalul Frederic și mezinul Sigismund) s-au reunit la Lewocza pe domeniile ungare ale lui Vladislav. Nu fără ezitări (cele mai multe dintre ele fiind însă rezultatul refacerii cronistice a imaginii evenimentelor după deznodământul de la 1497), au decis detronarea lui Ștefan. Locul său trebuia să fie luat de Sigismund (niciodată această idee nu ar fi fost posibilă, dacă nu existau premise rezonabile ca Moldova să accepte un stăpânitor străin și de rit *latin*).

Riscurile și mizele implicate de operațiune cereau discreție și dezinformare (Ștefan a aflat însă de plan de la nobilii din suita ungară a lui Vladislav). Dacă planul izbutea, toate statele și provinciile dintre Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană (în vest), Ordinul Cavalerilor Teutoni (în nord, vasal și Cracoviei, nu doar papei și împăratului), Moscova și Hoarda de Aur (în est) și Imperiul Otoman (în sud), ar fi ținut de Casa de Jagiello.

---

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

** Universitatea „Babeș-Bolyai”, Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

*** Cercetare sprijinită prin proiectul ANCS, PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153, *Genesis* (2012–2016) și cofinanțată prin proiectul POSDRU 159/1.5/S/137832, *Minerva* (2014–2015).

Primul pas fusese făcut cu o lună înainte de *conspirația* de la Lewocza. Imediat după pacea – dezavantajoasă – cu Moscova, Alexandru fusese logodit cu Elena, fiica lui Ivan al III-lea și a celei de a doua sale soții, Zoe (Sofia) Paleologul. Andrei, fratele Zoi, și Callimachus pledaseră pentru această alianță de la 1489. Ivan fusese însă mai interesat de o căsătorie între Elena și fiul Maximilian al împăratului Frederic ori nepotul acestuia, Filip.

Zoe era principala adversară a Elenei, fata lui Ștefan al III-lea. Ea fusese căsătorită la 1483 cu moștenitorul – din prima căsătorie – al lui Ivan al III-lea, Ivan Ivanovici. El decedase – în condiții suspecte – în martie 1490, cu exact o lună înainte de moartea lui Matia, aliatul tatălui său și al lui Ștefan. Fie băiatul Elenei, Dimitri, fie fiul lui Zoe, Vasili, trebuia să-i fie moștenitor lui Ivan. În condițiile de la mijlocul ultimului deceniu al veacului XV, Jagiellonii și Paleologii de la Moscova păreau foarte aproape de victorie.

Victoria ar fi pus în discuție stabilitatea nordică a Imperiului Otoman. Existența fratelui și rivalului său Djem, aflat la Roma din 1489, slăbea oricum puterea lui Baiazid al II-lea. Deși Alexandru al VI-lea extinsese acordul încheiat la 1490 între predecesorul său, Inocențiu al VIII-lea, și sultan pentru păstrarea lui Djem în regim de „domiciliu forțat”, nu exista nici o garanție reală că Djem nu urma să fie folosit (cândva) contra lui Baiazid.

Jan Albert și aliatul său – anti-habsburgic – Carol al VIII-lea al Franței nutreau mari ambiții cruciate. La jumătate de an după reuniunea de la Lewocza, Carol a intrat cu oaste în Peninsula Italică (septembrie 1494), oficial pentru a recupera pentru Casa sa de Valois Neapolele. Plănuia să-și continue expediția printr-un atac asupra Imperiului Otoman, cu Djem în frunte.

Serenissima se temea de Poartă. Relațiile fuseseră rupte la 1492 (oficial pacea de la 1479 rămăsese valabilă). Din acest motiv, în octombrie, republica îl „reactivase” pe Ștefan în postura de *căpitan* al ei. El tocmai își „îngăduise” să prevină două atacuri *turcești* asupra Ungariei (fără să rupă pacea moldo-otomană de la 1486). Fostul cronicar oficial regal, Bonfini, îl „desemnase astfel” drept succesorul lui Matia, cu titlul de *crăișor al valahilor*.

Dacă pacea putea fi păstrată între Jagielloni și Ștefan, Veneția lua în calcul inclusiv o ofensivă împotriva lui Baiazid al II-lea. Nici papalitatea nu s-ar fi putut opune unei asemenea idei. În plus, alternativa (imediată) habsburgică la puterea (mai îndepărtată) jagiellonă nu era foarte atrăgătoare.

În 25 februarie 1495, Djem, pe care papa fusese nevoit să i-l predea lui Carol în urmă cu o lună, a murit. La sfârșitul lunii următoare, a fost proclamată *Liga de la Veneția*. „Monstruoasa coaliție” reunea și Neapolele Aragonez, Milanul, Florența, Papalitatea, Republica Sfântului Marcu și Imperiul Romano-German. Francezii trebuiau scoși din *Italia*.

Convergența *italică* a Romei, Veneției și Innsbruck-ului (reședința favorită a lui Maximilian), trei puteri – foarte neîncrezătoare una într-alta – care, alături de Jagielloni și de Poartă, erau și principalele forțe interesate de frontiera Creștinătății, prefigura o comunitate de acțiune și în Răsărit. Ea s-a manifestat repede (până în vara lui 1495) prin blocarea în Curia Papală a proiectului polon – aprobat inițial de papă – de transfer al cavalerilor teutoni în Podolia și *Valahia Mică*. Vladislav se grăbise deja să accepte în aprilie 1495 termenii otomani (propuși probabil înainte ca vestea dispariției lui Djem să ajungă la Istanbul) ai armistițiului – tot pe doi ani (precedentul fiind scadent în 1494) – cu Baiazid. Se reconciliase temporar și cu principalii săi adversari *ungari*, Laurențiu Újlaki *al Bosniei* și Ioan Corvin *al Croației*.

Timp de doi ani, „mâinile otomane” ale Jagiellonilor erau legate în pofida presiunilor lui Jan Albert. Oricum, relația dintre Buda și Cracovia nu fusese perfectă nici după 1490–1491. În bună măsură, ea fusese întreținută „artificial” din afară. În conflict cu Matia, aflat în luptă cu Cazimir al IV-lea, și aliat cu Maximilian I, împotriva voinței lui Frederic al III-lea, Veneția „își semnalase” prin senatul ei intențiile din primele luni ale lui 1489: unise *Hungaria* și *Polonia*. Aceasta avea să se împlinească prin întronarea unui Jagiellon (Vladislav, nu Jan Albert însă, cum își dorise Cazimir) la Buda în vara anului următor. Formula venețiană își păstrase în plan politico-administrativ viabilitatea și după intervenția antiotomană din Croația (unită personal de secole cu Ungaria) a lui Maximilian din iarna lui 1493–1494.

Abordarea *Serenissimei* s-a schimbat începând cu 1495. Tensiunile dintre Maximilian și Vladislav creșteau. În iulie, regele romanilor a refuzat oficial să fie inclus în acordul fraților jagielloni (prezentat de aceștia ca fiind pe trei, și nu pe doi ani) cu sultanul. Ostilitatea lui Maximilian față de Buda a susținut noul conflict dintre Vladislav și Ioan. Până la sfârșitul lunii aprilie 1496, fiul lui Matia și Frederic au încheiat (cu sprijinul Veneției) o alianță.

Evoluțiile apusene i-au câștigat timp în Răsărit lui Ștefan al III-lea. Acolo, libertatea sa de mișcare era limitată la întreținerea fricțiunilor – de rit *latin* și de rit *grec* – de familie dintre Vilnius, Cracovia și Moscova (după oficierea căsătoriei lui Alexandru cu Elena în februarie 1495) și ritmată de două alianțe matrimoniale, cu Moscova și cu voievodul Transilvaniei, Bartolomeu Drágffy (copiii lor căsătorindu-se la 1489). Putea conta și pe drepturile și intrigile permise lui ca magnat al regatului ungar, datorită domeniilor primite în Transilvania. Cu toate că Vladislav o confirmase în aprilie 1492, posesia moldavă a domeniilor a fost contestată constant de vechii lor posesori, sub privirile prea adesea îngăduitoare ale administrației regale.

Puterea *ungară* a lui Ștefan s-a stabilizat pe fondul concesiilor făcute de Buda pentru a masca planul de la Lewocza și prin decesul lui Ladislau Losonczi, Drágffy rămânând singurul voievod al Transilvaniei (1494–1495). Și-a refăcut relația cu Maximilian. A ajuns la o înțelegere și cu Ioan. Planul de la Lewocza s-a transformat în dezastrul polon din toamna anului 1497.

Principalele surse și lucrări de sinteză asupra evenimentelor sunt binecunoscute. Amintim aici doar câteva repere, pe lângă cele înfățișate pe parcursul următoarelor pagini.

Pentru negocierile (romano-otomano-venete) din jurul lui Djem și planurile lui Carol al VIII-lea (1494–1495): Marino Sanudo il Giovane, *La spedizione di Carlo VIII in Italia*, ediție Rinaldo Fulin, Venezia, 1882, p. 201–202, 221, 254–255; [Johannes Burkhard<t>], *Joannis Burkardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI* (= *Rerum Italicarum Scriptores*, XXXII, 1), ediție Enrico Celani, I [1483–1496], Città di Castello, 1906, p. 547–550, 561–562; Louis Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mahommed II, frère de Bayezid II (1459–1495) d’après les documents originaux en grand partie inédites. Étude sur la question d’Orient à la fin du XVe siècle*, Paris, 1890, p. 351–352, 362–376; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204–1571)* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 412–416, 433–438, 481–482.

Pentru relațiile (cu accent pe armistiții) Înaltei Porți cu Veneția, Ungaria și Polonia în anii 1480–1490 (o bună parte a materialului documentar este inedită): [Domenico Malipiero,] *Annali veneti dall’anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (= *Archivio Storico Italiano*, VII),

ediție Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 142–145, 181–182; Maria Pia Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta del Constantinopole alla guerra di Candia*, Venezia, 1994, p. 112–118; Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*, Leiden/Boston/Köln, 2000, p. 99–102; Al. Simon, *Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus (1482–1484): Archival Notes*, în „Revista Arhivelor” (București), LXXXV (2010), 2, p. 107–114.

Pentru politica Moldovei și relațiile ei dinastice la sfârșitul secolului: Liborius Naker, *Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497*, în „Scriptores Rerum Prussicarum” (Leipzig), V (1874), p. 289–314; Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în „Romanoslavica”, XVII (1970), p. 525–554; Jonathan Harris, *A worthless prince? Andreas Palaeologus in Rome, 1465–1502*, în „Orientalia Christiana Periodica” (Roma), LXI (1995), 2, p. 537–554; Natalia Nowakowska, *Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, editor Norman Housley, New York, 2004, p. 128–147; I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu. Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331–406.

Pentru planurile ungare, italiene și creștine ale Casei de Habsburg (anii 1470–1520): *Zimmerische Chronik*, editor Karl August Barack, I, Freiburg/Tübingen, 1881², p. 501; Johann Gröblacher, *König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bâyezid II.*, în *Festschrift für Hermann Wiesflecker*, editori Alexander Novotny, Othmar Pickl, Graz, 1973, p. 73–83; Christina Lutter, *Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I.*, München, 1998, p. 179–180; N. Housley, *Robur imperii: Mobilizing Imperial Resources for the Crusade against the Turks, 1453–1505*, în *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, editori Daniel Baloup, Bernard Doumerc, Toulouse, 2015, p. 287–306.

I.1. Un raport spaniol din 1498

La *Reichstag*-ul de la Freiburg, în februarie 1498, Ștefan al III-lea *cel Mare* al Moldovei a fost prezentat oficial drept *Herzog der Moldau und Wallachei* („duce al Moldovei și al Țării Românești”) ¹. Împreună cu Maximilian I de Habsburg, Ștefan, sprijinit și de sultanul Baiazid al II-lea, Ivan al III-lea al Moscovei, hanul Mengli Ghiray și de Radu al IV-lea *cel Mare* al Țării Românești, împiedicase detronarea sa, plănuită de frații Jan Albert al Poloniei și Vladislav al II-lea al Ungariei ². *Conspirația*, cum fusese

¹ *Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I.* (=Deutsche Reichstagsakten, II, 1–6), VI. *Reichstage von Lindau, Worms und Freiburg 1496–1498*, editor Heinz Gollwitzer, Göttingen, 1979 (*Reichstagsakten Maximilian*), nr. 7, p. 545; *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493–1519* (=J[ohannes]. F[riedrich] Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor-general Herman Wiesflecker, II. *Österreich, Reich und Europa*, 2. *1496–1498*, editori Manfred Hollegger, Kurt Riedl, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber, Wien/Köln/Weimar, 1993 (*Regesten Maximilian*), nr. 8506, p. 681. Cavalerii Teutoni, care suferiseră pierderi majore în Moldova (căzuse și marele lor maestru), au fost printre cei mai impresionați de prezentare.

² Al. Simon, *Misfits and Saviours in the East in the Late 1400s*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicienului Alexandru Zub omagiu*, editor Gheorghe Cliveti, Iași, 2014, p. 343–376.

denumit acordul dintre Ștefan și Maximilian în anturajul lui Toma Bakócz, prelatul ungar, educat de Veneția³, frânsese hegemonia răsăriteană a Casei de Jagiello⁴.

Încheiat sub ochii binevoitori⁵ ai reprezentanților Veneției și ai Papalității, armistițiul mediat de Ștefan între Maximilian și Baiazid jucase un rol important în succesul *conspirației*⁶. Peninsula Italică fost chiar informată că Ștefan controla *jumătate* din Ungaria după luptele din 1497⁷. Atunci domnul fusese sprijinit de prelați *latini*⁸, de ierarhi *greci*⁹, de voievodul Transilvaniei Bartolomeu Dragffy¹⁰, de ducele Ioan, fiul nelegitim al lui Matia Corvin¹¹, dar și de palatinul Ștefan Szapolyai, altfel principalul adversar ungar al lui Maximilian¹². Pentru unul dintre cei mai bogați zece magnați ai Ungariei și unul din primii trei latifundiați ai Transilvaniei (deoarece aceasta era Ștefan prin domeniile primite de la Matia și confirmate de Vladislav)¹³, evoluția putea părea chiar firească, sprijinită fiind și de *turci*.

³ Státný Ústredný Archív [Arhiva <Slovacă> de Stat], Bratislava, (secțiunea L), Rody i panstvá [Familii și domenii], I. Rody: Erdödy Ústredný Archív/ Erdödi család levéltára [Arhiva familiei Erdödi], *Galgóci hitbizományi levéltár* [Arhiva de înscrisuri Galgóc], nr. 108; copie: Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională a Ungariei], Budapest (MOL), Antemohácsiana, (secțiunea U) Diplomatkai Fényképgyűjtemény [Arhiva fotocopiilor diplomatice] (DF), [nr.] 278383 [din aprilie 1498]; raport editat în I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu. Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331–406, anexă, p. 386–398).

⁴ Pentru aceste evenimente, a se vedea recent Liviu Cîmpeanu, *Contribuții la istoria relațiilor moldo-polono-otomane în perioada 1485–1497, după un nou izvor istoric. Jurnalul campaniei cavalerilor teutoni în Polonia și Moldova la 1497, scris de Liborius Nacker*, în *AHIX*, LI (2014), p. 59–71. Din păcate, sursa menționată mai sus, ca și altele, pare să fi scăpat atenției cercetătorului.

⁵ Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia (BNM), Cod. Lat. XIV-99 (=4278), f. 45^r, 50^r–52^r, 53^r, 58^r, 64^r, 75^r, 76^r (16, 25 iulie, 4, 11, 14, 26 august, 11 septembrie; *Regesten Maximilian*, II-2, nr. 5109, p. 185; nr. 5151, p. 192; nr. 5158, p. 192; nr. 5205, p. 201; nr. 5235, p. 206).

⁶ Franz Babinger, *Zwei diplomatische Zwischenspiele in Deutsch-Osmanischen Staats-verkehr unter Bâyezîd II. (1497 und 1504)*, în idem, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I, München, 1962, p. 254–269; Johann Gröblacher, *König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bâyezîd II.*, în *Festschrift für Hermann Wiesflecker*, editori Alexander Novotny, Othmar Pickl, Graz, 1973, p. 73–83.

⁷ Archivio di Stato di Milano (ASM), Milano, Archivio Ducale Sforzesco (ADS), Potenze estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. [1.] *Iliria*, nn (4 martie, 27 mai 1498).

⁸ După cum rezultă și din raportul editat în I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*.

⁹ De aici și donațiile logofătului Ioan Tăutu și ale vistiernicului Isac pentru stavropighia de la Peri (Maramureș) și mitropolia din Feleac (Transilvania). Vezi Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări literare”, București, V (1943), p. 141–218, la p. 150, 176; Carmen Ghica, *Vel Logofătul Ioan Tăutu. Cea mai veche miniatură a unui dregător*, în *SCIA*, XV (1968), 1, p. 114–117.

¹⁰ Al. Simon, *Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career*, în „Banatica”, Reșița, XXIV (2014), p. 263–288. La sfârșitul verii lui 1489, Alexandru, fiul nelegitim și moștenitorul moldav al lui Ștefan (Bogdan al III-lea, botezat Bogdan-Vlad, fiul său cu Maria Voichița, fiica lui Radu al III-lea *cel Frumos* și a Mariei *Despina* <Branković>, trebuia să devină domn în sud; Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, domn al Moldovei (1504–1517)*, în *AHIAI*, XXIII (1986), p. 314–317, s-a căsătorit cu *Maria* (?), fiica lui Bartolomeu (Marius Diaconescu, *Peșitorii nepoatei lui Ștefan cel Mare în 1517. Despre căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Bartolomeu Drágfi*, în *AHIX*, XLIX (2012), p. 55–70). El a murit în condiții misterioase cu un an înaintea ofensivei polone de la 1497.

¹¹ Din păcate, singura monografie, cu probleme și la nivelul epocii, dedicată lui Ioan (Gyula Schönherr, *Hunyadi Corvin János 1473–1504*, Budapest, 1894) este clar depășită.

¹² Johann Christoph von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nachbarländer*, III-2, Wien, 1813², p. 83–90. Autorul pare să fi știut și de existența raportului amintit din anturajul lui Toma Bakócz, alături de Vladislav, marele perdant ungar al anului 1497.

¹³ Ignác Acsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598* [Vechile relații feudale ungare. 1494–1598] (=Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből [Memoriile Secției de Științe Istorice <a Academiei Maghiare de Științe>], XVI, 3), Budapest, 1894, p. 24, 32, 38. În est, Ștefan III era depășit de Ladislav Geréb, episcopul Transilvaniei (vărul lui Matia), și de Ioan Corvin, iar la nivelul Ungariei „în față”

Tot la începutul anului 1498, Gutierre Gómez de Fuensalida, cavaler-comandant de Haro (cunoscut pentru ambasadele sale în Anglia Tudorilor), reprezentantul din 1496 al *los Reyes Católicos* la curtea lui Maximilian de Habsburg, a trimis un uimitor raport stăpânilor săi din Spania¹⁴.

[...] *Otrosi* [21 februarie] *me ha dicto el Rey de Romanos* [Maximilian I de Habsburg] *de las muchas diferencias que ay entre el Rey de Polonia* [Jan Albert] *y el Rey de Ungria* [Vladislav al II-lea] *y el Valaco* [Ștefan al III-lea], *y que heran muy peligrosas para toda la Christianidad, por quel Valaco se ayuda de los Turcos y de los Tartaros, y una parte del Reyno de Ungria es con el Valaco, y que recela que se podra encender de alli algund fuego en su tierra, por la cercania y vezindad que con ellos tyene, y aunque una parte del Reyno de Ungria le llama para que vaya a tomar quel reyno, pero que todo lo echa a las espaldas, porque es buen Espanol y Aragones* [mama lui Maximilian I fusese Eleonor de Portugalia], *y que es un cuerpo de qual Vestre Alteze* [Ferdinand al II-lea de Aragon și Isabella I de Castilia] *son la cabeza, y el y el rey de Napoles* [Frederic de Aragon (fiul lui Ferdinand, tatăl Beatricei, văduva lui Matia, încă (re)căsătorită, din 1490, cu Vladislav al II-lea Jagiello] *y el archiduque* [Filip de Burgundia, fiul și moștenitorul lui Maximilian] *los mienbros, y que hasta ver sosegadas estas diferencias de Francia* [Carol al VIII-lea] *y Italia* [datorită „coborării franceze” în Italia] *y que Vestre Alteze esten syn contrariedad, no comencara cosa que por ella oviese de estar enpachado para no poder socorrer a qualquier necesidad que a Vestre Alteze viniese* [...] ¹⁵.

„Traducerea” raportului *spaniol* ar fi sunat astfel: exista un corp comun (Creștinătatea/Europa), care avea regatele iberice drept cap și Neapolele, sub control aragonez, Maximilian I de Habsburg și Filip de Burgundia ca *membre*¹⁶. Acest corp avea probleme nu numai „la picioare” (în Răsărit), ci și „la trunchi”, în Franța și Italia¹⁷. *Los Reyes Católicos* și regele romanilor trebuiau să-și unească forțele pentru a tămădui acest corp creștin comun.

Înainte ca Europa să ia în secolul următor forma sa de *regină* (cu Spania și apoi Anglia drept cap)¹⁸, Maximilian I („un fel de” Napoleon al III-lea¹⁹) voia să reorganizeze continentul. Părea să aibă și mijloacele pentru acesta (evident, mai puțin

---

sa treceau mai ales familiile Szapolyai și Branković, dar, cu Moldova „în spate”, domnul era cel mai puternic vasal al Budei.

¹⁴ Diego Ramirez de Guzmán, Juan Manuel de Belmonte de Campos și cu el au format „triada diplomatică” favorită a *regilor catolici* (vezi aici José M. Doussinague, Fernando el Católico y Germana de Foix, *Un matrimonio por razón de estado*, Madrid, 1944, p. 65–66; José Martinez Millán, *De la muerte del príncipe Juan al fallecimiento de Felipe el Hermoso (1497–1506)*, în *La corte de Carlos V*, editor J. Martinez Millán, I, Madrid, 2000, p. 45–72).

¹⁵ *Correspondencia de Gutierre Gomez de Fuensalida, embajador en Alemania, Flandes é Inglaterra (1496–1509)*, editor Jacob Fitz-James Stuart de Berwick-Alba, Madrid, 1907 (*Correspondencia*), p. 21; *Regesten Maximilian*, II-2, nr. 5898, p. 293 (pentru contextualizare, merită urmărite sursele „personale” din seria paralelă I. *Maximilian I.*: 1–2. 1493–1495, 1496–1498).

¹⁶ În acest cadru politic, amintim două studii recente: Franco Cardini, *Tra memoria e reinvenzione e alibi*, și Rafael Beltrán, *Des emblèmes du pouvoir d'Alphonse V d'Aragon à la récupération de Constantinople*, în *Histoires et mémoires des croisades à la fin du Moyen Âge*, editori Martin Nejedly, Jaroslav Svátek, Toulouse, 2012, p. 161–210, 293–302.

¹⁷ Pentru o perspectivă (cu accent pe raporturile apusene), vezi *The French Descent into Renaissance Italy 1494–1495. Antecedents and Effects*, editor David Abulafia, Aldershot, 1995.

¹⁸ Michael Borgolte, *Perspektiven europäischer Mittelalterhistorie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, în *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Europa im Mittelalter*, editori Ralf Lusiardi, M. Borgolte, Berlin, 2001, p. 13–28, aici la p. 16.

¹⁹ A se vedea în comparație Roger Price, *The French Second Empire. An Anatomy of Political Power*, Cambridge, 2001, p. 43–44; Pierre Milza, *Napoleon III*, Paris, 2006, p. 382–386.

banii și, desigur, mai mult legăturile dinastice, precum și mecanismele monarhice necesare pentru un asemenea țel²⁰. Republica venețiană a acceptat – nu fără rețineri – ideea regelui Maximilian I, întrucât avea nevoie de el (pentru conflictele ei *italice*) și de Moldova în est²¹.

O comisie de anchetă privind utilizarea („delapidarea”) de către Ștefan a fondurilor venețiene a fost rapid redusă la tăcere²². În 1463, cercetările inițiate împotriva lui Matia după campania lui Mehmed al II-lea din Țara Românească²³, tot pentru „utilizarea” subsidiilor venețiene²⁴, fuseseră de asemenea grabnic oprite, deoarece un nou război stătea să înceapă între Veneția și Imperiul Otoman. În 1499, republica a pornit din nou la război împotriva Porții²⁵. Multe aveau să se schimbe în cursul anilor următori²⁶. În Răsărit, s-a încetățenit inclusiv o Dacie între Polonia și Ungaria²⁷.

²⁰ Vezi aici Ebehard Isenmann, *Reichsfinanzen und Reichssteuern im 15. Jahrhundert* (I–II), în „Zeitschrift für Historische Forschung”, Berlin, VII (1980), 1, p. 1–76; 2, p. 129–218.

²¹ Christina Lutter, *Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I.*, München, 1998; Al. Simon, *Massimiliano I, Venezia e il problema ottomano (1493–1503)*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300–1700)*, editori Cristian Luca, Gianluca Masi, Brăila, 2007, p. 91–109.

²² Vezi aici și „înregistrările” din [Marino Sanudo II Giovanne], *I Diarii Di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII) Dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Codd. CDXIX–CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolò Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, I. 1 gennaio 1496 – 30 settembre 1498, Venezia, 1879 (*Sanudo*), cols. 740–741, 744–745. Finanțarea îi fusese acordată lui Ștefan în toamna lui 1492, pe fondul tensiunilor dintre Poartă și Veneția (pentru context, vezi Al. Simon, *The Hungarian Crown and the Vlachs in the Ottoman Empire*, în „Macedonian Historical Review”, Skopje, II (2011), p. 77–90).

²³ I.-A. Pop, *Italian Reports concerning the 1462 Wallachian Campaign of Mehmed II*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XXI (2012), 1, p. 3–15. Vlad al III-lea se și căsătorise cu o vară de a lui Matia (ca a doua sa soție ungară Jusztina Szilágyi) ori o fiică nelegitimă de a lui Iancu de Hunedoara, înrudit cu ramura Dăneștilor din dinastia Basarabilor (Al. Simon, *Soțiile ungare ale lui Vlad III Țepeș: rolul, impactul și receptarea unor alianțe și rivalități medievale*, în *AHX*, XLVIII (2011), p. 5–12).

²⁴ Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumente ale diplomației maghiare. Din epoca regelui Matia. 1458–1490] (=Monumenta Hungariae Historica, IV, 1–4), I. [1458–1465], Budapest, 1875 (*MDE*), nr. 108, p. 172; Vikentij Makušev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta, collecta atque illustrata*, I-2. *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum*, Beograd, 1882 (*MHS*), nr. 9, p. 158. În chip „firesc”, cazul regelui Matia al Ungariei a primit mai mare atenție decât cel al lui Ștefan al Moldovei.

²⁵ Vezi și datele din Gaetano Cogo, *La guerra di Venezia contro i Turchi (1499–1501)* (I–II), în „Nuovo Ateneo Veneto”, Venezia, NS, X (1898), 1, p. 5–76; XI (1899), 1, p. 97–138.

²⁶ În acest context habsburgo-veneto-otoman, vezi Vilmos Fraknói, *Ungarn und die Liga von Cambrai, 1509–1511*, Budapest, 1883; Felix Gilbert, *Venice in the Crisis of the League of Cambrai*, în *Renaissance Venice*, editor John R. Hale, London, 1973, p. 274–292.

²⁷ În contextul problemei localizării *Daciilor* medievale (Danemarca/*Dania* în nord, sau „ceva” în est/sud-est), vecinătatea lor geografică și politică imediată trebuie să primeze pentru identificarea *Daciilor*. Altfel, erori – unele foarte atrăgătoare – pot apărea chiar în condiții neviciate de „precepte ideologice”. Prezentăm un asemenea caz din *Epistolae ad Princeps*, I. *Leo X – Pius IV (1513–1565)*, editor Luigi Nani, Città del Vaticano, 1992, nr. 57, p. 11 (regist după Cesare Baronio, Odorico Rinaldi, Giacomo Laderchi, *Annales Ecclesiastici denuo et accurate excusi*, XXXI. 1513–1526, Bar-le-Duc – Paris, 1887, nr. 56, p. 25). Pe 20 aprilie 1513, papa Leon al X-lea îi scria regelui *Daciei*. Conform editorului de secol XX, nu și celui de secol XIX, era vorba tocmai despre Ștefan voievod și Moldova (p. 489, 508, 523). Acesta era lăudat pentru guvernarea sa și rugat ca, acum când creștinii seneau împotriva turcilor să nu poarte război împotriva monarhilor creștini, între care primul era Henric, regele *Britaniei*. Eroarea, evidentă și greu explicabilă, ridică posibilitatea ca editorul modern să fi fost influențat de alte surse papale (necunoscute). În orice caz, pentru o ancorare temporară și tematică stabilă a subiectului, inclusiv în raport cu cazul de față, utile sunt datele stânse de Victor Spinei, *La signification des ethnonymes des Daces et des Gètes dans les sources byzantines des Xe–XVe siècles*, în *Études Byzantines et Post-Byzantines*, Bucarest, II (1991), p. 115–131, și Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2013. Lor le adăugăm un pasaj din tratatul episcopului Martin Segon

Emergența ei a coincis cu o maximă „internaționalizare” apuseană a Țărilor Române²⁸ și cu o la fel de majoră implicare a Țărilor Române în lumea vechilor state de rit *grec* din Balcani (Bulgaria²⁹ și Serbia³⁰), și mai ales în centrul „confederator” al lor (acceptat și de Înalta Poartă³¹): Muntele Athos³². „Configurată” – la 1463³³, 1466³⁴, 1471³⁵ și

din primăvara lui 1480 (dacă nu din cea a anului următor), dedicat papei Sixt al IV-lea și trimis regelui Matia Corvin (Agostino Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcignr. Un umanista serbo dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, Roma, 1981, anexă: *Opusculum reverendi domini Domini Martini de Segonis natione Catharensis origine autem Serviani ex Novomontio aliter Novobardo dicto Dei gratia episcopi Olchinensis Ad Beatissimum Sixtum IV Romanum Pontificem. Tractatus de provisione Hydronti et de ordine militum Turci et eius origine*, p. 78–146, la p. 137). Sub anii 1475–1476, auzind că a murit *re di Dacia*, Mehmed al II-lea a trecut repede Dunărea, [...] *accio facesse surrogare di quella natione uno della famiglia Bassaraban* [...] (pasaaj semnalat și de către Andrei Pippidi, *Lucruri noi despre Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I (2005), 1, p. 79–92, în acest caz p. 89).

²⁸ A se vedea în acest sens informațiile diplomatice strănse de către Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2001, p. 169–191.

²⁹ Vezi Andrei Radu, *Mănăstirea Kremikovski, citorie a lui Radu cel Mare*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, I (1941), 2, p. 477–491. Pentru cadru (care favoriza – prin tradiție – Țara Românească): Alexandru Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves de sud: traces des voievodes roumains dans le folklore balkanique*, în „Balcania”, Bucarest, I (1938), p. 184–207; Anton Balotă, *Radu Voievode dans l'épique sud-slave*, în *RESEE*, V (1967), 1–2, p. 203–228.

³⁰ Vezi în principal Grigore Balș, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopušnica*, în *BCMI*, IV (1911), p. 194–199; Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 146–152. Reamintim că, la 1475–1476, pentru Veneția, *Serbia și Bulgaria* țineau de Ștefan (Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XVII (2008), 3, p. 88).

³¹ Vezi și Vassilika Demetriades, Elizabeth A. Zachariadou, *Serbian Ladies and Athonite Monks*, în „Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes”, Wien, LXXXIV (1994), p. 35–55; E. A. Zachariadou, *A Safe and Holy Mountain: Early Ottoman Athos*, în *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, editori Anthony Bryer, Mary Cunningham, Aldershot, 1996, p. 127–132. Atât din rațiuni diplomatice regionale (Athosul fiind folosit și ca „teren neutru” de negocieri, în special între Istanbul și Veneția), cât și din motive administrative balcanice (ingerințele otomane pe Sfântul Munte putând avea consecințe neprevăzute între supușii creștin de rit *grec* ai Porții), sultanii, care își câștigaseră – prin protectorat – „liniștea lor” atonită încă cu aproape trei decenii înainte de cucerirea Constantinopolului, par să fi preferat să exercite un control mai puțin restrictiv asupra Muntelui Athos, abordarea lor sprijinindu-se și pe Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, supusă Porții.

³² Implicare evident conflictuală (aspect neglijat voit însă adesea). Astfel, în aprilie 1504, când dispariția lui Ștefan al III-lea era iminentă, Radu al IV-lea, sprijinit de Baiazid al II-lea, luându-i domnului Moldovei mănăstirea Vatopedi (Georgios Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Thessaloniki, 1995, nr. 13, p. 73; confirmarea din 1508, de după conflictul dintre Bogdan al III-lea și Radu al IV-lea din 1507, confruntarea armată fiind evitată doar în urma medierii regale ungare prin călugărul sârb Maxim Branković).

³³ Ioan Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, și Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt: Atlet al credinței creștine*, editori Ștefan Sorin Gorovei, Maria-Magdalena Székely, Putna, 2004, p. 157–178 (la p. 163), 179–186. Este vorba de doi *Apostoli* copiați din porunca lui Ștefan pentru Zografu (sigur în acel an) și pentru Hilandar, un început prudent, deși legăturile Sucevei cu Zografu datau încă de la 1442.

³⁴ *DRH*, A, Moldova, II. 1449–1486, editori Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, București, 1976, nr. 135, p. 193; Radu G. Păun, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare (și a urmașilor săi) la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos*, în „Analele Putnei”, X (2014), 1, p. 191–202, la p. 192–194. În decurs de nici trei luni, Ștefan al III-lea a luat sub patronaj Zografu (10 mai 1466) și Hilandar (27 iulie 1466).

³⁵ *DRH*, A, II, nr. 176, p. 261 (confirmarea și extinderea a acordului cu Zografu din 1466). Acordul din toamna lui 1471 (la fel ca și precedentele tratate de la 1466) a fost confirmat de membrii sfatului domnesc, dar nu și de către mitropolitul Moldovei, Teoctist I, ori de alți ierarhi. Notăm ca urmare și că nu se cunosc – altfel decât în cazul Țării Românești – danii făcute de boieri moldavi la Muntele Athos sub Ștefan al III-lea. Sfântul Munte apare drept un „domeniu personal” al domnului. Daniile boierilor moldavi s-au concentrat numai pe teritoriul stăpânit direct de către Ștefan, pe Moldova (vezi și Maria Crăciun, *Piety and Individual Options in Moldavian Donations Deeds. 14th–16th Centuries*, în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, editori M. Crăciun,

1475³⁶ – de acordurile cu Ungaria huniadă³⁷ și de războiul pe care Veneția era nevoită să-l ducă împotriva Porții (1463–1479)³⁸, ascensiunea atonită a lui Ștefan al III-lea³⁹ se realizase pe seama însemnelor Bulgariei⁴⁰, Serbiei⁴¹ și ale Țării

Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1998, p. 319–338). În consecință, în relație directă cu stăpânirea de către Ștefan a unei *jumătăți* din Ungaria (1498), dar și cu geneza *Daciei*, donațiile vistiernicului Isac și ale logofătului Tăutu de la Feleac și Peri pot fi considerate mai mult decât elocvente sub raport politic.

³⁶ Atunci s-a încheiat ridicarea cu sprijinul lui Ștefan a turnului-far al Mănăstirii Zografu (Ioan Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare*, p. 163–164; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare*, p. 180–181). Turnul a fost refăcut de urmașul său Bogdan al III-lea la 1517.

³⁷ Amintim în acest sens: 1) Sprijinul oferit de Ștefan al III-lea imediat după eșecul său de la Chilia lui Matia Corvin pentru răscumpărarea Sfintei Coroane de la împăratul Frederic al III-lea de Habsburg. Sprijinul a fost anunțat, pe 10 august 1462, de Matia orașelor Bardejove și Kosice (actele regestate de Béla Iványi, *Bárta szabadság királyi város levéltára 1319–1526* [Arhiva orașului liber regal Bardejove], I. 1319–1501, Budapesta, 1910, nr. 1425, p. 217; Karl Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în „Levéltári Közlemények” [Studii de Arhivistică], Budapesta, XLVII (1976), 1, p. 87–120, aici nr. 4, p. 88, au fost discutate pe baza originalelor din arhive în Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 484–485); 2) Apropierea – pe fondul cruciadei lui Pius al II-lea – lui Ștefan de Matia a dus la includerea *valahilor* (Țara Românească fiind ținută de Radu al III-lea pentru Mehmed al II-lea) între potențialii cruciați, care l-ar fi urmat pe Matia (septembrie 1464). Garnizoana ungară a fost alungată din Chilia. Ștefan a cucerit apoi orașul în februarie 1465 (Al. Simon, *Valahii și cruciada la mijlocul anilor 1460*, în *AIIX*, XLIX (2012), p. 23–38); 3) În primăvara anului 1466, în ajunul marii ofensive a lui Mehmed al II-lea împotriva albanezului Skanderbeg, a fost lansat și proiectul contra-intervenției habsburgo-huniade la linia Dunării. Problemele financiare des invocate de *Reichstag* au dus la amânarea campaniei pentru anul următor. În schimbul domeniului Rodnei (cel puțin la acea dată), Ștefan urma să fie implicat de partea lui Matia împotriva sultanului (Al. Simon, *Valahii la Baia. Regatul Ungariei, Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467*, în *AIIX*, XLVI (2009), p. 125–150, la p. 130–136). Veneția căuta însă să iasă din războiul cu Poarta. Demersul lui Matia și Frederic al III-lea îi puneau în pericol planurile. A venit cu un proiect de pace tripartită (Istanbul – Veneția – Buda). *Ambii voievozi ai ambelor Valahii* trebuiau să figureze ca protejați ai lui Matia. Anterior doar Țara Românească fusese acceptată drept *condominium* ungaro-otoman (Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato Secreti (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 23. 1466–1468, c. 12^r, 25 octombrie 1466; [...] *Uterque Vajvoda utriusque Valachie* [...]; în *MDE*, II. [1466–1480], Budapesta, 1876, nr. 23, p. 41; cf. Francisc Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în *RHSEE*, X (1933), 4–6, p. 119–141, aici la p. 135–139); 4) La 1471, Ștefan a ales să-l sprijine pe Matia Corvin (mai-august 1471) împotriva solicitării regelui Cazimir al IV-lea Jagiello de a interveni cu oastea în Ungaria (orientativ: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358–1600*, editor Nicolae Iorga, București, 1911 (*Hurmuzaki*), nr. 133, p. 77; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II. [1493–1503; 1457–1503], București, 1913, nr. 139, p. 312).

Reconfirmarea de către Ștefan în septembrie 1471 a acordului cu Zografu (*DRH*, A, II, nr. 176, p. 261) a urmat de puțin restabilirii relațiilor cu Matia, în august, reprezentanții lor fiind în relații foarte apropiate în Transilvania (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 133, p. 177). La 1466 (mai-iulie), tratatele lui Ștefan cu Zografu și Hilandar (*DRH*, A, II, nr. 135, p. 193; Radu G. Păun, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, p. 194) precedaseră de puțin proiectul venet de pace din luna octombrie (*MDE*, II, nr. 23, p. 41). „Coincidențele” politice sunt elocvente.

Folosim *tratate* pentru înțelegerile atonite ale lui Ștefan. Implicațiile lor nu se mărgineau nici la un singur rit, nici la o singură religie (ceea ce rezultă atât din acțiunile lui Ștefan, cât și din tratativele veneto-otomane de la Athos). Notăm astfel și contactul realizat prin Cetatea Albă (a lui Ștefan) între Sophronios I și Matia. Acesta a și dus la *expulzarea* patriarhului, în ajunul cruciadei lui Pius al II-lea din 1464 (vezi Al. Simon, *Valahii și cruciada*, p. 30–32).

³⁸ Pentru dilemele și dificultățile întâmpinate de Veneția de la bun început: Robert S. Lopez, *Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463*, în „Ateneo Veneto”, LXIV (1934), p. 45–131.

³⁹ Cadrul la Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654 (=Orientalia Christiana Analecta, CCXXVII)*, Rome, 1986.

⁴⁰ Mănăstirea Zografu (a se vedea în acest context și Dumitru Năstase, *Le patronage du Mont Athos au XIIIe siècle*, în „Cyrillomethodia num”, Thessaloniki, VII (1983), p. 71–87.

⁴¹ Mănăstirea Hilandar (vezi în acest subiect și Ivan Dujčev, *Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age*, în idem, *Medioevo bizantino-slavo*, I, Rome 1965, p. 487–510). Se cuvine remarcat că într-o cronică anonimă de la Hilandar (vezi Andrei și Valentina Eșanu, *Un letopiseț slavo-român inedit din epoca lui Ștefan cel Mare (după un codice de la mănăstirea Hilandar)*, în idem, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*, București,

Românești⁴² de la Sfântul Munte⁴³. Ducea nu atât spre Răsărit, cât spre

2004, p. 213–218) lui Ștefan i-au fost pomenite numai înfrângerile suferite în fața *turcilor*. Faptul trebuie asociat ostilității Marelui Branković față de domnul Moldovei temperate doar de legăturile ambilor cu Veneția și de puterea lui Ștefan. În calitatea de moștenitoare a tatălui ei, despotul Gheorghe, Mara a transferat – spre marea nemulțumire a Branković-ilor din Ungaria (conduși de despotul Gheorghe, viitorul călugăr Maxim) – patronajul Hilandarului – dușmanilor lui Ștefan, prima dată (c. 1480), lui Basarab al IV-lea *Țepeluș*, pretinsul tată al lui Neagoe Basarab, și apoi (c. 1487) lui Vlad al IV-lea *Călugărul*, tatăl lui Radu al IV-lea *cel Mare* (Boško Bojović, P. Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques du Mont-Athos. Des dynasties serbes et de la sultane Mara aux princes roumains*, în *RESEE*, LXI (2003), 1–4, p. 149–176). Vlad al IV-lea și-a (re)afirmat drepturile atonite în vremea ascensiunii ungare și venete a lui Ștefan al III-lea de la 1492, când și Vlad, altminteri loial Porții, se împotrivișe acțiunii otomane împotriva Ungariei.

În raportul prezentat lui Ivan al III-lea al Moscovei, socrul lui Ștefan, în primăvara lui 1489, călugărul Isaia de la Hilandar a evitat să spună direct cui îi aparținea Hilandarul. A precizat doar că *aparține regelui Serbiei*, în condițiile în care tot Isaia prezentase atât Zografu, cât și Kutlumuz, ca mănăstiri deținute de Ștefan (*Itinéraires russes en Orient*, editor [Sofija Petrovna Chitrovo] B. de Khitrowo, Genève, 1889, p. 259–264, aici la p. 261). Iar Vatopediul a fost înregistrat numai drept *mănăstire greacă*, fără „stăpânitor secular”.

⁴² Mănăstirea Kutlumuz (vezi, în continuare, datele din Andrei Pippidi, *Aux débuts des relations Roumano-Athonites*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXVII (1986), 2, p. 237–244). Ea fost temporar pierdută de Țara Românească la o dată anterioară lui 1489, fiind preluată de Ștefan (*Itinéraires russes*, p. 261). Preluarea, evident tolerată de Baiazid al II-lea, nu poate fi disociată în acest context de pacea moldo-otomană, încheiată la 1486, concomitent cu prelungirea armistițiului ungaro-otoman (vezi și Nagy Pienaru, *O misiune diplomatică otomană în Ungaria (1486)*, în *RI*, NS, XIII (2002), 1–2, p. 141–148).

⁴³ „Calibrarea” (antiotomană) huniadă și venetă a gesturilor atonite de putere ale lui Ștefan al III-lea (1463, 1466, 1471 și 1475) reatrage atenția asupra disputatelor începuturi ale domniei sale și asupra unui personaj controversat (mai ales în ultimii 12 ani), mitropolitul Teoctist I. Dispărut din marea politică moldavă până la moartea sa (1478), după ce Ștefan a pornit în războiul cu Imperiul Otoman (1473), Teoctist I a patronat, în tratate și acorduri (1456–1462), axa antiungară Istanbul – Cracovia a politicii Moldovei (pentru surse, vezi aici Ș. Papacostea, *Comerț, alianțe și acțiune militară în politica lui Ștefan cel Mare la începuturile domniei (1457-1462)*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 445–454). Cazul lui Teoctist trebuie discutat în raport cu sursele de epocă (eminamente cronistice) care conțin elemente de istorie ecleziastică moldavă (toate au fost editate în *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, editor P. P. Panăitescu, București, 1959): *Letopisețul de la Putna I*, p. 43–52 (1359–1526); *Letopisețul de la Putna II*, p. 55–66 (1359–1519); *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna*, p. 69–73 (1354–1519); *Cronica lui Macarie*, p. 77–105 (1504–1550); *Cronica moldo-polonă*, p. 167–187 (1352–1564); *Cronica sârbo-moldovenească*, p. 189–193 (1359–1512). Aceste informații se cuvin relaționate cu ceea ce a mai rămas din „cronica oficială” a lui Ștefan al III-lea în așa-numitul *Letopiseț anonim al Moldovei*, p. 6–23 (1359–1507). Abordarea este motivată în egală măsură de caracterul lacunar și laconic al surselor medievale și de excesele interpretative moderne.

Consacrarea lui Teoctist ca mitropolit al Moldovei la Patriarhia (Arhiepiscopia) Sârbă de la Peč de către patriarhul sârbesc Nicodim (*Putna I*) / patriarhul Nicodim al Țării Sârbești (*Putna II*) ne este cunoscută doar prin *Letopisețul de la Putna* (p. 49, 61). Acestea o așază în vremea lui Alexăndrel, fără mențiunea exactă a anului (*Putna II* adăuga în vremea bine-credinciosului despot Gheorghe, precizând totodată data și locul morții lui Alexăndrel: 26 august 1454, la Cetatea Albă; în mod interesant, în *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna*, p. 70, această dată era așezată în dreptul căderii Constantinopolului). Tot ele au reținut – fapt unicat – decesul lui Matia Corvin ([...] În anul 6698 a murit craiul unguresc Matiaș [...]); deopotrivă în *Putna I*, p. 51, și *Putna II*, p. 64, precum și în *Traducerea românească*, p. 72, care – pe de altă parte – nu mai menționa – altfel decât *Putna I* și *Putna II* – consacarea lui Teoctist și nici – imediat după decesul lui Matia – moartea lui Ivan Ivanovici, ginerele lui Ștefan al III-lea; din *Traducerea românească*, amintirea morții lui Matia a fost apoi preluată de *Cronica moldo-polonă*, p. 178, 181, cu amintirea dispariției lui Ivan Ivanovici, dar și cu precizarea – în varianta din *Putna II* – a consacrării lui Teoctist la Peč).

Caracterul special al acestor inserții și statutul domnesc al Putnei sub Ștefan al III-lea (și sub urmașii săi legitimi), *voievod al Serbiei și al Moldovei*, conform Veneției la 1475 (Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives*, p. 87–88), cer judecarea împreună a mențiunilor amintite. Prima era și strâns legată cronologic de sinuoasa relație dintre Gheorghe Branković și Iancu de Hunedoara, tatăl lui Matia (Iulian Mihai Damian, *Ioan de Capestrano și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2011, p. 96–118). Trebuie notat ca urmare că ambele cronici putnene au eludat conflictul *valah* – mediat de Maxim Branković (nepotul despotului Gheorghe, consacrat mitropolit al Belgradului la Suceava, conform cronicii episcopului *Macarie*, p. 91; „ca” Teoctist odinioară la Peč) – dintre Bogdan al III-lea (nepotul Mariei *Despina* și Radu al IV-lea în

toamna lui 1507. Asupra medierii lui Macsimian au insistat însă *Letopisețul anonim* (p. 22–23), desigur *Macarie* (p. 91), și *Cronica moldo-polonă* (p. 182).

Să observăm și că episodul consacării sârbești a lui Teoctist a mai fost menționat doar în așa-numita *Cronică sârbo-moldovenească* (la puțin timp după 1512). Din istoria *valahilor*, ea reține atât (p. 191–193): 1) *Descălecatul* lui Dragoș (sub 1359, „echivalat” anului cuceririi Gallipoliului de către turci, [...] și de atunci s-a făcut *turburare și neorânduială mare și pagubă prin locurile creștine* [...]); 2) *Domnia* lui Alexandru I cel Bun; 3) Victoriile antiotomane ale lui *Iancul* de la 1442 și 1443; 4) Cucerirea otomană a Chiliei și a Cetății Albe la 1484; 5) *Molima* din Moldova sub Bogdan al III-lea (1512). Sugestive sunt și mențiunile monastice și ecleziastice moldave din *addenda* la cronica propriu-zisă (p. 193): *În anul 6961 [1452/1453], a fost arhiepiscop chir Iosif de la mănăstirea Neamțului, în vremea binecinstitorului voievod Alexandru. Și după aceea, în zilele lui Alexandrel voievod, fiul lui Iliăș voievod, a fost binecuvântat preasfințitul mitropolit chir Theoctist cel bătrân de către arhiepiscopul sârbesc, chir Nicodim. În anul 6985 [1476/1477] a răposat preasfințitul mitropolit chir Theoctist cel bătrân. În anul 7019 [1510/1511] a răposat preasfințitul mitropolit chir Gheorghie cel bătrân. Și de la răposarea preasfințitului mitropolit Theoctist până la mitropolitul Gheorghie sunt 34 de ani.*

Onomastica sârbă a lui Iancu de Hunedoara (Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, ediție Mircea Borcilă, Ioan Mării, Cluj, 1971, p. 319), includerea lui Matia Corvin în *Minunile Sfântului Nicodim* de la Tismana (Virgil Ciociltan, *Întelesul politic al minunii Sfântului Nicodim de la Tismana*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 153–168), os regal sârbesc refugiat – temporar – în Țara Hațegului în aceeași vreme cu membrii *transalpini* ai familiei huniade (I.-A. Pop, Al. Simon, *Misiunile Sfântului Nicodim în contextul politicilor bisericești ale Veneției și Ungariei*, în *MO*, LVIII (2006), 9–12, p. 234–252), referințele – *sârbești și valahe* – la cei doi Huniazi din cronici (*Putna I, Putna II, Traducerea românească și Cronica sârbo-moldovenească*), consacrarea mitropolitului Teoctist de către arhiepiscopul Nicodim ori „lista ierarhilor sârbi” din Moldova (ca să nu mai vorbim aici și de „coincidența” Gallipoli – fondarea Moldovei care amintește suspect de mult de acuza *venețianului* Teodor Spandounes, nepotul Marei Branković, fiica lui Gheorghe și soția lui Murad al II-lea, privind aducerea *turcilor* în Europa la 1354 de către *sârbi și valahi*; Theodoro Spandugino, *Patritio Constantinopolitano, de la origine deli Imperatori Ottomani, ordini della corte, forma de guerreggiare loro, religione, rito, et costumi della natione*, în *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, editor C[onstantin]. N. Sathas, IX, Paris, 1890, p. 138–261, aici la p. 145–146) ne obligă să raportăm figura lui Teoctist I în primul rând la lumea sârbă și la familiile Branković și *Hunyadi*. Originea *bulgară* a lui Teoctist I afirmată peste secole de către Dimitrie Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, ediție Gheorghe Guțu, Maria Holban, Nicolae Stoicescu, București, 1973, p. 350) poate fi, în fapt, acceptată doar prin prisma frecvenței confuzii *valahe* dintre *sârbi și bulgari* (vezi aici Alexandru I. Gonța, *Bulgarii și sârbi în Țările Române în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în idem, *Studii de istorie medievală*, ediție Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, Iași, 1998, p. 72–88). În aceste coordonate, Teoctist I apare – „destul” de firesc pentru politica vremii – mai curând un reprezentant al „speciei intervalului”, precum Gheorghe Branković (la vremea întronizării lui Teoctist la 1453–1454, despotul Serbiei era „în egală măsură” supusul papei Nicolae al V-lea și al patriarhului ecumenic Ghenadios Scholarios; *Epistolae pontificiae ad concilium florentinum spectantes* (= *Concilium Florentinum*, A, I, 1–3), editor Georg Hofmann, III. *Epistolae pontificiae de ultimis actis concilii florentini annis 1440–1445 et de rebus post concilium gestis annis 1446–1453*, Roma, 1946, nr. 306, p. 144; Ernst von Dobschütz, *Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios Scholarios and den Fürsten Georg von Serbien*, în „Archiv für Slavische Philologie”, Heidelberg, XXVII (1905), p. 246–257), decât un antiunionist și un filo-otoman convins (cum s-a postulat adesea în ultimul deceniu; a se vedea astfel și „dezbaterile” din *SMIM*, XXVI (2008), p. 285–324; XXVII (2009), 338–348).

Există trei certitudini: 1) Căderea Bizanțului, care a dus la întronizarea otomană a lui Scholarios ca patriarh (Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Ghennadios Scholarios a-t-il été trois fois patriarche de Constantinople?*, în „Byzantion”, Bruxelles, LXXI (2001), 1, p. 60–72); 2) Jocul dublu al patronului Peč-ului, Gheorghe Branković între Roma și Constantinopol, prelungit până la atacul asupra despotului al lui Giovanni Capestrano la Dieta de la Győr din iulie 1455 (Iulian Mihai Damian, *Ioan de Capestrano*, p. 170–174); 3) Alungarea – până tot în aceeași vreme – a predecesorului mitropolitan al lui Teoctist Ioachim, pe fondul unei ample mișcări antiunioniste moldave (Michel Lascaris, *Joachim, métropolit de Moldavie et les relations de l'Eglise moldave avec le Patriarcat de Pec et l'Archeveché d'Achris au XVe siècle*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, Bucarest, XIII (1927), p. 129–159). Alegerea lui Teoctist I ca mitropolit al Moldovei și consacrarea sa la Peč apare drept o „soluție de compromis” pe fondul ultimatumului otoman adresat Moldovei imediat după cucerirea Bizanțului (Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle, le cadre international des rapports établis en 1455–1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII (1974), 3, p. 445–460, la p. 449–450), al atacurilor otomane asupra Serbiei (E. A. Zachariadou, *The First Serbian Campaigns of Mehemed II (1454–1455)*, în „Annali dell'Istituto Orientale”, Napoli, NS, XIV (1964), p. 837–840), al reacției militare a lui Iancu (O. Cristea, *Căderea Constantinopolului*

(1453) și politica pontică a Ungariei: *ecouri occidentale*, în *RI*, NS, VII (1996), 7–8, p. 599–603) și, nu în ultimul rând, al logodnei dintre Matia, fiul lui Iancu, și nepoata lui Gheorghe Branković, Elisabeta, fiica lui Ulrich de Cilly și a Caterinei *Cantacuzino* (după mama ei și a Marei, soția lui Gheorghe; vezi Iulian Mihai Damian, *Ioan de Capestrano*, p. 102–114).

În condițiile în care – și după ce demisionase din poziția de regent al Ungariei în iarna lui 1452–1453 – Iancu își păstrase influența asupra Moldovei, Alexăndrel, cel sub care s-a produs întronarea lui Teoctist, luând în căsătorie o rudă apropiată de a lui Iancu (Sorin Iftimi, *La politique de Jean Hunyadi en Moldavie*, în *Between Worlds (=Mélanges d'Histoire Générale*, NS, I-2), editor Al. Simon, II. *Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time*, editori Ana Dumitran, Loránd L. Mádly, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 365–378), trecerea – aparent fermă – a Moldovei și a lui Teoctist în tabăra otomană trebuie datată după conflictul de la Győr și decesul Elisabetei (iulie–noiembrie/decembrie 1455). Pozițiile antiotomane adoptate nici un an mai târziu, atât de Gheorghe Branković, cât și de Petru Aron (în paralel cu plata tributului otoman al Moldovei), dar și Vladislav al II-lea, toți sprijinindu-l pe Iancu împotriva lui Mehmed (vezi Al. Simon, *John Hunyadi between Belgrade and Cetatea Albă in the 1450s*, în „Banatica”, XIX (2009), p. 25–38, la p. 30–35), arată însă că „deformările” sârbești și moldave de la 1455 au fost elastice, nu plastice.

Cu atât mai importante ne apar: 1) Dezertările huniade ale lui Vlad al III-lea și Ștefan al III-lea din iunie 1456 (Constantin A. Stoide, *A doua domnie a lui Vlad Țepeș. Luptele pentru ocuparea tronului și consolidarea domniei (1456–1458)*, în *AIIAI*, XXIII (1986), p. 112–120; Al. Simon, *Milanese Perspectives on the Hungarian Events of 1456*, în *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea*, editori Valeriu Sîrbu, Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 249–260); 2) Detronarea peste tot nici un an – sprijinită de Teoctist – a lui Petru Aron de către Ștefan, susținut de muntenii lui Vlad (*Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, p. 28–37, la p. 28) și de Mehmed (O. Cristea, *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns*, în *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries (=The Ottoman Empire and Its Heritage*, LIII), editori Gábor Kármán, Lovro Kunčević, Leiden/Boston/Köln, 2013, p. 253–274, la p. 263–264), dar și de *josenii* din filo-ungara *Țară de Jos* a Moldovei (Ș. Papacostea, *Un episode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: l'expédition de Matia Corvin en Moldovie (1467) à la lumière d'une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII (1969), 6, p. 967–979), din care provenea mama – Oltea – a fiului lui Bogdan al II-lea (Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I. *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 514–515). „În apărarea” lui Vlad și a lui Ștefan trebuie spus că acordurile – de ultim moment – ale lui Iancu cu Vladislav și Petru Aron risipiseră șansele lor de revenire pe tron în numele Crucii în vara lui 1456.

Atacul lui Ștefan, încheiat cu victoria de la Doljești pe 12 aprilie 1457, a venit imediat după ce vestea decapitării la Buda a lui Ladislav de Hunedoara, fiul cel mare al lui Iancu, și a întemnițării lui Matia (15–16 martie 1457) a sosit – în cel mult două săptămâni – la Târgoviște (vezi și Al. Simon, *Notes on John Hunyadi's Actions and Images*, în „Analele Universității Oradea. Istorie”, Oradea, XVIII (2009), p. 35–51, la p. 45–49). Fusese – în mare măsură – deznodământul natural al confruntării dintre partida regală, strânsă în jurul filotomanului Ulrich von Cilly (ucis de Ladislav de Hunedoara în noiembrie 1456), sprijinită – în mod firesc după iulie 1456 – și de Vlad, și partida huniadă. Ultima părea să piardă totul după dispariția lui Iancu în august 1456. Până la sfârșitul anului se stinseseră și Giovanni Capestrano și Gheorghe Branković. Situația era complet instabilă de-a lungul Dunării. Jocurile păreau făcute în favoarea lui Ladislav al V-lea și a lui Mehmed al II-lea (evenimentele la I.-A. Pop, Al. Simon, *Rapports italiens sur les affrontements de l'année 1456 en Europe centrale-orientale*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, LI (2012), 1–2, p. 3–26).

În plus, Petru al III-lea Aron exagerase. Acceptase nu doar unirea florentină. Schimbare și riturile (prin rebotezare) sub influența franciscanilor lui Capestrano după victoria de la Belgrad (Luke Wadding, *Annales Minorum seu Trium Ordinum A.S. Franciscano Institutorum*, editor Giuseppe Maria Fonseca, XII. *1448–1456*, Ouaracchi, 1932³, p. 301, 365; nu este exclus ca negocierile secrete ale lui Petru cu Iancu și cu Capestrano să fi început deja pe la 1455). Aceasta era desigur de netolerat pentru Teoctist. Trebuie subliniată astfel și adversitatea – viscerală sigur în formularea ei scrisă – a lui Ștefan față de schimbarea riturilor, față de rebotezare, manifestată deopotrivă la 1462, împotriva franciscanilor din Moldova, și la 1498–1500 în cadrul conflictelor *rusești* din Lituania (vezi sursele în Al. Simon, *The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' Christian Policies*, în *Between Worlds*, I. *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, editori László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 45–86, la p. 76–77).

Ștefan a fost astfel întronat și uns domn de Teoctist I (aspect nemenționat atât de *Letopiseșul anonim*, cât și de *Cronica moldo-germană*, dar subliniat de către cronicile putnene). Cu poate câteva excepții derivate în primul rând din încercările de a găsi un *modus-vivendi* și cu Matia Corvin după alegerea sa ca rege al Ungariei la începutul lui 1458 (la el fugind din Polonia și Petru Aron) și, mai târziu, după eșecul asediului moldo-otoman al Chilieii în vara lui 1462 (vezi Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la*

Apus⁴⁴. Aceasta a și ușurat acceptarea în timpul noului război veneto-otoman (1499–1503) de către Veneția a Muntelui Athos drept protectorat *prea-creștin* al lui Ștefan al III-lea (1502)⁴⁵. El izbutise din nou – ca până la 1473⁴⁶ – să și păstreze formal și pacea cu Imperiul Otoman⁴⁷. După prăbușirea otomană și ungară a lui Vlad al III-lea la 1462⁴⁸, Ștefan se „construise” prin acumulări de gesturi pioase și patronaje bine-credincioase⁴⁹ drept figura de rit *grec* prietenoasă (și) față de lumea de rit *latin*⁵⁰, modelul

Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle, în „Revue des Études Roumaines”, Paris, XVI (1981), p. 36–46, la p. 43), Moldova a rămas ferm în tabăra otomană până la 1464–1465 (Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, p. 129–131).

⁴⁴ Ceea ce este evident (și ar fi trebuit să fie de mai multă vreme) din dispunerea cronologică (1463, 1466 și 1471) a gesturilor amintite în contextul politic (pro- și anti-otoman. Ele au fost săvârșite pe fondul unor acumulări de tensiuni în relația cu Imperiul Otoman.

⁴⁵ *Sanudo*, IV. *1 Avril 1501 – 31 Marzo 1503*, Venezia, 1881, col. 311 (pasaj semnalat și discutat pentru prima oară de către Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, în *AIIAI*, XIX (1982), p. 653).

⁴⁶ Am putea adăuga 1474, deoarece ruptura deplină a survenit prin trimiterea oștirii Rumeliei împotriva lui Ștefan în toamna aceluși an. Astfel, și finanțarea oferită de el pentru Zografu și lucrările de construcție (finalizate la 1475) trebuie să fi fost anterioare aceluși moment, ținând cont și de negocierile purtate – chiar pe Muntele Athos – (și) prin văduva lui Murad al II-lea, Mara Branković, de Mehmed cu Veneția în aceeași perioadă.

În raport cu ostilitatea Mării față de Ștefan, remarcăm că implicarea sa la Hilandar a preces cu peste un deceniu căsătoria sa cu Maria *Voichița*, fiica Mariei *Despina* (1478). În cazul Kutlumuzului se puteau invoca legăturile de familie dintre diferiții domni ai Moldovei și ai Țării Românești. În cel al Zografului se putea conta pe precedentul creat de Ștefan al II-lea la 1442 (nemenționat însă de Ștefan al III-lea nici la 1466, nici la 1471). În cazul Hilandarului, lucrurile erau mult mai complicate pentru domnul Ștefan al III-lea.

Avea nevoie de o legitimitate sărbă destul de solidă și de veche, chiar dacă, evident, nu la nivelul celei a Mării Branković. Ea trebuia fondată pe înaintașii săi. Observăm astfel că *Cronica sârbo-moldovenească* nu-l pomenea pe Ștefan al III-lea. Dintre domnii Moldovei îl amintea numai pe Alexandru I (mențiunea lui Bogdan al III-lea, oricum nepotul Mariei *Despina*, avea rol mai curând de notiță contemporană legată de *molima* de la 1512).

Alexandru I / fratele său bun Bogdan (din a doua căsătorie a lui Roman I) fusese tatăl – nelegitim – al lui Bogdan al II-lea, tatăl – tot nelegitim – al lui Ștefan al III-lea (subiectul la Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 513–515). Mama lui Alexandru și a lui Bogdan fusese însă din Țara Românească, rudă apropiată – poate chiar soră (vitregă ori bună) – cu Mircea I, fiul lui Radu I (V. Ciociltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în *RdI*, XXIX (1976), 11, p. 1767–1790, la p. 1782–1783; Al. Simon, Mark Whelan, *A New Source on Moldavian Politics at the End of the Rule of Alexander I the Just*, în *SMIM*, XXXI (2015), p. 149–160). Iar, așa cum a trebuit să recunoască și Ștefan al III-lea (*Letopiseșul anonim*, p. 16), Mircea I-a întronat pe Alexandru.

Situația ne împinge spre nebuloasa începuturilor Țării Românești. În acea zonă există doar două certitudini relevante în acest context moldo-valah: 1) Numele sârbesc al fiului lui Alexandru Basarab († c. 1355), îngropat alături de el în biserica domnească de la Curtea de Argeș, *Voislav*; 2) Cromatica heraldică (aur cu verde) identică a stemei de pe butonii lui Alexandru Basarab și a stemei de la Zografu (1502) a lui Ștefan al III-lea (a se vedea astfel Beatrice Kelemen, Adrian Ioniță, Al. Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru al Țării Românești: Mormântul 10 din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș*, în *AIIX*, LI (2014), p. 1–44, aici la p. 10, 14).

⁴⁷ Sub acest raport, vezi și Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc...*, p. 188–191. Este un aspect fundamental și pentru înțelegerea apariției și păstrării *Daciei* la Veneția.

⁴⁸ Datorită ostilității lui Ștefan al III-lea față de Vlad al III-lea (evidentă de la 1459–1460 și manifestată la 1462 prin atacul asupra Chilieii în timpul campaniei lui Mehmed al II-lea din Țara Românească), căruia îi datora domnia, ostilitate perpetuată apoi până la 1476, și din cauza asocierii politice crescânde a lui Ștefan cu Matia Corvin, „temnicierul” lui Vlad, „coincidența” este semnificativă (vezi și Al. Simon, *Pământurile crucii*, p. 108–111).

⁴⁹ Termenul *acumulări* este îngăduit și de „valorificarea” *sărbă* (la 1475) și atonită (la 1502) a puterii lui Ștefan în politica venețiană, altminteri puțin tolerantă față de creștinii de rit *grec*, în special cei din teritoriile republicii (vezi și Al. Simon, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Venice in a Venetian Document of 1480*, în *Românii în Europa Medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin)*. *Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, editori Dumitru Țeicu, I. Căndea, Brăila, 2008, p. 587–600).

⁵⁰ Trebuie astfel subliniat din nou că Ștefan al III-lea nu a fost acuzat vreodată în timpul vieții sale că ar fi fost *schismatic*, deși politica sa ar fi impus-o (mai ales la 1462 și 1467). Aceste acuze au fost înregistrate

său (*valah*) fiind copiat de către Radu al IV-lea⁵¹, dar și de către Neagoe Basarab spre 1519⁵².

I.2. O formulă venețiană din anii 1490

Raportul lui Gutierre Gómez de Fuensalida a fost trimis de la curtea regelui Maximilian din Innsbruck în 22 februarie 1498⁵³, cu o săptămână înainte de începutul noului an venețian (1 martie) și de închiderea registrului deliberărilor senatului republicii pe ultimii doi ani (1496–1497)⁵⁴. La indicii acestuia a apărut formula *Hungaria, Polonia et Dacia* pentru informațiile de la marginea estică a Creștinătății⁵⁵. În vremea alianței cruciate ungaro-moldave dintre tratatul de la Iași – Buda (iulie–august 1475)⁵⁶ și renegocierea definitivă a acestuia la începutul lui 1481⁵⁷,

---

după moartea sa, unele chiar la mult timp după aceea (vezi Luke Wadding, *Annales Minorum seu Trium Ordinum A.S. Francisco Institutorum*, XIII, 1457–1469, Quaracchi, 1932–1933³, p. 243; [N. Iorga], *O știre inedită despre Ștefan cel Mare*, în *RI*, X (1924), 7–9, p. 183–184; Ilie Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă*, în *SMIM*, VIII (1975), p. 201–204).

⁵¹ În acest sens sunt pilduitoare discuțiile (anti-moldave mai ales după 1504) lui Radu cu Roma, Veneția, dar și cu Casa de Habsburg (cea care-l cunoștea drept *Rudolf* [!] *al IV-lea*).

⁵² Ne referim în primul rând la mesajul transmis de Neagoe Basarab Romei și Veneției (1518–1519) după consacrarea sa – la Curtea de Argeș – de către Patriarhia Ecumenică și elita atonită drept cap al Creștinătății de rit *grec* dintre Bosfor și Casa de Jagiello (1517).

⁵³ Pentru contextul imperial romano-german al începutului de an 1498, vezi Steven W. Rowan, *A Reichstag at Freiburg. 1497–1498*, în *The Old Reich, Essays on German Political Institutions. 1495–1806*, editori James Allen Vann, S. W. Rowan, Brussels, 1974, p. 31–57.

⁵⁴ ASVe, SS., *Deliberazioni*, reg. 36. 1496–1497. În aceste protocoale ale senatului, indicii erau așezați pe filele de la începutul registrului, lăsate intenționat goale (13–15 cel mai adesea), număratoarea medievală a filelor începând cu prima înregistrare a discuțiilor și a actelor emanate de senat. Situația este firească. Deși existau rubrici clasice, ca *Imperator et tota Germania*, nimeni nu putea „prevedea” la începutul noului registru care vor fi filele la care se vor găsi informațiile. Rubricile erau prestabilite. Din punct de vedere paleografic, mâna care introducea rubricile la începutul registrului diferea arareori de cea care insera informațiile și numărul filelor din cuprinsul registrului aferente rubricilor: registrele 35. 1494–1495 (Milanul a fost adăugat de mai multe datorită conflictelor din *Italia*) ori 36 („plus” Croația). Observăm astfel că registrele din seria începută ca *Deliberazioni* la 1454 (1 ianuarie, cu titlu excepțional inclusiv – ca exemplu – reg. 20. 1453–1459, adică 1 ianuarie 1454 – 28 februarie 1460) acopereau, datorită dimensiunilor lor impresionante, în general doi–trei ani venețieni (1 martie – 28 februarie). Principalele excepții sunt – pe lângă reg. 20 – reg. 21. 1460–1463, reg. 33. 1486–1489, reg. 34. 1489–1493, și reg. 31. 1483 (datorită „războiului Ferrarei”, 1482–1484, care a oprit Veneția Romei), el conținând deciziile și discuțiile senatului dintr-un singur an venit.

⁵⁵ Problemele amintite anterior, „vecinătatea” geografică și politică și conținutul rubricilor permit localizarea Daciei numai în sud–est (datele *valahe* din rubrica amintită și afirmarea veneto-otomană a lui Radu al IV-lea, care a limitat „unicitatea” *valahă* a lui Ștefan al III-lea, la Al. Simon, *Valahii și domniilor lor în războiul veneto-otoman de la sfârșitul secolului XV (1499–1503)*, în *AIIX*, L (2013), p. 39–52).

⁵⁶ Gheorghe Pungă, Alexandru-Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene și românești*, în *CI*, NS, XVII (1998), 2, p. 11–46, aici la p. 19, 38–39.

⁵⁷ Mărturia lui Antonio Bonfini (*Rerum Ungaricarum decades*, editori József Fogel, Béla Iványi, László Juhász, IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944] (*Bonfini*), p. 112) lega noul acord (*foedus*) dintre Matia și Ștefan de vremea dispariției lui Mehmed (la începutul lui mai 1481). Noua înțelegere – în termeni mult mai favorabili lui Ștefan (după cum o arăta și Bonfini prin folosirea – pentru întâia oară la 1481 – a titlului de *principe* pentru Ștefan) – trebuie datată sigur în prima parte a lui 1481, înainte de noua campanie a lui Ștefan al Moldovei și Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, în Țara Românească (O. Cristea, M. Coman, *A Late Fifteenth Century Controversy at the Moldavian-Wallachian Frontier: An Incident Analysis*, în *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia (=Studies in Russia and Eastern Europe, XI)*, editori Martyn Rady, Al. Simon, London, 2013, p. 101–120). Eliminarea de către administrația venețiană din rubricile registrului (început pe 1 martie 1481) a unei formule încetățenite de la 1475 (*Ungaria et Valachia*), care supraviețuise până și păcii veneto-otomane (25 ianuarie 1479), poate fi explicată numai prin încheierea noului acord moldo-ungar în iarna lui 1480–1481 (până în februarie 1481).

datele venite de la frontiera europeană a Turciei fuseseră „fișate” sub *Ungaria et Valachia* [Moldova]⁵⁸.

Formulei *Hungaria, Polonia et Dacia* i s-a adăugat curând – printr-un *et* – și Croația⁵⁹. Deși unită personal cu Regatul Ungariei de la 1102⁶⁰, precum Regatul Boemiei cu cel al Ungariei din 1469/ 1490⁶¹ și Ducatul Lituaniei cu Regatul Poloniei de la 1385⁶² (motiv pentru care birocrăția republicii nu a individualizat Boemia și Lituania⁶³), Croația a fost introdusă în acest veritabil desen venet al „Europei Central-Răsăritene”. Interesele adriatice ale *Serenissimei*⁶⁴ și cele statale ale lui Maximilian I⁶⁵,

⁵⁸ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 27. 1475–1476 [1 martie 1475 – 28 februarie 1477]; 28. 1477–1478 [1 martie 1477 – 28 februarie 1479]; 29. 1479–1480 [1 martie 1479 – 28 februarie 1481]. În reg. 30. 1481–1482 [1 martie 1481 – 28 februarie 1483], formula nu mai figurează la indici (până la 1500, aceste registre sunt disponibile la <http://www.archivodistatovenezia.it/divenire/collezioni.htm>). Aceștia erau înscrși pe filele nenumerotate lăsate goale (cu excepția titlurilor prestabilite de rubrică), care precedau înregistrările deciziilor și discuțiilor senatului. Până la închiderea registrului, aici erau introduse apoi – sub rubricile amintite (unele completate pe parcurs ori la final) – filele (cartele) la care se găseau informațiile aferente temei rubricii. În acest caz, formula este sigur ulterioară colaborării antiotomane dintre Ștefan și Matia, care a și dus la arderea Oradiei de către turci (februarie 1474), după atacul *transalpin* al lui Ștefan din noiembrie 1473 (vezi astfel și József Gelich, Lajos Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, Budapeșt, 1887 (*Raguza*), nr. 385, p. 631).

⁵⁹ Adăugarea, „de ultim moment”, a Croației și perpetuarea formulei extinse *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia* (reg. 39–51) schițează totodată posibilitatea ca formula să fi fost inserată „cândva” între 1 martie 1496 și 28 februarie 1498 (adică până în iarna 1497–1498).

⁶⁰ Vezi și John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1991², p. 272–273; Attila Bányai, *The Expansion of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490)*, în *The Expansion of Central Europe in the Middle Ages*, editor Nora Berend, Aldershot, 2012, p. 333–380, la p. 344–345. Vezi și Stanko Guldescu, *History of Medieval Croatia*, The Hague, 1964, p. 266–267.

⁶¹ Matia a devenit rege al Boemiei împotriva *ereticului* Georg Podiebrad (1469), la a căru moarte, partea *husită* a regatului i-a revenit lui Vladislav, fiul lui Cazimir al IV-lea (1471). Oficial „partajată” între acesta și Matia (1478), Boemia a fost reunificată prin moartea lui Matia și alegerea lui Vladislav și ca rege al Ungariei (1490), rămânând unită cu Ungaria (Antonin Kalous, *Italská politika, Matyás Korvin a české země* [Politici italiene, Matia Corvin și Țările Cehe], în „Husitský Tábor” [Táborul Husit], Tábor, XV (2006), p. 149–175).

⁶² Oskar Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East-Central Europe*, Boulder, New York, 1991. Notăm astfel: 1) „Suspendarea” uniunii pe perioada domniei lui Jan Albert, fratele său Alexandru guvernând „de sine-stătător” Lituania; 2) Tentativele – expresii mai degrabă ale ambițiilor altora – lui Vladislav de a ocupa și tronul de la Cracovia la morțile lui Cazimir (1492), Jan Albert (1501) și Alexandru (1506); 3) Decizia luată la 1494 de intronare în Moldova a celui mai mic dintre fiii lui Cazimir, Sigismund, care nu era nici prelat, nici monarh; 4) Primirea de către acesta, după evenimentele din 1497–1498, a ducatelor Glogov și Liptov „inventate” de Matia imediat după victoria antiotomană de la Câmpul Pâinii (1479) pentru fiul său nelegitim și moștenitor dorit, Ioan (Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Râkos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, în „Apulum”, Alba Iulia, XLIII (2006), p. 99–121; I.-A. Pop, Al. Simon, *Documents on the Prequels and the Aftermath of the Battle of Câmpul Pâinii (Kenyéremző, Brotfeld)*, în „Hadörténelmi Közlemények” [Studii de Istorie Militară], Budapeșt, CXXIV (2011), 1, p. 229–238). Prezența *Daciei* și absența Lituaniei, ambele de durată, sunt cu atât mai elocvente.

⁶³ Ceea ce întărește din plin apariția *Daciei*, inexistentă altminteri administrativ. Atât Boemia, cât și Lituania reprezentau realitățile statale medievale incontestabile. Nu și *Dacia*.

⁶⁴ Motiv pentru care Casa întreținuse deja tensiunile dintre nobilimea locală și Matia Corvin (pe larg: Borislav Grgin, *Der Kroatische Klein-und Mitlerer Adel während der Herrschaft des Königs Matthias I. Corvinus (1458–1490)*, în „East-Central Europe”, London/Budapeșt, XXIX (2002), 1–2, p. 223–234). Poziția croată (și venetă) a lui Ioan Corvin s-a întărit substanțial în primăvara anului 1496, prin căsătoria sa cu Beatrice de Frangepan (Frankopan), fiica abilului Bernardin (Hrvoje Kekez, *Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: Je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?* [Bernardin Frankapan și bătălia de pe câmpul de la Krbava: s-a salvat pe el și alți câțiva sau a fugit de la luptă?], în „Modruški Zbornik” [Revista Modruș-ului], III (2009), p. 65–101). Înfrângerea suferită de Bernardin în fața turcilor în septembrie 1493 duse la campania/„parada” antiotomană a lui Maximilian de la sfârșitul anului, în care Oltenia a jucat un rol aparte (vezi nota următoare, cu mențiunea că datele privind Oltenia erau cunoscute în România din anii 1890).

⁶⁵ Vezi aici H. Wiesflecker, *Maximilians I. Türkenzug 1493/4*, în „Ostdeutsche Wissenschaft”, München, V (1958), p. 152–178; Miroslav Kurelac, *Croatia and Central Europe during the Renaissance and the Reformation*, în *Croatia in the Late Middle Ages and the Renaissance: A Cultural Survey*, editor Ivan Supić,

co-rege *de iure* al Ungariei (și al Croației) prin tratatul de la Bratislava încheiat cu Vladislav al II-lea în noiembrie 1491⁶⁶, motivau includerea Croației. Ea era susținută și de revirimentul lui Ioan Corvin, cetățean venet (1496–1497)⁶⁷, reconciliat cu Ștefan, aparent⁶⁸, în paralel cu medierea de către domn a acordului dintre regele romanilor și sultan (începând cu vara lui 1496⁶⁹). Duce („cu suspendări”) al Croației din 1494 și ban

---

London/Zagreb, 2008, p. 41–62, la p. 43. În contextul campaniei croate a lui Maximilian a apărut problema strategică reprezentată de Oltenia, numită *Valahia Mică*, prin care Imperiul Otoman putea contracara ofensiva creștină (orientativ: BNM, Cod. Ital. VII-1044 (=9608), f. 106^v; 17, 24 ianuarie 1494). Oltenia, ca a treia unitate *valahă*, pe lângă *Valahia Mare* și Moldova, a devenit ulterior o constantă în planurile antiotomane ale lui Maximilian până la sfârșitul domniei (Al. Simon, *De la porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău/Oradea, 2009, p. 107–133). Înainte de evenimentele din iarna 1493–1494, Țările Române nu erau luate în calcul de Maximilian pentru o ofensivă otomană (în schimb, se miza pe Ivan al III-lea al Moscovei), datorită mai ales (ținând cont de lipsa din ecuație a Moldovei, aliată din nou cu Veneția din 1492) atitudinii din timpul luptelor de la 1490 pentru moștenirea regală a lui Matia (*Deutsche Reichstagsakten-Maximilian, V-1, Reichstag von Worms 1495. Akten, Urkunden und Korrespondenzen*, editor Heinz Angermeier, Göttingen, 1981, nr. 49, p. 81). Până în primăvara lui 1494, Maximilian își reconsiderase poziția. Lua în calcul, inclusiv în corespondența sa papală, ofensiva *per uterque Wallachiae* (Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Miscellanea, Armadi (Misc., Arm.), [reg.] II-56, f. 110 (114)^r, 112 (116)^r [după 19 aprilie 1494]). Planul *teuton* (nota 68) pare astfel o reacție la planurile *valahe* ale lui Maximilian.

⁶⁶ András Kubinyi, *Die Wahlkapitulation Wladislaws II. in Ungarn (1490)*, în idem, *Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 2011, p. 167–198. După mari concesii din partea lui Vladislav, Dieta a ratificat tratatul pe 7 martie 1492. O lună mai târziu, pe 18 aprilie, Vladislav a confirmat donația transilvană a lui Matia pentru Ștefan.

⁶⁷ I. Nagy, *Corvin János velenczei nemességéről* [Înnobilizarea venețiană a lui Ioan Corvin], în „Új Magyar Múzeum” [Noul Muzeu Maghiar], Budapeșt, III (1853), 1, p. 655–656. Din perspectiva înnobilării lui Ioan merită (re)privită și refugierea *familiei* lui Ștefan la Veneția în ajunul campaniei otomane din 1476 (vezi [A-<lexandru>. D-<imitrie>. Xenopol], *Un nou document privitor la Ștefan cel Mare*, în „Arhiva”, Iași, XVIII (1907), 7-8, p. 364).

⁶⁸ Cert este că, până la morțile lui Ștefan și Ioan (1504), ei, la fel de sigur certăți după 1490, au acționat în strânsă coordonare cu Maximilian, solii lor mergând împreună la Veneția (Al. Simon, *The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century*, în „Annuario del’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, Venice/Bucharest, VIII (2006), p. 259–296, la p. 289). Sigur este și că după congresul de la Lewocza (martie 1494), unde se decisese „înlocuirea” lui Ștefan (repede înștiințat de nobilii *ungari* prezenți) cu Sigismund (Ludwik Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w r. 1494* [Congresul jagiellon de la Lewocza. 1494], în „Kwartalnik Historyczny” [Revistă Trimestrială de Istorie], Warsaw, XXVIII (1914), 2, p. 317–350), s-au intensificat conflictele lui Ioan cu Buda și presiunile *valahe* ale Jagiellonilor. Cea mai importantă expresie a celor din urmă a fost planul lui Lukas Watzenrode, episcop de Ermland (Karól Górski, *Les idées politiques de Lucas Watzenrode, évêque de Warmie (1447–1512)*, în idem, *Communitas Princeps Corona Regni. Studia selecta*, Warsaw, 1976, p. 92–116).

Cavalerii teutoni trebuiau mutați de la Marea Baltică în Podolia și *Valahia Mică* (Moldova în principiu, cu rezervele date și de formularea scrisorii lui Maximilian de mai jos: *țară pustie complet*). Aprobând inițial de papa Alexandru al VI-lea, care la 1497 a refuzat să acorde „rang” de cruciadă expediției *turcești* a lui Jan Albert (Natalia Nowakowska, *Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, editor Norman Housley, New York, 2004, p. 128–147, la p. 131–134), planul a eșuat ca urmare a opoziției cardinalilor lui Maximilian, în frunte cu ruda sa prin alianță, Ascanio Sforza (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Reichsregisterbücher, reg. JJ, f. 265^v [martie–iulie 1495]; scrisoarea regelui către Ascanio, Francesco Piccolomini și Jorge da Costa a fost regestată în *Regesten Maximilian, II-1. 1493–1495*, editori Christa Beer, M. Hollegger, Kurt Riedl, H. Wiesflecker, I. Wiesflecker-Friedhuber, Wien/Köln/Weimar, 1989, nr. 1481, p. 159). La 1497, proiectul strămutării cavalerilor a fost reluat. Teritoriul se restrânsese însă la Podolia (date la H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, II, Wien, 1975, p. 170–171). Identificarea *Valahiei Mici* de la 1495 cu Oltenia nu pare astfel neplauzibilă. „Detașarea” teutonilor în zonă (via Severin) fusese deja realizată, temporar, de către Sigismund de Luxemburg (Al. Simon, *De la porturile Italiei la porturile ungurului*, p. 114–116).

⁶⁹ ASM, ADS, Potenze Estere, *Alemagna*, cart. 584. 1496, nn (17 aprilie); BNM, Cod. Ital. VII-999 (=8002), f. 34 (147)^v (26 martie); [Emmanuele Cicogna], *Dispacci al senato veneto di Francesco Foscari e di altri*

perpetuu al Croației, Slavoniei și Bosniei din 1498⁷⁰, Ioan se împăcase deja cu Maximilian I⁷¹.

Prin prezența ei de la bun început în formula venetă, *Dacia* iese cu atât mai mult în evidență⁷². Figura ei este reliefată și de dezinformările vehiculate de și prin Veneția cu privire la evenimentele din toamna anului 1497. Circula chiar zvonul că Jan Albert, Ștefan și Ivan cuceriseră Cetatea Albă și goneau spre Istanbul⁷³. Republica cunoștea însă foarte bine realitatea.

În următoarele două registre ale senatului venet, 37 și 38 (1 martie 1498 – 28 februarie 1500, 1 martie 1500 – 28 februarie 1502), formula a fost *Hungaria, Polonia et Dacia atque Croatia*⁷⁴. Între 1 martie 1502 (data începerii registrului 39) și 28 februarie 1527 (data închiderii registrului 51)⁷⁵, formula a rămas: *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia*⁷⁶. După evoluțiile anului 1526 (moartea lui Ludovic al II-lea după

---

oratori presso Massimiliano I nell'anno 1496, în „Archivio Storico Italiano”, Firenze, VII (1844), 2, p. 723–948, la nr. 6–7, p. 740–747 (3–4 iulie); *Sanudo*, I, col. 371 (4–23 septembrie 1496). Noile negocieri dintre Ioan și Maximilian datau de la începutul lui martie 1496. Tot în primăvară (datorită pregătirilor și distanțelor implicate) au fost inițiate discuțiile din septembrie dintre Maximilian și Baiazid. Veneția sprijinea ambele demersuri. Avea nevoie de Ioan mai ales în disputele adriatice cu Buda și de Maximilian în special pentru conflictele din *Italia* (Mágha Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, Udine, 2004, p. 194). Disparația lui Djem, fratele lui Baiazid (februarie 1495), aflat în *Italia* din 1489, ceruse deja schimbarea politicii ei *orientale* (Djem și Ștefan erau marii factori de presiune vestică asupra lui Baiazid). O altă moarte trebuie amintită. Alexandru, fiul lui Ștefan, a murit *la oaste* pe 26 iulie 1496. La curtea habsburgică a izbucnit panica. S-a crezut că însuși Ștefan murise (ASM, ADS, Potenze Estere, *Alemagna*, cart. 584, nn; sinteză milaneză a știrilor primite de Maximilian între 22 și 24 august).

⁷⁰ Vezi și I[ovan]. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanisu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)* [Surse privind luptele dintre croați și turci în vremea ducelui Ioan Corvin (1473–1496)], în „Starine”, Zagreb, XXXVIII (1937), p. 1–180. „Suspendările” sale s-au datorat conflictelor cu regele Vladislav și cu palatinul Ștefan Szapolyai. După 1490, pacea între Ioan și Vladislav s-a instalat cu adevărat abia în toamna lui 1498.

⁷¹ Al. Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei din 1490. Un document de la Ștefan cel Mare*, în *AIIX, XLIII–XLIV (2006–2007)*, p. 15–36. Matia își construieste – cel puțin „la roșu” – moștenirea ungară și cruciată pe Ioan, Maximilian și Ștefan. Anii 1490–1491 au schimbat totul. Apoi, fosta soție, Bianca Maria Sforza, prin procură a lui Ioan Corvin (din 1487), s-a căsătorit cu Maximilian (martie 1494). Alianța cu Milanul (înovată la 1499 de Veneția că a provocat războiul ei cu Poarta) i-a asigurat lui Maximilian un ascendent – mai ales în plan diplomatic – asupra *Serenissimei*, de ale cărei stipendii era însă dependent datorită lipsurilor sale financiare (tot mai acute).

⁷² Aparent, și poate nu doar, *Dacia* „trage după ea” Croația. Sigur este că numai *Dacia*, o „inovatie”, nu o realitate politică, a făcut parte din primul „chip” al formulei venețiene.

⁷³ A se vedea analiza – cu accent pe informațiile „culese” de către Marino Sanudo – din O. Cristea, *Puterea cuvintelor. Știri și război în secolele XV–XVI*, Târgoviște, 2014, p. 223–227.

⁷⁴ În acest caz: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 37. 1498–1499, index; reg. 38. 1500–1501, index.

⁷⁵ Reg. 52 a fost deschis după moartea lui Ștefăniță, aflat din 1523 în tabăra habsburgică (HHStA, *Ausserdeutsche Staaten (ADS), Hungarica*, Allgemeine Akten (A.A.), I, Karton 2. 1526 [1525–1527], fasc. D. 1526 *Ohne Datum*, fasc. 5. 1526 *Nachtrag*, f. 18^r, 9 august 1526; *Polonica*, Karton 1. 1468–1530, fasc. 1-C. 1527–1528, f. 1^r, 1 ianuarie 1527; *Turcica*, Karton 1. 1521–1530, fasc. 1-A. 1521–1526, f. 12^r, 27 aprilie 1523; fasc. 1-B. 1527, f. 3^r, 6^r–9^r, 14 și 27 februarie 1527). Vestea despre decesul său (14 ianuarie) și întronarea lui Petru Rareș (20 ianuarie 1527) trebuie să fi ajuns la Veneția până la începutul noului an venet.

⁷⁶ De la 1 martie 1502 și până la 28 februarie 1527 la indicii din ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39. 1502–1503; 40. 1504–1506; 41. 1506–1507; 42. 1508–1509; 43. 1510; 44. 1511–1512; 45. 1512–1513; 46. 1513–1515; 47. 1516–1518; 48. 1519–1521; 49. 1522; 50. 1523–1525; 51. 1526. De la sfârșitul războiului veneto-otoman, de pe 21 octombrie 1502, când Radu al IV-lea a apărut ca mediator al păcii dintre Veneția și Poartă, *valahii* și statele lor nu mai figurat nominal în registre. În opinia noastră, Registrele cheie pentru „standardizarea” *Daciei* au fost reg. 40 și 41 (1 martie 1504 – 28 februarie 1508), care au acoperit criza succesiunii lui Ștefan. Veneția a ales să-l sprijine împotriva Poloniei (dar și a Ungariei) și a Țării Românești pe Bogdan. Susținerea nu răzbată însă din protocoalele oficiale ale republicii, ci din celelalte înregistrări venete și din surse polone (vezi și Al. Simon, *Descrerea Moldovei sub Bogdan III și ridicarea Țării Românești sub Neagoe Basarab*, în *Sfântul voievod Neagoe Basarab. 1512–2012*, editor Nicolae Caba, București, 2012, p. 431–460, la p. 432–434).

victoria lui Soliman I de la Mohács în august⁷⁷, și dubla-alegere ca rege al/regi ai Ungariei a lui Ioan Szapolyai, voievodul Transilvaniei, fiul palatinului Ștefan Szapolyai, în noiembrie, și a lui Ferdinand I de Habsburg, arhiducele Austriei, nepotul lui Maximilian, ca fiu al lui Filip al Burgundiei, în decembrie)⁷⁸, formula a fost modificată prin extindere în *Hungaria, Bohemia, Polonia, Dacia et Croatia et Moscovia*⁷⁹.

Dacia a dispărut în primii ani ai domniei lui Petru Rareș (1528–1530)⁸⁰. Formula s-a redus la *Hungaria, Dalmatia et Croatia*⁸¹, fie chiar din prima parte a lui 1528, când însă relațiile de esență antiotomană dintre Ferdinand și Petru Rareș erau încă bune⁸², fie mai probabil după intervenția lui Petru în Transilvania în vara lui 1529, prin care domnul s-a poziționat clar în tabăra anti-habsburgică⁸³. Cariera „*Daciei* venețiene”, clădită și prăbușită sub trei dogi „de război”, Agostino Babarigo (1486–1501)⁸⁴, Leonardo Loredan (1501–1521)⁸⁵ și Andrea Gritti (1523–1538)⁸⁶, se încheiește⁸⁷.

⁷⁷ Totuși, chiar și în condițiile „defecțiunii” voievodului Ioan Szapolyai, ale cărui trupe nu au mai venit la Mohács, bătălia putea fi câștigată de oastea ungară (M. Rady, *Jagiello Hungary*, în *Decreta Regni Medievales Hungariae*, IV. 1490–1526, editori János M. Bak, M. Rady, Péter Banyó, Budapest/New York/Idyllwild, 2012, p. XI–XLVII, la p. XLV–XLVI).

⁷⁸ Pentru principalele repere, a se vedea astfel Gábor Barta, *La route qui mene à Istanbul, 1526–1528* (= *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, CXCV), Budapest, 1994.

⁷⁹ Notăm astfel emergența Moscovei în context regional. Ea fusese una dintre principalele teme comune de politică externă între Ștefan și Matia și între Maximilian și Ștefan (I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*, p. 336, 343). În contextul *Daciei* venețiene, merită reținut: 1) Dimitri, fiul lui Ivan Ivanovici, fiul lui Ivan al III-lea, și al Elenei, fiica lui Ștefan, a fost încoronat ca moștenitor al lui Ivan al III-lea pe 4 februarie 1498 (vezi aici și C. Rezachevici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina și Elena Ștefanovna Voloșanca. Legături dinastice și politice*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 51–72); 2) Tatăl lui Dimitri (7 martie 1490) a murit cu o lună înainte de Matia (6 aprilie). A doua soție a lui Ivan al III-lea, Zoe (Sofia) Paleologul, care voia tronul pentru fiul ei, Vasili, a fost acuzată de otrăvirea sa (Tatiana Panova, *Soarta mării cneaghine Elena, fiica lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 465–474, la p. 467–468); 3) Relațiile lui Maximilian cu Ștefan s-au răcit după ce „partida valahă” (Elena fiind numită aproape constant *Voloșanca*, adică *valaha*) a pierdut în aprilie 1502 conflictul deschis început la 1499 pentru tronul moscovit cu „partida bizantină”, condusă de Sofia; 4) Creștea astfel și interesul lui Maximilian față de *Rodolfo IV al Valahiei* (conform raportului solului venet Zaccaria Contarini din Innsbruck; BNM, Cod. Ital. VII-990 (=9582), f. 110^v–111^r, 5 ianuarie 1502).

Alte câteva elemente sunt astfel demne de interes: 1) Planurile răsăritene ale Veneției, clădite în jurul proiectului roman eșuat al căsătoriei cruciate unioniste dintre Ivan și Zoe (12 noiembrie 1472), contribuiseră și ele la decizia lui Ștefan, căsătorit – pentru a doua oară – cu două luni înainte de nunta moscovită (14 septembrie) cu *vara* lui Zoe, Maria de Mangop (*Hustinskaja lietopiš* [Cronica din Hust], în „Scriptores Rerum Polonicarum”, Kraków, II (1874), anexă, p. 302–315, la p. 304) a se angaja contra Porții. Materializarea planurilor venete implica și *trecerea* prin Moldova a tătarilor (mai ales) și a rușilor moscoviți împotriva turcilor (Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia, 1470–1474. Documenti cavati dall' Archivio ai Frari in Venezia*, Wien, 1856, nr. 85, p. 107; nr. 91, p. 114); 2) În registrele venete, apariția *Ungariei și Valahiei* (1475–1476) succede eșecului moscovit al cruciadei, dispariția *Ungariei și Valahiei* precede cu puțin timp dezvoltarea relațiilor anti-jagiellone dintre Suceava, Moscova și Buda la 1482–1483 (Al. Simon, *The Hungarian Means*, p. 285), emergența *Ungariei, Poloniei, Daciei și Croației* (1497–1498) se asociază alianței dintre Maximilian, Ștefan și Ivan (I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*, p. 343), iar sfârșitul – birocratic – al *Daciei* se configurează (1527–1528) în raport cu apariția alături de ea a Moscovei din nord.

Este astfel de remarcat că eșecul moscovit al lui Ștefan al III-lea al Moldovei nu a anulat *Dacia* venețiană (1502). Ea a rezistat vreme de încă aproape trei decenii. Prin raportarea la Moscova, forța și slăbiciunea *Daciei* – ambele venite de sub Ștefan – ies în evidență.

⁸⁰ Pentru Petru Rareș: Șt. S. Gorovei, *Petru Rareș (1527–1538, 1541–1546)*, București, 1982.

⁸¹ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 53, 1528–1529 [1 martie 1528 – 28 februarie 1530], index.

⁸² Vezi încă Ioan Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau*, Wien, 1908.

⁸³ Idem, *Grozav vornicul*, în *CvL*, XLI (1907), p. 105–107.

⁸⁴ Vezi și *vocea* lui Franco Gaeta din *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, Roma, VI (1964).

⁸⁵ „Absolutismul” său la Bernard Doumerc, *Lunardo Loredan, Doxe chi è un tiran: la fin du républicanisme vénitien (1490–1520)?*, în „Studi Veneziani”, NS, LXVIII (2005), p. 41–58.

⁸⁶ Gino Benzoni, *Andrea Gritti*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, LIX (2012), *sub voce*.

⁸⁷ Pentru perspectiva tradițională, vezi Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae* [I.] *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593*, București, 1980. *Dacia* de la Veneția nu

Stingerea ei a pus și capăt în fapt la două relații „nesănătoase” ale Moldovei dobândite sub Ștefan al III-lea⁸⁸: cu „celălalt” Imperiu (devenit al Casei de Habsburg)⁸⁹ și cu Veneția⁹⁰. Chiar dacă Petru al IV-lea Rareș a încercat să reclădească sistemul

a fost remarcată însă până în 2005. Sintetizăm astfel principalele informații: 1) Structura și geneza formulerei (1496/1498–1526/1527): *Hungaria, Polonia et Dacia* <et Crouatia> (1496–1498), în ASVe, SS., *Deliberazioni*, reg. 36. 1496–1497 [1 martie 1496 – 28 februarie 1498]. Devine *Hungaria, Polonia et Dacia atque Crouatia* (1498) în ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 37. 1498–1499 [1 martie 1498 – 28 februarie 1500]; reg. 38. 1500–1501 [1 martie 1500 – 28 februarie 1502]. Încetățenită ca *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia* (1502) până la 1526–1527, din ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39. 1502–1503 [1 martie 1502 – 28 februarie 1504] și până la reg. 51. 1526 [1 martie 1526 – 28 februarie 1527]; 2) Dezvoltare și sfârșit (1527–1528/1530): *Hungaria, Bohemia, Polonia, Dacia et Crouatia et Moscovia* în ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 52. 1527 [1 martie 1527 – 28 februarie 1528]. Redusă (definitiv) la *Hungaria, Dalmatia et Croatia* (1528/1530) în reg. 53. 1528–1529 [1 martie 1528 – 28 februarie 1530].

⁸⁸ Începuturile acestor „obiceiuri” ar trebui căutate mai demult, pornind, în plan apusean, de la domeniile primite pe la 1397 de la Sigismund de Luxemburg de Ștefan I în Transilvania, iar, în plan răsăritean (pontic), de la relația aparte dintre Moldova și coloniile Genovei (marea rivală a Veneției) de la 1387 (pentru surse, vezi Al. Simon, *Annus Mirabilis 1387: King Sigismund, the Ottomans and the Orthodox Christians in the Late 1380s and Early 1390s*, în *Emperor Sigismund and the Orthodox World* (=Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CDIX), editori Ekaterini Mitsiou, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Al. Simon, Wien, 2010, p. 125–150, la p. 142–143).

⁸⁹ Opoziția („celălalt Imperiu”) ar putea fi dublă: atât în relație cu Imperiul Otoman, cât și cu Imperiul Bizantin, în pofida „succesiunii” dorite între ultimele două imperii. În fapt, acordul mediat de Ștefan între Maximilian I și Baiazid al II-lea la 1497 a pregătit terenul pentru *pacea generală* de la Buda (1497), considerată momentul acceptării oficiale a Imperiului Otoman ca „partener european” și a asigurat – prin implicarea Casei de Habsburg – „succesiunea” imperială de la bazilei la sultani (nu de la bazilei la domnul Moldovei ori la marele cneaz al Moscovei, cum s-a mai dorit, în ultimul caz inclusiv în epocă). Cei doi stăpâni asociați lui Ștefan nu au fost astfel regii Ungariei și Poloniei, ci Maximilian și Baiazid, anul 1497 inițiind mutații mai profunde decât se pot zări la o primă privire.

⁹⁰ Pentru receptarea moldavă a relației lui Ștefan al III-lea cu Veneția, demnă de interes este controversata *Cronică moldo-rusă* (în *Cronicile slavo-române*, p. 154–161). În forma păstrată, cronica datează din primii ani de după moartea lui Ștefan. Alături de venirea la domnie a fiului său Bogdan, este ultimul eveniment menționat în cronică (pentru principalele perspective asupra disputatului izvor: Alexandru V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopisei ruse Voskresenski*, în *SRdI*, XVI (1963), 5, p. 1099–1121; Andronikos Falangas, *Tradition and Reality in the Romanian Chronicles of the 16th–17th Centuries. The Legend of Roman and Vlahata*, în *În memoria lui Alexandru Elian*, editor Vasile V. Muntean, Timișoara, 2008, p. 214–220). Întrucât nucleul de bază al *Cronicii moldo-ruse* este alcătuit din „legenda” fraților *Roman și Vlahata* (forma bulgară articulată pentru v(a)lah/român; vezi aici și Damian P. Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița, la plus vieille des chroniques roumaines. Sa langue*, în *RESEE*, VI (1968), 3, p. 499–524) și cum, aparent, și cea mai veche atestare a numelui de român pentru *valahi* apare în relație cu *bulgarii* (în formula regală arpadiană *contra furorem Bulgarorum et Rume<n?>orum*; Al. Simon, *Între coroanele Arpadienilor și Așăneștilor: implicațiile unui document de la Béla III*, în *SMIM*, XXVIII (2010), p. 177–196), merită să zăbovim asupra conținutului cronicii (neomițând totodată tradiția bulgară a expulzării la nord de Dunăre a *valahilor*, *latini* perfizi, după ce Ioan Asan al II-lea, deși – după cum recunoștea aceeași tradiție – provenea din rândul lor, alesese „adevărata credință” pe la 1235; vezi aici și Vintilă Mihăilescu, *Imagini ale celuilalt. O perspectivă antropologică*, în *Reflecții asupra diferenței*, editori Irina Culic, István Horváth, Cristian Stan, Cluj-Napoca, 1999, p. 93–116, la p. 106–107). „Legenda” debuta tocmai la Veneția, „patroana” de veac XV a domnului Ștefan al III-lea.

Au pornit din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlahata, care fiind de credință creștină [adică ortodocși/pravoslavnic], *au fugit de prigoana ereticilor* [adică catolici/papistași] *și au venit în orașul numit Roma Veche* [adică chiar Roma Papalității] *și au întemeiat o cetate după numele său, Roman. Și și-au trăit anii, ei și neamul lor, până ce s-a despărțit Formos papa* [Formosius (891–896)] *de la ortodoxie la legea latină* [să observăm distincția operată totuși între *ereticii* venețieni și conceptul de *lege latină*]. *Și după despărțirea de legea lui Hristos, latinii și-au întemeiat o cetate nouă și a numit-o Roma Nouă* [de fapt, era chiar denumirea folosită pentru Constantinopol, mai ales în plan ecleziastic] *și au chemat la dânșii, la latinie, pe Romanovici, urmașii lui Roman. Romanovicii însă nu au vrut și au început să facă mare război cu dânșii și nu s-au despărțit de credința lui Hristos. [...]* [Războiul a continuat până la domnia regelui Vladislav (Ladislav) al Ungariei].

Iar Vladislav craiul era nepotul de frate al lui Sava, arhiepiscopul sârbilor [Sfântul Sava († 1235) a fost fratele lui Ștefan I Nemanja, Sava aducând prima coroană regală a Serbiei de la Roma (1217), de unde

venise – tot în pofida opoziției regalității arpadiene – și coroana celui de-al Doilea Țarat Bulgar (al Asăneștilor), dar după mai puțin timp (1204). Iar bunicul celei de-a doua soții a lui Ștefan Nemanja, Ana, încoronată odată cu el la 1217, a fost dogele Enrico Dandolo, principalul artizan al căderii Bizanțului la 1204], și a fost botezat de dânsul și păstra credința lui Hristos în taină, în inimă, iar după limbă și orânduială crăiască era latin. [Vladislav Craiul era cel mai probabil Ladislav al IV-lea Cumanul, rege al Ungariei (1272–1290), dar care nu avea vreo ascendență sârbească imediată, una din surorile sale, Elisabeta, căsătorindu-se însă apoi cu Ștefan Uroș al II-lea Milutin, fiul lui Ștefan Uroș I, cel mai mic dintre fiii lui Ștefan Nemanja.] [...] [Atacat de tătari (identificarea cea mai plauzibilă a atacului este cu campania tătară – eșuată până la urmă – împotriva Transilvaniei din 1285), regele Ungariei a cerut ajutor (a trimis în grabă vorbă la Roma, la împărat și la papă) de la papă (în funcție de datare: Martin al IV-lea ori Honorius al IV-lea), de la împărat (Rudolf al IV-lea, regele romanilor, fondatorul dinastiei habsburgice, care – la 1277 – fusese sprijinit împotriva Boemiei și de valahi; Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et pontificum*, editor Ernest Ehrenfeuchter, în *Monumenta Germaniae Historica* (Scriptores), XXII, Hannover, 1872, p. 483–528, la p. 525; aceștia au fost localizați fie în viitoarea Moldovă, fie în Ungaria de nord, în Maramureș), dar și de la romanii vechi.] [...] Romanii noi și romanii vechi s-au adunat împreună și au venit în Ungaria, în ajutorul craiului Vladislav. [...] [Dar, în secret, romanii noi i-au trimis un mesaj regelui deoarece era de aceeași lege cu ei și cu prietenii tăi <noi, romanii noi,> suntem împreună și dușmanilor tăi suntem dușmani: romanii vechi trebuiau trimiși singuri, primii, în luptă, cei mai mulți aveau să moară; cei care ar fi scăpat urmau să-i rămână regelui, care trebuia să-i țină în Ungaria; femeile și copiii romanilor vechi, deoarece numai ei mai rămăseseră în Roma Veche, ar fi fost luați de romanii noi și așezați în legea romană; romanii vechi nu voiau să fie în legea romană cea nouă și trăiau în credința grecească în Roma Veche. Regele s-a conformat în primă fază. În înfruntarea cu cneazul Neimet [cel mai probabil hanul Nogay], în luptă au intrat pe rând: romanii vechi și apoi unguri și romani de lege latină. A fost o mare victorie. Puțini dintre romanii vechi au pierit. Regele s-a răzgândit.]

Și le-au arătat scrisoarea romanilor noi, ce scria despre ei și despre femeile lor, și i-a chemat să-i slujească lui, ca să nu se ducă la Roma Veche, să piară de pe urma romanilor noi. [...] [La început, romanii vechi nu au vrut să creadă. Au trimis oameni să verifice. Într-adevăr, Roma Veche fusese dărâmată, iar femeile și copiii duși în legea latină. Atunci, ei au acceptat oferta regelui Ungariei, cu condiția să-și poată păstra legea creștină grecească.] Iar craiul Vladislav i-a primit cu bună voie și le-a dat pământ în Maramureș, între râurile Mureș și Tisa, loc numit Criș, și aici s-au așezat și s-au adunat romanii. Și au trăit aici și și-au luat femei unguroaice din legea latină, <trecute> la legea lor creștină, până în ziua de azi. [În vremea redactării *Cronicii moldo-ruse*, cea mai apropiată în timp – și totodată cea mai importantă – căsătorie de acest fel, dintre un creștin de rit grec și o creștină de rit latin, fusese cea dintre Alexandrel, fiul lui Ștefan al III-lea, și Maria, fiica lui Bartolomeu Drágffy (1489), urmașul de drept al Drăgoșștilor. În raport cu Maramureșul lui Bogdan, fondatorul dinastiei reprezentate de Ștefan al III-lea și cu elementul sârbesc din *Cronica moldo-rusă*, merită reținute și structura latină a bisericii de curte din Cuhea, reședința lui Bogdan (cel neacuzat vreodată de prea-catolicul rege al Ungariei, Ludovic I de Anjou, că ar fi fost schismatic, în pofida feloniilor sale), și proveniența sârbă, din prima fază a domniei lui Ștefan Dușan, a celor mai vechi monede descoperite la Cuhea (vezi pentru acestea Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul al XIV-lea*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, București, XVII (1966), 3, p. 511–528, la p. 518–520.)]

[*Cronica moldo-rusă* continua cu descrierea legendarului *descălecat* al lui Dragoș, după care trecea la o formă comprimată a primei părți (ante aprilie 1457) din „cronica oficială” a lui Ștefan al III-lea. Din domnia acestuia (pe lângă întronarea sa, „echivalată” cu decapitarea lui Petru Aron, din vremea căruia s-a început să se dea darea turcească, și de moartea lui Ștefan, urmată de precizarea: Ștefan voievod a avut patru fii: Petru, Olexandru <și> doi Bogdani), *Cronica moldo-rusă* a reținut numai: În anul 6973 [1465], Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a luat înapoi cetatea Chilia de la unguri. [Fals. Însuși Długosz (p. 408–409), care nu era admiratorul lui Iancu și Matia, recunoștea că garnizoana ungară fusese alungată de locuitorii Chiliei de dinainte de asediul lui Ștefan.] // În anul 6992 [1484], a venit împăratul Baiazid al turcilor și a luat de la Ștefan două cetăți, Chilia și Cetatea Albă. [Adevărat (cu toate că numărul cetăților pierdute fusese mai mare).] // În anul 7005 [1497], a venit craiul leșesc Albert asupra lui Ștefan voievod și s-a împăcat cu înșelăciune și a pornit prin țara lui prin locuri nevătămate. Și l-a ajuns din goană din urmă Ștefan voievod la Bucovina și l-a bătut. [În esență și adevărat și conform cu versiunea oficială moldavă asupra evenimentelor, Ștefan prădând apoi ca represalii Podolia (acțiuni prezentate drept anti-catolice în secolul XVIII; Ilie Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă*, p. 201–204), cu precizare că atât tonul *Cronicii moldo-ruse*, cât și desfășurarea reală a evenimentelor de la 1497, nu ne îngăduie să decidem însă cine făptuise <cea mai mare> înșelăciune(a): Jan Albert sau Ștefan.]

„Pornită” de la Veneția, *Cronica moldo-rusă* era în fapt suma tuturor temerilor adunate pentru ritul vechi și adevărat (cel grec) în Moldova: Republica Sfântului Marcu, romanitatea valahilor, papa și împăratul de la Roma (adică monarhul habsburgic). Aceste frici pravoslavnice corespundeau stălpilor apuseni ai puterii lui Ștefan al III-lea și Bogdan al III-lea. În maniera cronicilor atonite (vezi Andrei și Valentina Eșanu, *Un letopiseț slavo-român inedit din epoca lui Ștefan cel Mare*, p. 213–218), ea amintea numai înfrângerile otomane

moldav de putere regională⁹¹, forța *valahă*⁹² și *transilvană*⁹³ a Sucevei nu a mai revenit la nivelul atins și nu a mai dus la rezultatele obținute⁹⁴ de pe urma unei alte relații „nesănătoase”, cea cu Huniazii⁹⁵. Schimbările ungare și moldave survenite între sfârșitul

suferite de Ștefan (nici victoria de la Vaslui nu figura în cronică). În puține cuvinte, cronică spunea chiar mai mult decât documentele vremii despre tensiunile provocate de politica pro-*latină* a lui Ștefan. Iar nici adversarii, nici susținătorii acesteia nu erau lipsiți de „memorie istorică” și, poate cel mai important, de informații (reale) prin care să-și argumenteze pozițiile (antagonice). În cele din urmă, dar poate nu în ultimul rând, în relație cu posibila cetățenie venetă a lui Ștefan (nota 67), observăm că, la origine, *Roman și Vlahata* fuseseră cetățeni ai Veneției.

⁹¹ Ceea ce, privit – nu doar retrospectiv după secole – dinspre înfrângerea suferită în fața mult mai puțin numeroaselor trupe polone la Obertyn (1531), devenise practic imposibil la doar patru ani de la întronarea lui Petru al III-lea Rareș. Mai plauzibilă apărea domnia lui Lodovico (Aloisie) Gritti și a celor doi fii ai săi asupra Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Observăm astfel că dispariția *Daciei* din registrele senatului venet s-a produs în vremea în care tatăl nelegitim al lui Aloisie, Andrea, era doge al Veneției (1523–1538). Cazul Gritti merită restudiat (vezi Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary. 1529–1534: A Historical Insight into the Beginnings of Turco-Habsburgian Rivalry*, Budapest, 1995).

⁹² Vezi aici deopotrivă Mihai Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în *RESEE*, XIX (1981), 4, p. 653–671; Tudor Teotoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București în vremea lui Vlad Vintilă de la Slatina*, în *RI*, NS, V (1994), 1–2, p. 30–38. Se cuvine adăugat și că, după episodul Gritti, Petru al III-lea Rareș l-a acceptat pe Petru (Radu *Paisie*) al Țării Românești (1535–1545, cu întreruperi), drept egalul său ca *țar* (Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul. în secolele XV și XVI. Privilegiile comerciale, scrisori domnești și particulare din arhivele Sibiului, Brașovului și Bistriței din Transilvania*, București, 1905, nr. 67, p. 129–130). Iar după Nicolaus Olahus, fidel Habsburgilor, Radu *Paisie* îi era văr pe linie paternă, pe care se înrudea și cu lancul (*Ungaria. Atila*, ediție Antal Gyöngyvér, Iași, 1999, p. 87–89).

⁹³ Se poate doar specula ce ar fi fost dacă *națiunile transilvane* răspundeau convocării lui Petru Rareș sau/și dacă acesta nu-și respecta înțelegerea cu Szapolyai prin care i-a lăsat Transilvania după intervenția moldavă din 1529 (vezi – în pofida erorilor, potrivite însă în acest caz exagerărilor cunoscute de domnia sa – și Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș: relații politice și militare (1527–1546)*, București, 1978).

⁹⁴ Să reținem doar – sub raport *ungar* – că niciodată Petru Rareș n-a avut oficial de la Habsburgi (ori de la „alții”), „guvernatorul” Transilvaniei, precum Ștefan (la 1490 și la 1498).

⁹⁵ În raport cu ei și cu Habsburgii care au patronat politic cadrul apariției *Daciei*, nu pot fi trecute cu vederea câteva particularități ale *Cronicii moldo-germane* (istoria lui Ștefan al III-lea până la 1499), născută practic simultana cu *Dacia* și destinată mediului german supus Casei de Habsburg. Particularitățile (aparent nesubliniate până acum) privesc în primul rând familia lui Ștefan, cu accent pe ultimele sale soții, Maria de *Mangop* și Maria *Voichița*.

Folosim numele încetățenite. 1) În primul caz, numele corect ar fi Maria Asanina Paleologhina, numele dinastic de rit *grec* înscris pe cunoscutul ei acoperământ de mormânt/Maria de Theodoro, sub raportul titlaturii statale *latine*. Theodoro era statul, cu capitala la Mangop, condus de familia Mariei cel puțin de la începutul secolului XV (vezi M. M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina, o prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Putna, 2006). 2) *Voichița* este un adaus târziu – începând cu Grigore Ureche – la numele de Maria, singurul cu care ultima soție apare constant în sursele contemporane. Numele *Voichița* ar merita poate privit și în relație cu numele soției lui Mihnea *cel Rău*, Voica, care – după cum recunoștea chiar Ioan Szapolyai, viitorul rege al Ungariei, de după Mohács – se înrudea cu familia Szapolyai (vezi *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 390, p. 216). Alexandru (*Alexândrel*), fiul lui Ștefan și al *Marușcâi*, nu a fost căsătorit cu Maria *Voichița*, fiica lui Radu al III-lea și a Mariei *Despina* (M. M. Székely, *Născută spre a fi doamnă: Maria, ultima soție a lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, VIII (2012), 1, p. 315–348). Maria era captivă lui Ștefan din 1473. Ea și Alexandru erau de vârste apropiate, după cum o arată nașterea lui Bogdan al III-lea de către Maria *Voichița* la 1479 (ea avea cel puțin 15–16 ani la acea dată) și însoțirea lui Ștefan de către Alexandru (*Alexândrel*) la Valea Albă în 1476 (el trebuie să fi avut măcar 10, dacă nu chiar 14 ani, pentru a fi alături de tatăl său într-o asemenea luptă; în plus, legătura lui Ștefan cu *Marușca* pare să preceadă perioadei căsătoriei sale cu *Evdochia de Kiev*, 1463–1467). Explicația ar trebui să fie una simplă. Nunta lui Alexandru cu Maria *Voichița* ar fi întârit în mod nepermis poziția acestuia în raport cu băieții lui Ștefan din căsătoria cu Maria *de Mangop* († 19 decembrie 1477), Ilie și Bogdan, morți de mici, fie înaintea căsătoriei lui Ștefan cu Maria *Voichița* (1478) și a concepției lui Bogdan al III-lea (cazul probabil al lui Ilie), fie imediat după nașterea acestuia pe 16 iunie 1479 (sigur cazul lui Bogdan, decedat pe 26 iulie 1479), nașterea viitorului Bogdan al III-lea (Bogdan-Vlad), neputând fi separată nici de trimiterea lui *Alexândrel* ca „guvernator” al Țării de Jos a Moldovei, cu reședința la Bacău (pentru date: M. M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina*,

p. 8–9). În planul politicii regionale a lui Ștefan, în special cea ungară (atât în raport cu Matia, cât și cu Casa de Habsburg) este de reținut:

1) În *Cronica moldo-germană* (sigur ante-1502), destinată mediului controlat de aliatul domnului, Maximilian (Ștefana Simionescu, *Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg*, în *RdI*, XXXIII (1980), 12, p. 1981–1986), care l-a invitat în mod repetat pe Bogdan să-l însoțească la mereu amânata sa încoronare imperială, cronica oprindu-se în fapt chiar la 1499, din primăvara aceluia an datând și noua invitație imperială pentru Bogdan (HHStA, Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, Karton 23. 1510 Oktober – 1511 Februar, fasc. 16[-3]. 1510 OT, f. 12^r–13^r [aprilie–august 1499]), data căsătoriei lui Ștefan al III-lea cu Maria Voichița este cea a morții Mariei de Mangop (așa cum apare ea în toate celelalte cronică moldave de epocă și pe lespedea ei de mormânt de la Putna). Aceste cronică (inclusiv „cronica oficială” a lui Ștefan) nu au înregistrat nici căsătoria lui Ștefan cu Maria Voichița, nici data nașterii lui Bogdan. Ele au fost menționate numai în *Cronica moldo-germană* (pentru surse: Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 11–13).

2) Alexandru, al cărui deces (26 iulie 1496) a fost amintit în toate cronicile, mai puțin în cea *moldo-germană* (ea „sărea” toată perioada de după victoria lui Ștefan de la Șcheia din martie 1486, care i-a salvat domnia, următorii 15–16 ani în care relația domnului cu Habsburgii s-a dezvoltat, fiind comprimați în jurul a trei elemente cheie: intrigile anti-jagiellone ale lui Ștefan din părțile rusești ale Poloniei, „accidentul polon” de la 1497 și zdrobirea de către el a turcilor care prădaseră Polonia la începutul lui 1499), nu pare să se fi căsătorit până la 1489. Atunci a luat-o de soție pe – nenumita – fiică a lui Bartolomeu Drágffy. Căsătoria a fost amintită doar indirect în plan moldav și numai în *Letopisețul anonim* (Drágffy apare drept *cuscrul* lui Ștefan, în contextul evenimentelor din toamna lui 1497, când a venit cu oastea transilvană în sprijinul domnului împotriva lui Jan Albert al Poloniei) și – poate (dacă acceptăm că numele *Maria*, corespunzând soției lui Alexandrel, nu se referă la o primă soție, de rit *grec* și nu de rit *latin*, cum era, evident, fiica lui Bartolomeu Drágffy) – în *Pomelnicul de la Bistrița* (a se vedea aici Marius Diaconescu, *Peștorii nepoatei*, p. 55–70).

3) Alexandru, a cărui moarte a stâmit neliniște la curtea lui Maximilian I (I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*, p. 377–378), lipsește complet din *Cronica moldo-germană* (care i-a și transformat pe fiii lui Ștefan și ai Mariei de Mangop în două fete), la fel ca și Alexandru „de la Istanbul”, fiul lui Ștefan și al Evdochiei de Kiev, numai Elena („stăpâna Moscovei” din 1498/*doamna din Țara Moscovei* în cronică), fiind amintită ca rod al acelei căsătorii. În fapt, istoria de familie a lui Ștefan al III-lea a fost sumarizată în trei căsătorii și doi copii, în viață. Elena a Moscovei și Bogdan (botezat și Vlad) al *Moldovei și Țării Românești* (ca urmaș desemnat al lui Ștefan), la care se adaugă două fete „puse în dreptul” uniunii cu Maria de Mangop (vezi Al. Simon, *Quello ch'è apresso el Turcho. About A Son of Stephen the Great*, în „Annuario del'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, V–VI (2004–2005), p. 163–168).

Însumate, observațiile permit câteva constatări: 1) Tensiunea dinastică care traversează întreaga perioadă a anilor 1470–1490; 2) „Aranjarea” cronică a evenimentelor în funcție de mediu și de „învingător”; (și – poate mai ales) 3) Mutările decisive efectuate de Ștefan în raport cu familia sa în numai doi ani, între vara-toamna lui 1471 (data probabilă a începerii negocierilor pentru căsătoria lui Ștefan cu Maria de Mangop) și sfârșitul lui 1473 (prima campanie oficială antiotomană a lui Ștefan în Țara Românească): căsătoria lui Ștefan cu Maria de Mangop, trimiterea lui Alexandru, fiul lui Ștefan și al Evdochiei de Kiev, ca ostatec la Istanbul, și capturarea de către Ștefan a Mariei Voichița, fiica lui Radu al III-lea și a Mariei *Despina*. În consecință, cele patru mari „erori cronologice” conținute de *Cronica moldo-germană* trebuie reprivite (în ultima ediție, la p. 30, 32–33, 34, 35).

1) Căsătoria lui Ștefan cu Maria de Mangop este trecută sub 1471, 1472 în toate celelalte cronică moldave, ele fiind și singurele surse care oferă o dată exactă pentru nuntă (datarea sub 1471 a fost acceptată – din rațiuni diferite – numai de către Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, ediție Stela Cheptea, Vasile Neamțu, București, 1996, p. 127, nota 31, și mai recent de Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul Ilice*, în *RI*, NS, VII (1996), 7–8, p. 511–520, la p. 517, nota 23).

2) Căderea Caffei și „episodul băieților genovezi”, foarte delicat pentru Ștefan (și mijloc de șantaj la adresa sa pentru Veneția în mai 1477), sunt mutate sub 1474, înaintea bătăliei de la Vaslui (vezi și M. M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina*, p. 69, nota 1). *Băieții* nu ar fi fost „traficați” de către Ștefan, care s-a purtat foarte frumos cu ei. Pe cei care au vrut să plece înapoi în *Italia* i-a ajutat, cei mai mulți dintre ei dorind însă să rămână în Moldova (subiectul din perspectiva Genovei la Șt. Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXI (1982), 2, p. 257–282). În orice caz, Ștefan a refuzat să-i predea lui Mehmed, care „astfel” a trimis oaste împotriva sa, oaste zdrobită de el la Vaslui în ianuarie 1475.

O inversiune similară și o explicație identică pentru campania de la Vaslui, dublate de prezentarea pro-Ștefan a episodului *caffez*, se regăsesc într-o cronică anonimă a Imperiului Otoman, întinsă până la 1529 și scrisă în Spania Habsburgilor, sigur înainte de moartea lui Soliman I la 1566 (Sergiu Iosipescu, *O cronică neștiută a Moldovei sub Ștefan cel Mare și o hartă franceză a Mării Negre de la începutul secolului XVI*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 323–336, la p. 324–325). Dacă în rest cronică spaniolă pare să se inspire copios din

Historia lui Giovanni Maria Angiolello, redarea – inversată – a cazului *băieților* din Caffa și a bătăliei de la Vaslui este preluată din *Cronica moldo-germană*, cu precizarea – importantă poate – că, în urma înțelegerii cu *băieții*, lui Ștefan i-au revenit două treimi din prada sultanului (estimată la 200.000 de ducați venețieni la 1477).

3) Așezarea căsătoriei lui Ștefan cu Maria *Voichița* în ziua morții Mariei *de Mangop* (o „coincidență sinistă”). Ziua de 19 decembrie 1477 ca dată a decesului Mariei *de Mangop* trebuie acceptată, în primul rând, deoarece este data înscrisă pe lespedea funerară a doamnei de la Putna (Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 64, nota 152). Lipsa „jumătății” drepte – fie prin necompletare, fie (ulterior) prin răzuire – din cunoscuta imagine a *țarului* Ștefan, *domnul Moldovlahiei*, din *Tetraevangheliarul de la Humor*, încheiat în ajunul campaniei sale antiotomane din noiembrie 1473, reprezintă un subiect pe care numai o analiză tehnică modernă l-ar putea lămurii. Până atunci, el rămâne o sursă pentru intense speculații, legitime poate. În „jumătatea” dreaptă ar fi trebuit reprezentată – în acea vreme – Maria *de Mangop*, soția lui Ștefan de peste un an (vezi – pe moment – Scarlat Porcescu, *Tetraevanghelul de la Humor (1473) cu portretul lui Ștefan cel Mare*, în *MMS*, LVII (1981), 7–9, p. 498–529).

4) Cucerirea otomană – cu date false (la fel ca în toate cronicile moldave, durata asediilor crescând pentru a masca dezastrul suferit de domn) – a Chiliei și a Cetății Albe este trecută sub 1483, în loc de – evident – 1484 (O. Cristea, *The Campaign of 1484 in the Light of Some New Venetian Sources*, în Al. Simon, *The Weak Sultan and the Magnificent Monarchs: Ottoman Actions in the Black Sea Area in 1484*, în „Il Mar Nero”, Rome/Paris, IX (2012), p. 217–246, 247–304). Schimbarea era menită să separe căderea cetăților de jurământul de vasalitate de la Colomeea din septembrie 1485, care nu putea fi eludat nici de *Cronica moldo-germană*. Ea l-a transformat, totuși, într-o „simplă vizită” a lui Ștefan la Cazimir al IV-lea al Poloniei, de care au profitat *turcii* și trădătorii din Moldova pentru a arde aproape toată țara. În plus, Cazimir nici nu voia să-i dea drumul lui Ștefan, necrezându-l că *turcii* au lovit Moldova, și nici nu l-a ajutat cum se cuvenea, fiul lui Cazimir, viitorul rege Jan Albert, trimis să-l sprijine pe domn, chiar întorcându-se din drum (vezi și Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 232-238).

La sfârșitul secolului, în *Cronica moldo-germană*, între cucerirea de către Baiazid al II-lea a porturilor Moldovei (1483) și omagiul prestat în persoană de Ștefan lui Cazimir al IV-lea (1485) a fost introdusă o *ploaie de sânge*. Ea a ținut *11 zile* în luna august 1484 și l-a determinat pe Ștefan să oprească lucrările începute pe *3 iunie 1484* la *castelul* său din târgul Roman. *Ploaia* era destinată să acopere cele două mari rușini consecutive (1484 și 1485) ale domnului, cea otomană și cea polonă. Ele dureau în continuare la 1499–1502.

Două „erori” (1474 în loc de 1475 și 1483 în loc de 1484) sunt explicabile: în planul imaginii *băieții* din Caffa (1475), pierderea porturilor (1484) și omagiul polon (1485) erau marile „pietre de moară” ale lui Ștefan. De neînțeles par „erorile” legate de Maria *de Mangop*. Prima în plus este legată de cutremurul devastator din vara lui 1471, cunoscut în întreaga Europă și resimțit din Moldova până în Bavaria (vezi și *Urkundlichenachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (=Fontes Rerum Austriacarum, II, 46), editor Adolf Bachmann, Wien, 1892, nr. 159, p. 169–173, la p. 171–172). După prezentarea bătăliei de la Soci (așezată corect sub data de 7 martie 1471, ca inclusiv în *Letopisețul anonim*, sursă cunoscută și folosită și de autorul – rămas anonim – al *Cronicii moldo-germane*, după cum au remarcat toți editorii izvorului; vezi *Cronicile slavo-române*, p. 26–27), cronica continua: *În același an, în luna august, ziua 29, într-o joi, atunci a fost cutremur cumplit.* [corect!] // *În același an, în luna septembrie, în ziua 14* [data de 14 septembrie (Înălțarea Sfintei Cruci) ca zi a nunții lui Ștefan al III-lea cu Maria de Mangop apare neschimbată în toate cronicile din Moldova], *au adus lui Ștefan voievod pe doamna din Mangop, cu numele Maria, ea era o circaziană și a avut două fiice cu dânsa* [fals?].

În ansamblul „cosmetizărilor” operate în *Cronica moldo-germană* (în plan politico-militar și dinastic), tonul față de Maria de Mangop este evident negativ. Iar faptul că singura căsătorie nemenționată a lui Ștefan al III-lea din toate cronicile moldave este cea cu Maria *Voichița* (care oricum nu putea avea loc mai repede de mijlocul anului 1478, după împlinirea celor șase luni de doliu; cf. M. M. Székely, *Născută spre a fi doamnă*, p. 318), arată – fără a deschide alte speculații – că problema consta în „relaționarea” celor două Marii.

Prin informațiile și erorile ei „unicat”, *Cronica moldo-germană* relevă dimensiunea politică „internațională” a raportului dintre ele, evident de extracție (politică) diametral opusă, a căror importanță se vădește – așa cum o arată și continuarea „cronicii oficiale” după moartea lui Ștefan (1504) și data copiei de la München a *Cronicii moldo-germane* (1502) – în raport cu faza finală (ultimul deceniu) a domniei lui Ștefan și – pe cale de consecință (Maria *Voichița* fiind doamnă de peste două decenii) – cu momentul intrării Mariei *de Mangop* pe marea scenă regională. Subliniem astfel că, dacă în Moldova, ponegrirea Mariei *de Mangop* s-ar fi justificat prin ascensiunea Mariei *Voichița* și a fiului ei Bogdan-Vlad (singura naștere menționată – și – cu dată exactă în toată *Cronica moldo-germană*), în raport cu mediul german al Casei de Habsburg ea nu prea făcea sens. Demersul trebuie corelat în primă fază cu evoluțiile și „schimbările” lui Ștefan din anii căsătoriei cu Maria *de Mangop* (1472) și ai răpirii Mariei *Voichița* (1473), adăugând desigur anul 1471 „oferit” pentru căsătoria crimeeană a lui Ștefan al III-lea de *Cronica moldo-germană*.

La *Reichstag*-ul de la Regensburg *valahii* au reapărut ca soluție cruciată în vara lui 1471 (*Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* (=Deutsche Reichstagsakten, I, 15–18), VIII-2. *Regensburg 1471*, editor Helmut Wolf, Göttingen, 1999, nr. 94–95, p. 323–327). Cruciada avea să fie condusă de împăratul Frederic al III-lea, nu de Matia. Acesta trebuia detronat. Ștefan urma să asigure lovitura din est împotriva lui. Ștefan a trădat și s-a înțeles cu Matia care a scăpat. Inclusiv Mehmed, care viza Belgradul (Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din *Archaeografo Triestino*, seria a III-a, VII,1), Trieste, 1913, p. 11), a fost nemulțumit de decizia domnului, care mai devreme cu câteva luni îl învinsese din nou pe favoritul sultanului, Radu al III-lea (tatăl Mariei, pe care – după cum recunoștea și *Cronica moldo-germană* – atât sub 1477 și data nunții, cât și sub 1473, când se produsese capturarea ei și a mamei ei, *Despina*, Ștefan *i-o luase cu forța*).

În 1472 (primăvară–vară), *turcii* s-au pus în mișcare împotriva Moldovei. Criza din Asia Mică i-a întors din drum ([Domenico Malipiero,] *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (=Archivio Storico Italiano, VII), ediție Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 80). Ștefan (căsătorit apoi în septembrie cu Maria *de Mangop*, în celelalte cronici moldave) și-a făcut datoria de – încă – vasal al Porții și i-a trimis oștenii lui Mehmed împotriva lui Uzun Hassan dincolo de Strâmțori. În august 1473, Mehmed a învins însă (a se vedea și Al. Simon, *Western and Eastern Riders of the Storm*, în *Itinerarii istorografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, editori Rudolf Gräf, D. Țeicu, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2011, p. 79–96).

Nici trei luni mai târziu, în noiembrie, Ștefan s-a năpustit asupra Țării Românești, sprijinit de Matia, deși – în aceleași zile (8 noiembrie 1473 este oficial acceptată în toate cronicile moldave, inclusiv de *Cronica moldo-germană*, ca data începerii marii campanii a lui Ștefan asupra Țării Românești și 6 noiembrie 1473, două zile mai devreme, este ziua mesajului habsburgic către *voievodul căpitan din Valahia*) – Frederic al III-lea îl socotea în continuare pe Ștefan fidelul său susținător din Răsărit, tot cu sarcini *cruciate* (*Regesten Kaiser Friedrich III. (1440–1493)*, *Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (=J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIII), editori-generalii Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter, supl. II-1. *Das Taxregister der römischen Kanzlei 1471-1475* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Hss. weiss 529 und weiss 920), editori P.-J. Heinig, Ines Grund, Wien/Köln/Graz, 2002, nr. 3539, p. 523). Reamintim aici – „ca paranteză” – cel mai evident exemplu de adaptare a *Cronicii moldo-germane* la interesele regionale ale Casei de Habsburg.

La 1490, Maximilian anunța triumfător că îl câștigase de partea sa în lupta pentru tronul Ungariei pe Ștefan, cel care îi învinsese în aceeași zi pe Matia și pe Mehmed al II-lea (vezi Jean Mollinet, *Chroniques*, II, 1488–1506, ediție Georges Doutrepoint, Omer Jodogne, Bruxelles, 1935, p. 199). Cam zece ani mai târziu, în *Cronica moldo-germană* (p. 29–30), victoria de la Baia (1467) a fost asociată victoriei lui Ștefan asupra tătarilor din 1469. Imediat după ce l-a învins pe Matia, Ștefan a pornit împotriva tătarilor intrați deja în țară.

La 1473, Ștefan îl abandonase – din nou – și aparent definitiv (până după 1486 și alegerea lui Maximilian ca *rege al romanilor*) pe Frederic (pentru reparația lui Ștefan în mediul habsburgic după 1473, vezi aici și *Reichstagsakten-Maximilian I.*, I-2. *Reichstag zu Frankfurt 1486*, editor H. Angermeier, Göttingen, 1989, nr. 865, p. 788; nr. 879, p. 829). De ce? Pentru o *circaziană*. Acesta este răspunsul oferit de *Cronica moldo-germană* prin așezarea căsătoriei cu Maria *de Mangop* în septembrie 1471 și a nunții lui Ștefan cu Maria *Voichița* în ziua morții Mariei *de Mangop* (19 decembrie 1477). Eroarea – umană, și pe gustul lui Maximilian, mare iubitor de frumos (vezi aici H. Wiesflecker, *Neue Beiträge zur Frage des Kaiser-Papstplanes Maximilians I. im Jahre 1511*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, Wien, LXXI (1963), p. 311–332) – a lui Ștefan al III-lea fusese îndreptată de Maria *Voichița* (care – în *Cronica moldo-germană* și în opoziție cu *circaziana* din Mangop – *era de sânge și de viță înaltă*, cum se preciza deja în nararea capturării ei la 1473, după nunta crimeeană) și de băiatul ei, Bogdan. El urma să domnească și să-l însoțească pe fiul lui Frederic, Maximilian, la încoronarea acestuia ca împărat. *Mireasa* trimisă de Maximilian ca simbol al măreției sale imperiale lui Bogdan în 1513 (după încercările nereușite ale celui din urmă de a se uni matrimonial cu marea rivală a Casei de Habsburg, Casa Jagiello, care au rupt aparent, vreme de vreo cinci ani, relațiile Sucevei cu Viena/Innsbruck) ar trebui privită și din această perspectivă a Mariei *de Mangop*, „cea care” îl îndepărtase pe Ștefan al III-lea de Frederic al III-lea (mai multe date la Al. Simon, *Fata de la nemți. Maximilian I de Habsburg, Bogdan III și o căsătorie din 1513*, în „Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură”, Cluj-Napoca, II (2006), p. 101–116).

Ca o asemenea „poveste” (după cum s-ar părea și singura explicație pentru „soarta” Mariei *de Mangop* în *Cronica moldo-germană*) să fie credibilă, ea trebuia să aibă măcar un sămbure de adevăr, iar acel sămbure trebuia să o lege pe Maria *de Mangop* de Matia Corvin, cel ales de Ștefan la 1471–1473 în detrimentul Casei de Habsburg, și nu – doar – de Veneția, de care Maria era evident legată (Maximilian avea însă – încă – relații bune, ca și Ștefan, cu Veneția la momentul redactării *Cronicii moldo-germane*). Iar aici trebuie să ne întoarcem la un aspect din domeniul evidenței, care până acum pare să fi scăpat analizei.

Pe 7 august 1471, cu un an și o lună înaintea nunții lui Ștefan cu Maria *de Mangop*, relațiile dintre Ștefan și Matia erau strânse (procesul pare să fi fost foarte rapid, în martie Matia dispusese blocarea

lunii august 1526 (moartea lui Ludovic al II-lea)⁹⁶ și mijlocul lui ianuarie 1527 (moartea lui Ștefan al IV-lea)⁹⁷ s-au dovedit – rapid – prea profunde⁹⁸.

I.3. Dacia și Casa de Habsburg

Introdusă de aceeași mână care a scris rubricatura de bază a registrului (36)⁹⁹, la fel ca la inserarea rubricii *Ungaria et Valachia* la 1475¹⁰⁰, acea *Dacie* a rezistat mult mai mult decât cele ale lui Sigismund Báthory¹⁰¹ ori Mihai Viteazul¹⁰², izvodite de luptele și

comerțului cu Moldova și Țara Românească; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI. 1458–1473, editori Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bukarest, 1981, nr. 3860, p. 492. Înțelegerea de bază pare să fi fost perfectată chiar în orașul natal al lui Matia, Clujul (din Gilău, *Gregorius Litteratus*, trimisul lui Ștefan la Matia, îl și recomandă stăpânului său pe Albert de Wath, cămărașul sării, colecatorul veniturilor regale din Transilvania; *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 133, p. 77). Practic raporturile dintre Ștefan și Matia s-au întărit în paralel cu preparativele (și discuțiile) pentru căsătoria crimeeană a lui Ștefan. La patru luni după nuntă, pe 30 ianuarie 1473, Matia a și acordat *valahilor* din Moldova libertate comercială deplină în Transilvania (vezi *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 134, p. 77; nr. 137–138, p. 79–80).

Extensia crimeeană a politicii huniade nu era deloc surprinzătoare. Matia dispunea de o veritabilă rețea orientală (Lajos Tárđy, *Ungarns anti-osmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, în „Anatolica”, Wiesbaden, IV (1971–1972), p. 139–156, la p. 151–152). Iancu de Hunedoara avusese numeroase contacte crimeene, mai ales cu Caffa (Al. Simon, *Note și documente asupra politicii italiene și răsăritene a lui Iancu de Hunedoara în anii 1450*, în „Banatica”, XXIII (2013), p. 567–608). În Crimeea, ca în întreg spațiul pontic, Huniazii reprezentau un nume și chiar o garanție în caz de conflict. Iar Ungaria (cu Cetatea Albă) era cel puțin la fel de atractivă comercial precum Polonia.

⁹⁶ Pentru teoria sau/și realitatea supraviețuirii regale ungare: Geza Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, Boulder, New York, 2009.

⁹⁷ Vezi totodată și Horia I. Ursu, *Domnia lui Ștefăniță voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei (1517–1527)*, Cluj, 1940 [reeditată cu minime modificări la București, în 1972].

⁹⁸ Merită astfel reluată întreaga politică transilvană și valahă a lui Ioan Szapolyai, ca voievod al Transilvaniei (1510–1526), și în general după Dieta de la Rákos din 1505 (vezi astfel deja *A Szapolyai család oklevéltára* [Diplomatariul familiei Szapolyai], editor Tibor Neumann, I. *Levelek és oklevelek (1458–1526)* [Acte și scrisori (1458–1526)], Budapest, 2012).

⁹⁹ *Hungaria, Polonia et Dacia* a fost scrisă de mâna care a întocmit „rubricatura” de bază a registrului. Precizarea e *Crouatia* a fost inserată de altă mână, cea care a introdus și a doua informație corespunzătoare rubricii. Prima notiță din rubrică (c. 9), scrisă de aceeași mână care trasase „rubrica scurtă” (*Hungaria, Polonia et Dacia*), privea răspunsul dat lui Bernardin de Frangepane și lui Ioan Corvin. A doua, scrisă – cu aceeași cerneală roșie (c. 45) – de mâna care a adăugat et *Crouatia*, privea afacerile personale ale lui Bernardin, proaspătul socru al lui Ioan. Rubrica ocupa jumătatea stângă a „paginii” [11] (filă nenumărată), rubrica vecină (în dreapta) fiind *Illustri Capitans Generalis Copiarum*. Rubricile erau aranjate alfabetic („pagina” [10] aparține rubricii *Gentes armigere*). Cu excepția marilor rubrici (întinse și pe două coloane pe una ori mai multe „pagini”) – precum cele destinate Romei, Milanului ori Germaniei – acopereau spațiul unei jumătăți de „pagina” (o coloană). Reținem astfel și că rubrica *Cyprus, Sultanus, Siria et Alexandria* („pagina” [7], coloana din stânga) scrisă de aceeași mână ca *Hungaria, Polonia et Dacia* a rămas goală.

Astfel: 1) *Dacia* este anterioară datei de 1/7 martie 1496 (prima înregistrare din registru scrisă de aceeași mână care redactase „rubricatura” de bază); 2) Adăugarea Croației a fost motivată birocratic de informațiile din rubrică, toate privind doar Croația; 3) Ioan Corvin noul cetățean al Veneției (oficial de pe 7 mai 1497) nu figura inițial „sub” Croația.

¹⁰⁰ Formula apare la „pagina” [14], pentru coloana din dreapta, rubrica vecină (în stânga), fiind – tot în ordinea alfabetică, dar și în mod sugestiv – *Scutarus cum tota Albania* (vezi și nota 33). Reținem din acel registru (27) *Romandolla* („pagina” [12], coloana din dreapta) ca rubrică rămasă goală, deși fusese introdusă de dinainte de debutul registrului (pe 1/4 martie 1475) – ca *Ungaria et Valachia* – de aceeași mână care întocmise rubricile de bază. *Dacia* precede Codrii Cosminului. *Valachia* este sigur anterioară oficializării Vasluiului. O „altă mână” pare să fi scris *Valachia*, iar mai apoi *Dacia*, de dinainte de „nașterea” lor.

¹⁰¹ A se vedea destul de recent M. Diaconescu, *Gândirea politică a lui Ștefan Jósika, cancelarul principelui Sigismund Báthory. Paternitatea unei idei politice: unirea Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova*, în „Acta Transylvanica”, București, I (2004), p. 17–42.

¹⁰² Vezi în principal C. Rezachevici, *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpânirea țărilor române și semnificația ei reală*, în „Apulum”, XIII (1975), p. 341–350; Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul*, București, 1997, *passim*.

visele de la sfârșitul veacului XVI¹⁰³. *Dacia* a fost transmisă practic ereditar – ca jurământul de cruciadă¹⁰⁴ – până la stingerea urmașilor legitimi ai lui Ștefan al III-lea¹⁰⁵. De altminteri, cu excepția promisiunilor lui Radu al IV-lea și Neagoe Basarab, *valahii* lui Ștefan al III-lea, Bogdan al III-lea și Ștefan al IV-lea (Ștefăniță) au fost singurii cruciați de rit *grec* ai Papalității de la Sixt al IV-lea la Leon al X-lea¹⁰⁶.

Dacia a apărut pe fondul crizei regionale din 1497, mai ales din Ungaria și Moldova¹⁰⁷. S-a încetățenit – între *Hungaria* și *Polonia* – în ajunul războiului veneto-otoman (1499–1503)¹⁰⁸, „prin” tratatul de la Hârlău (iulie 1499)¹⁰⁹. Acesta unea Moldova, Polonia și Ungaria în numele Crucii (în mod interesant, noua inițiativă¹¹⁰, diplomatică în special, a fost aprobată și de ierarhii Moldovei, altfel decât războiul antiotoman început de Ștefan la 1473¹¹¹).

Maximilian a căutat să coordoneze antiotoman (și desigur anti-jagiellon) „zona” dintre Ungaria și Polonia (adică *Dacia* în cadru birocratic venețian)¹¹². Ea era formată – în cuvintele sale – din Transilvania, *Valahia Mică*, *Valahia Mare* și Moldova

¹⁰³ Pentru contextul ultimei decade a secolului XVI, a se vedea Pompiliu Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *RI, NS, V* (1994), 5–6, p. 473–489; O. Cristea, *A Second Front: Wallachia and the Long War against the Turks*, în *Europe and the Ottoman World: Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*, editori G. Kálmán, R. Păun, Istanbul, 2013, p. 13–27. Este destul de limpede că *Dacia* „de la Veneția” aparține unei alte „categorii” și are o consistență – prin Ștefan III, domnul Moldovei, suzeranul *valah* al Țării Românești și „guvernatorul” Transilvaniei/„stăpânul” *unei jumătăți din Ungaria* – cel puțin la fel de mare ca edificiile lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei și suzeranul Țării Românești și al Moldovei, și Mihai Viteazul, domnul Țării Românești și al Moldovei, *guvernatorul/principele Transilvaniei*. În orice caz, datorită *Daciei* anilor 1490–1520 nu se mai poate susține că ideea a fost una „maghiară” și ne-*valahă*. Rădăcinile *ungare* ale *Daciei* trebuie căutate în epoca huniadă.

În acest context, în raport cu „*Europa Regina*” a lui Maximilian din februarie 1498 și cu registrele care preced și succed apariției formulei *Hungaria, Polonia et Dacia*, notăm și că: 1) Rubrica *Imperator et tota Germania* (reg. 35) se transformă (reg. 36) în *Imperator et tota Germania et Anglia*, titlu păstrat apoi (reg. 37); 2) *Hungaria et Polonia* (reg. 35), devine *Hungaria, Polonia et Dacia*, și i se adaugă *Croatia* (reg. 36), completare menținută (reg. 37).

¹⁰⁴ Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 83, nota 72. Relațiile *valaho-papale* sunt de reluat și din această perspectivă de la începuturile lor (statale) cruciate (vezi și Beatrice Kelemen, Adrian Ioniță, Al. Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru al Țării Românești*, p. 1–44).

¹⁰⁵ Caracteristicile subiective ale „cazului Rareș” împiedică deocamdată alte considerații.

¹⁰⁶ Pentru evoluția cruciată *valahă*, vezi aici Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romana”, Venice/Bucharest, III (2004), p. 205–224, la p. 223. „Cazul *dacic*” al lui Petru Rareș merită reluat (și) din această perspectivă. El a „izbutit” să piardă tot ceea ce Ștefan câștigase, Transilvania (*jumătate din Ungaria*), Casa de Habsburg și Papalitatea (însurat întreaga „fațadă apuseană” a Moldovei), în condițiile în care relațiile sale cu Țara Românească par să fi fost sensibil mai bune decât cele ale lui Ștefan.

¹⁰⁷ Vezi astfel din nou datele din J.-Ch. Engel, *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, I, Halle, 1797¹, p. 127–129, 138, 149, 160; idem, *Geschichte*, III-2, p. 83–90. Interesant este că o serie de surse pare să se fi pierdut de-a lungul „secolului națiunilor”.

¹⁰⁸ Vezi Hans [Peter-Alexander] Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political Commercial Instruments*, în „Electronic Journal of Oriental Studies”, Utrecht, I (1998), 2, p. 3–698.

¹⁰⁹ Vezi Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, nr. 178, p. 417–441 (variantele latine și slavone).

¹¹⁰ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Rsl*, XVII (1970), p. 525–554.

¹¹¹ După cum observa deja Ioan Ursu (*Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 290), aceștia au dispărut din sfatul domnesc în ajunul campaniei lui Ștefan din Țara Românească (1473) și nu au mai revenit vreodată în componența acestuia (sub el și apoi sub urmașii săi).

¹¹² Singura încadrare îngăduită de formularistica birocrăției venețiene și de exprimarea lui Maximilian (vezi nota următoare), (co-)rege al Ungariei, titlu păstrat până la moarte.

(1500–1501)¹¹³. (Co-)Regele Vladislav a încercat desigur să contracareze evoluția. L-a mutat pe Bartolomeu Drágffy în sud-vestul regatului¹¹⁴, la trecerea dintre anii 1498 și 1499. Mișcarea sa a sfârșit însă prin a-i întări și extinde lui Bartolomeu poziția în jumătatea estică a statului¹¹⁵. Drágffy era în continuare co-voievod al Transilvaniei la 1501¹¹⁶.

Anii care au urmat, inclusiv după moartea lui Ștefan¹¹⁷, au fost marcați mai ales de eșecuri antiotomane (cu precădere pe frontul ungar și pe cel venețian¹¹⁸), compensate diplomatic (în special de Ștefan¹¹⁹) și de dispute pentru domenii (în vest pentru feudele transilvane primite de Ștefan de la Matia, și confirmate de Vladislav¹²⁰, și în nord pentru Pocuția, vechea sursă de conflict dintre Suceava și Cracovia¹²¹). Totuși, *Dacia*, ca și întregă „formulă estică” lansată la sfârșitul veacului prin registrele venete, nu a dispărut. Dimpotrivă, s-a încetățenit¹²². „Supraviețuirea” ei este cu atât mai impresionantă cu cât

¹¹³ Bayerische Staatsbibliothek, München (BStB), Abendländische Handschriften, Codices Latini Monacenses (CLM) 14688, f. 95^r–98^r [iunie–septembrie 1501]; HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, Karton 10. 1499 Juni – 1500 Dezember, fasc. 5b[-2]. 1500 August–Oktober, f. 59^r (13 septembrie 1500); 12. 1501 Oktober – 1502 Dezember, fasc. 6b[-2]. 1501 Oktober–Dezember, f. 214^v–215^r (2 septembrie 1501); 23, fasc. 16-3, f. 12^r–13^r [aprilie–august 1499]; 41. *Undatiert*, fasc. 34-III. *Auswärtige Staaten*. 12. *Türken*, f. 23^r–24^v, 40^r–41^r [după 14 mai 1501].

¹¹⁴ Pentru cariera sa: T. Neumann, *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején* [Rolul politic al lui Bartolomeu Drágffy în vremea regelui Vladislav al II-lea], în *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)* [Sălajul și familia Wesselényi (secolele XIV–XVII)], editori Géza Hegyi, András W. Kovács, Kolozsvár, 2012, p. 213–236, aici p. 231.

¹¹⁵ BStB, CLM 14688, f. 95^v. Raportul habsburgic asupra situației ungare se datează în relație cu actele din HHStA (nota 113) și decesul lui Bartolomeu (26 octombrie 1501). Notăm astfel slăbirea rapidă a puterii lui Ștefan prin dispariția lui Bartolomeu și „demiterea rusă” a lui Dimitri (aprilie 1502), într-o perioadă crucială a războiului veneto-otoman.

¹¹⁶ *Diplome maramureșene din secolele XVI–XVIII, provenite din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa*, editor I.-A. Pop, București, 2009, nr. 345, p. 405 ([...] *alias vaivoda Transilvaniae* [...]).

¹¹⁷ Care (2 iulie 1504) a readus în prim-plan – nu doar ca propagandă – posibilitatea unui atac otoman rapid asupra Ungariei și Moldovei (pe lângă exemplele publicate și în seria *Hurmuzaki* ori în „jurnalul” lui Sanudo: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Mischbestände, Fürstliche Sachen, *Literalien*, fasc. 215[-1]. 1503–1505, f. 20^r, 3 septembrie 1504).

¹¹⁸ Pentru principalele repere militare și diplomatice, a se vedea F. Szakály, *Phases of Turkish-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365–1526*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, XXXIII (1979), p. 65–112, aici la p. 100–104.

¹¹⁹ Vezi și sursele otomane folosite de M. Maxim, *Stephen the Great and the Great Porte: New Turkish Documents*, în „*Transylvanian Review*”, XIV (2005), 1, p. 15–25, la p. 20–22.

¹²⁰ Pe larg la I.-A. Pop, *Relațiile dintre Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *AMN*, XXXI (1995), p. 11–21. Vezi recent și Șt. S. Gorovei, *Feudele ardelenale ale lui Ștefan cel Mare. Observații pe marginea izvoarelor*, în „*Analele Putnei*”, I (2005), 1, p. 123–132; M. Diaconescu, *Contribuții la datarea donației Ciceului și Cetății de Baltă lui Ștefan cel Mare*, în „*Analele Putnei*”, IX (2013), 1, p. 91–112.

¹²¹ Vezi *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501–1506)* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIX), editor Fryderyk Papée, Kraków, 1927, nr. 130, p. 196; nr. 152, p. 242; nr. 168, p. 284. Ștefan a redeschis „dosarul Pocuției” contra lui Jan Albert în contextul presiunilor juridice puse în regatul fratelui acestuia, Vladislav, pe feudele ungare ale domnului, conflictul pentru Pocuția agravându-se după pierderea influenței lui Ștefan de la Moscova, principala amenințare nordică pentru Casa Jagiello. Fratele mai mic al lui Vladislav și Jan Albert, Alexandru, ducele Lituaniei, era căsătorit din februarie 1495 (un an înaintea deschiderii registrului 36 din *Deliberazioni*) cu Elena, fiica lui Ivan și a Zoi Paleologul (a doua sa soție), marea rivală a Elenei, fiica lui Ștefan, văduva lui Ivan Ivanovici (primul fiu al lui Ivan, și mama urmașului acestuia, Dimitri).

¹²² În pofida acutizării, mai ales din 1502, a conflictului (latent după tratatul de la Hârlău) cu Polonia și a tensiunii din relația cu Ungaria, păstrată și după rezolvarea favorabilă a problemei feudelor transilvane (1503), care contribuise la criza din 1497, și manifestată în special în contextul (1504–1506) succesiunii lui Bogdan (*Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, VI), editor Endre Veress, I. 1468–1540, Budapest, 1914, nr. 50–54, p. 60–67; nr. 58–62, p. 71–75; *A kolozsmonostri konvent jegyzőkönyve* [Protocoloalele Conventului din Cluj-Mănăstur], editor Zsigmond Jakó, II. 1484–1553, Budapest, 1990, nr. 3010, p. 153). Trebuie amintit astfel faptul că, cu doar câteva luni înainte de acordul de la Hârlău, Vladislav și (co-)voievodul Transilvaniei, Petru Bozyn de

raporturile dintre Casa de Habsburg și Moldova au reatins nivelul de la 1498 abia 15 ani mai târziu¹²³. Atunci solii lui Vladislav în celălalt regat al său (Boemia) anunțau că Transilvania fusese ocupată și urma să fie împărțită între *valahi*, *turci* și *tătari*¹²⁴. Iar Maximilian îi trimitea o mireasă lui Bogdan al Moldovei ca semn al măreției sale imperiale¹²⁵.

[Pasaj din discursul regal prezentat în fața consiliului orașului Görlitz, pe 14 iulie 1513, de către Žiboid Bobolusk, trimisul personal al lui Vladislav al II-lea Jagiello, și Francisc Dóry, reprezentantul baronilor ungari¹²⁶.] [...] [Selim] *hett dorauff* [după victoria de la Yenişehir, din 24 aprilie, asupra fratelui și rivalului său, Ahmed¹²⁷] *seinen Sone* [Soliman (I)] *mit grossen Gute geschickt zum Tattarischen Keyser* [Gazi Ghiray], *vmb Hulffe wieder die Hungern, vnd das sich sein Sone mit des Tattarischen Keysers Tochter verheuren solde, vnd den alles geschehen* [La 1502, Radu al IV-lea anunțase deja Veneției un asemenea proiect matrimonial¹²⁸, după ce negociase – împreună cu puternicul Toma Bakócz (care-și revenise din eșecul suferit la 1497, ajungând – la sfatul republicii, care l-a ajutat să devină

Sankt-Georg, socoteau Ciceul „un cuib de nelegiuți” (Staatsarchiv Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach., *Brandenburger Literalien*, nr. 1056.1, 14 martie 1499; copie: MOL, DF 267261). „Supraviețuirea” Daciei ar putea părea inexplicabilă. Însă tocmai asemenea conflicte și reacții furnizează, de fapt, „de jos” dovezi pentru permanentizarea Daciei, între și printre regatele fraților jagielloni.

¹²³ O excepție pare să fi fost anul ungar 1505 (pentru care vezi mai jos). La nivelul actual al informației, constatarea rămâne totuși în general valabilă. Răcirea relațiilor moldo-habsburgice s-a datorat în esență compromisului la care Ștefan al III-lea și Vladislav al II-lea ajunseseră la 1503 și, mai ales, axării (în special între 1505/1506 și 1509/1510) a lui Bogdan al III-lea pe stabilizarea regională a domniei prin căsătoria cu sora lui Vladislav și Sigismund, Elisabeta (a III-a), demers pentru care avea nevoie – și l-a primit – de sprijinul Romei (în primul rând) și al Veneției. Maximilian nu putea evident agreea o uniune între Moldova și Casa de Jagiello. Legăturile dintre Maximilian și Bogdan au început să se strângă din nou după pacea moldo-polonă din februarie 1510, cu precădere din mai 1512, când solii lui Bogdan au participat la *Reichstag*-ul de la Trier (Christoph Scheurl, *Geschichtsbuch der Christenheit von 1511–1521*, editor Joachim Karl Friedrich Knaake, în *Jahrbücher des Deutschen Reiches und der Deutschen Kirche im Zeitalter der Reformation* (Leipzig), I (1872), p. 1–179, la p. 22). Continuarea seriei *Regesten Maximilian* ar putea umple golurile de informație existente (vezi aici Al. Simon, *Descrășterea Moldovei*, p. 431–460).

¹²⁴ Discursul transcris în [Johannes Hasse,] *Mag. Johannes Hasse Burgermeisters zu Goerlitz Goerlitzer Rathsanalen*, I. *Erster und zweiter Band (1509–1520)* (= *Scriptores Rerum Lusaticarum*, NS, III), editor Theodor Neumann, Görlitz, 1852, p. 261–263 (Hasse); Al. Simon, *Neagoie Basarab, Imperiul Otoman și Transilvania în 1513*, în *Studia varia in honorem professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, ediderunt Ionel Căndeia, Cristian Luca, București/Brăila, 2009, p. 311–320. Două precizări se cuvin făcute: 1) Mesajul era evident o exagerare, dar numai una parțială, ținând cont de destinatarul mesajului și transmiiătorii acestuia (în joc era credibilitatea unui monarh, considerat slab); 2) Dacă nunta lui Bogdan cu soția trimisă de Maximilian nu ar fi fost amănată și perturbată de atacurile tătarilor, ar fi fost tentant să-i identificăm pe *valahii* care „ocupaseră” Transilvania cu supușii lui Bogdan.

¹²⁵ Landes- und Regierungsarchiv von Tirol, Innsbruck (LRAT), *Maximiliana*, Karton 20. 1513, fasc. XIII-256-9, f. 49^r–50^r (9 iulie 1513); HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, Karton 29. 1513 März-September, fasc. 23a-2. 1513 Juli-August, f. 133^r (27 august 1513); Al. Simon, *Fata de la nemți*, p. 115–130. Proiectul matrimonial a eșuat în plan regional. La sfârșitul lui 1516, solii lui Bogdan aveau nevoie de ajutorul umanistului Johannes Dantiscus pentru a ajunge la Maximilian (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codices, Cod. 13597, f. 18^{r-v}, 18 decembrie 1516). Deși Moldova nu a fost omisă din ultimul proiect major cruciat al lui Maximilian (1517–1518), dispariția lui Bogdan și instalarea regentei pro-jagiellone a rupt legăturile, până la „lovitura de stat” dată de Ștefan al IV-lea în 1523 (Al. Simon, *Descrășterea Moldovei*, p. 456–458). Mai mult, Maximilian I pare să fi mizat pe o schimbare de domn în Moldova, găzduindu-l pe Iani, *regele Moldovei* (N. Iorga, *Pretendentul Iani rege al Moldovei (1516–1521)*, în *RI*, I (1915), 2, p. 25–26). Nu este exclus ca Iani să fi fost băiatul lui Alexandru, fiul legitim al lui Ștefan al III-lea și al Evdochiei *de Kiev*, trimis ostatec la Istanbul (de la 1471) și care încercase să ia tronul Moldovei la 1504. Din acest punct de vedere ar fi interesant de știut dacă Iani a fost acel *rege moldav* care la 1516 era elev la colegiul *grec* din Roma condus de cunoscutul Johannes (Janus) Laskaris (vezi și Al. Simon, *Quello ch'è apresso el Turcho*, p. 139–164).

¹²⁶ Dualitatea reprezentării reflectă cu pregnanță raporturile de putere din regatul ungar.

¹²⁷ Pentru contextul politic otoman din Asia Mică, vezi Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906–962/1500–1555)*, Berlin, 1983, p. 35–36.

¹²⁸ Rezumatul senatului: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39, c. 46^v–47^v (21 octombrie 1502).

cardinal la 1500 – chiar să-l sprijine pe Ștefan al III-lea¹²⁹) – acordul dintre *Serenissima* și Baiazid al II-lea, tatăl lui Selim]. *Der Sone were auch von dannen gegangen zw dem Walachen* [Neagoe Basarab] *vnd jenen auch vmb Hulffe angelant, der den dieselbige zugesaget, vnd were also der Turckischen Keysers Sone, mit der Macht des Tattarischen Keisers vnd Walachey ein-getregen in Siebenburgen, sich doselbst gelegert, vnd itzt alle Festen eingenommen, in Meynung das Landt vnddir sich zu betheilen vnd mit Turcken zu besetzen [...]*¹³⁰. [Pasaj din corespondența dintre Zyprian von Serntein (cancelar al împăratului din 1509) și Lorenz Saurer (castelanul/*Burgraf-Vizedom*-ul curții imperiale de la Viena din 1503), mâna dreaptă și mâna stângă a lui Maximilian¹³¹.] [...] *Erstlich, so schreibt mir E<ure>G<naden> in seinem brief des dato stet zu Innsprugg am VIII-ten tag Augusti der Walacheyshen botschaft halber* [în iulie, trimișii lui Bogdan al III-lea plecaseră la Innsbruck, reședința favorită a lui Maximilian, unde mireasa îi aștepta¹³²] *wie die durch Kay<serliche> May<estät> widerumb an Haim zu Irem Herren zu ziehen abgefertigt, unnd das I<hre> Kay<serliche> May <estät> Fridrichen Harber* [Friedrich Haber, alături de Sigismund von Herberstein, specialistul în afaceri răsăritene al lui Maximilian¹³³] *mit bestimmbten Walachen in die Walachey zu ziehen verordnet den ich also auf Kay<serliche> May<estät>t bevelh wol unnd statlich abgefertigt also an Heut Dato hir zu Wienn weggezogen. Bin sonnder Zweifel der Weida in der Walachey werde ab der Verordnung seiner Braut die Kay<serliche> May<estät> mit dem Harber hinein schickht gut gefallen tragen. Muessen manigerley nation der welt bei Kay<serliche>May<estät> erkennen lernen etc. [...]* (Innsbruck, 27 august 1513)¹³⁴ [A fost un fiasco. Nobilii polonezi care nu plecaseră la Suceava se felicitau pentru că nu căzuseră în robie în timpul noului atac tătar¹³⁵.]

¹²⁹ A se vedea aici și *Sanudo, V. 1 aprile 1503 – 31 marzo 1504*, Venezia, 1881, cols. 579, 587.

¹³⁰ *Hasse*, p. 262. În pofida exagerilor interente (și evidente), mesajul ungar, trimis în toate provinciile nordice ale lui Vladislav, i-a convins pe oficialii orașului Görlitz să trimită rapid ajutor financiar suveranului lor îndepărat, aflat la Buda. Selim a acceptat să intre în negocieri, iar Neagoe a plecat la Istanbul, unde a și acceptat creșterea tributului Țării Românești de la circa 12.000 la 14.000 de ducăți (pentru începuturile domniei sale, vezi și Cristina Feneșan, *Mihaloğlu Mehmet Beg et la principauté de Valachie. 1508–1532*, în „*Journal of Turkish Studies*”, Cambridge, MA, XV (1995), p. 137–155, aici la p. 140–145).

¹³¹ Vezi în acest context Marianna Mur, *Die Ostpolitik Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1506–1519* (teză de doctorat), Graz, 1977, p. 111, 131–132, care a și semnalat raportul.

¹³² Raportul din LRAT, *Maximiliana*, Karton 20, fasc. XIII-256-9, f. 49^r–50^r (9 iulie 1513).

¹³³ Ultimul a fost autorul uneia dintre cele mai pozitive „imagini ștefaniene”, realizate în opoziție cu figura lui Ivan al III-lea, el fiind de două ori trimis „ambasador” la Moscova (1516–1517 și 1525–1526), ambele sale solii corespunzând unor momente regionale cheie.

¹³⁴ HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, Karton 29, fasc. 23a-2, f. 133^r (27 august 1513). Mireasa era probabil ruda apropiată a lui Constantin Arianiti, înrudit cu Brankovićii și cu Comnenii, vechi și fidel consilier al lui Maximilian, care-l numea *prea-iubita* <noastră> *rudă de sânge și căpitan general* (F. Babinger, *Das Ende der Arianiten* (=Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, NS, X, 4), München, 1960, p. 38, 86, notele 2, 4). Soția lui Bogdan de la mijlocul anilor 1510, cunoscută până acum, era Ruxandra, fiica Voicăi și a lui Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad al III-lea (Al. Simon, *Între porturi și cer. Chilia, Cetatea Albă, Istanbul și Veneția în vara anului 1484*, în *AMN*, XXXIX–XL (2002-2003), 2 [2005], p. 229–271, la p. 259, nota 117). În absența unei identificări documentare pozitive a miresei de la 1513 (ca în cazul primei soții ungare a lui Vlad al III-lea de la 1462, toată lumea pare să fi știut cine era și nici una dintre numeroasele surse contemporane nu-i pomenește numele) și întrucât mama Ruxandrei, Voica, era strâns înrudită cu dușmana de moarte a lui Maximilian I, familia Szapolyai, înrudire subliniată de însuși Ioan, voievodul Transilvaniei, în toamna anului 1511 (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 390, p. 216), nu putem afirma că Ruxandra a fost mireasa din vara lui 1513. Sigur este că ea era soția lui Bogdan la 1515 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504–1517)*, București, 1940, nr. 58, p. 367–369). Poate căsătoria lor a fost parte a acordurilor încheiate între Maximilian, Szapolyai și Bogdan, care trebuiau să ducă și la detronarea lui Neagoe (Al. Simon, *Pământurile crucii*, p. 280–281, 284–285), în ajutorul „cruciadei ungare” transformate în răsccoală (N. Housley, *Crusading as Social Revolt: The Hungarian Peasant Uprising of 1514*, în „*Journal of Ecclesiastical History*”, Cambridge, XLIX (1998), p. 1–28).

¹³⁵ *Acta Tomiciana*, II, Kraków, 1854, nr. 253, p. 205; nr. 279–270, p. 217–218; nr. 296–298, p. 226–227. La începutul anului următor, Bogdan a trebuit și să înfrunte un pretendent, sprijinit de Selim și Neagoe. Buda nu-i dădea vreo șansă (Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, Archiv der Stadt Kronstadt,

Cum *Dacia* nu s-a pierdut nici în timpul oscilațiilor lui Bogdan al III-lea între Roma¹³⁶, Veneția¹³⁷, Casa de Habsburg¹³⁸ și Înalta Poartă¹³⁹, explicațiile pentru

Familiennachläße, *Fronius*, I, nr. 121, 28 ianuarie 1514; copie: MOL, DF 246560; editat greșit sub 1505, „corectat” din 1504, de Iorga, în *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 314, p. 170). Bogdan a învins însă. Identitatea pretendentului rămâne necunoscută. În contextul evenimentelor de la 1513, forța acestuia nu îngăduie identificarea sa cu un puternic boier fugar (după C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în *AIIAI*, XIV (1977), p. 103–122, la p. 112–114, care nu cunoștea însă sursele austriece). Mizele anului 1513 și acordurile de la 1514, însoțite apoi – de la 1516 – de stabilirea la curtea lui Maximilian a lui Iani (*Sanudo*, XXXI. *1 Luglio 1521 – 30 Settembre 1521*, Venezia, 1891, col. 352, 435), probabil fiul lui Alexandru, și astfel fratele viitorului Ștefan al V-lea *Lăcustă*, duc spre identificarea pretendentului din ianuarie 1514 cu un protejat de vază al Porții, strâns înrudit cu familia lui Ștefan al III-lea, pentru a-l putea doborî pe Bogdan al III-lea.

¹³⁶ Iuliu al II-lea l-a susținut în conflictele sale jagiellone (mai ales polone) și *valahe* (*Hurmuzaki*, II-2. *1451–1510*, editor Nicolae Denușianu, București, 1883, nr. 381, p. 456; nr. 398, p. 476; nr. 432–433, p. 534–541; II-3. *1510–1530*, editor N. Denușianu, București, 1893, nr. 224, p. 307, nr. 458, p. 576; nr. 463, p. 583; XV-1, nr. 401, p. 224; Grigore Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346–1603. Din arhivele orașelor Brașov și Bistrița*, București, 1931 [Wien, 1905], nr. 232, p. 224). S-a dezis de Bogdan când el s-a implicat adânc în războiul civil otoman și – poate mai ales – când Maximilian, anterior aliatul papei, și din nou protectorul lui Bogdan (Ezechiel Zivier, *Neuere Geschichte Polens*, I. *Die zwei letzten Jagiellonen*, Gotha, 1915, p. 61, 63), s-a gândit să devină el papă (vezi aici H. Wiesflecker, *Neue Beiträge*, p. 311–332).

La 1511, Iuliu a trecut – indirect (prin activarea Episcopiei Milkoviei și a *cetăților* ei, din *măinile schismaticilor în care se aflau de 70 de ani*) – Moldova între *schismatici* (*Annatae Regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano*, editor József Körmeny, Budapest, 1990, nr. 213, p. 106; *Hurmuzaki*, II-3, nr. 63, p. 57; nr. 121–122, p. 130–131). Relația Sucevei cu Roma, înlesnită și de ruptura dintre domnie și Patriarhia Ecumenică (1504–1513), provocată de sprijinirea de către Marea Biserică a succesiunii lui Ștefan prin Alexandru, nu Bogdan ([Manuel Malaxos,] *Historia politica constantinopleos a 1454 usque ad 1578 annum Christi*, în *Historia Politica et Patriarchica Constantinopleos. Epirotica (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, III)*, editor Immanuel Bekker, Bonn, 1849, p. 78–204, la p. 140–141, 150; *Sanudo*, VI. *1 aprile 1504 – 28 febbraio 1507*, Venezia, 1882, cols. 49–50; *Ecthesis Chronica (Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum)*, editor Spyridon P. Lambros, London, 1902, p. 57, 67–70), pare să fi revenit la normal până la decesul suveranului pontif (februarie 1513), pe fondul întăririi legăturii dintre Bogdan și Maximilian, căruia papa îi permisesese să se auto-încoroneze împărat în februarie 1508 și a restabilirii raporturilor dintre ultimii doi, în pofida divergențelor, Iuliu având nevoie de Maximilian de-a lungul pontificatului, fie contra Veneției, fie a Franței (H. Wiesflecker, *Maximilian*, IV, p. 80–89).

Sub urmașul său, Leon al X-lea, *valahii* lui Bogdan și-au reluat sigur locul între cruciații Papalității, imediat după supușii Ungariei și Poloniei (*Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, editori Antal Fekete-Nagy, Victor Kenéz, László Solymosi, Géza Érszegi, Budapest, 1979, nr. 2, p. 33; nr. 7, p. 54, nr. 19, p. 6). Îl repomenim astfel pe regele moldav educat de Janus Laskaris la Roma în 1516 (Nicolae Grigoraș, *Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș*, în *RdI*, XXXVIII (1985), 7, p. 650–659).

¹³⁷ Raporturile cu Veneția, care l-a ajutat atât în disputele cu Jagiellonii (începând de la 1504), cât și cu Radu al IV-lea (vezi *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)* [Documente pentru istoria diplomației polone din anii 1486–1516 (codicele de la Zagreb)], editor József Garbacik, Wrocław/Warsaw/Krakow, 1966, nr. 43–44, p. 128–140; nr. 46–51, p. 148–163; nr. 53–54, p. 165–168; *Sanudo*, VII. *1 Marzo 1507 – 28 Febbraio 1509*, Venezia, 1882, cols. 8, 120, 232, 301, 340, 344, 346, 465), înaintea medierii ungare din noiembrie 1507 prin Maxim Branković (Svetlana Tomin, *Vladika Maxim Brankovic* [Ierarhul Maxim Brankovic], Novi Sad, 2011; în mod interesant, un promotor al *Daciei valahilor*, dar în „format ortodox” și în coordonatele provinciilor danubiene ale fostului Imperiu Bizantin), au fost practic suspendate odată ce Maximilian I a pornit ofensiva contra republicii la începutul lui 1508 (Al. Simon, *Massimiliano I, Venezia*, p. 105–108).

¹³⁸ După „răcirea relațiilor” dintre Maximilian și Ștefan (1503–1504) și eșecul intervenției habsburgice – „oficial” pentru a-l sprijini pe contestatul Vladislav – în Ungaria (1505–1506), raporturile moldo-habsburgice par să se fi stins până pe la 1510 (aceasta rezultă și din absența Moldovei din actele păstrate în HHStA, R.H.K., *Maximiliana*; ADS, *Polonica ori Turcica*). Planul matrimonial jagiellon al lui Bogdan în mod sigur nu a fost pe placul lui Maximilian. Regele a și suferit la 1506 două loviturii majore: moartea moștenitorului său Filip și nașterea succesorului lui Vladislav, Ludovic (H. Wiesflecker, *König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgischen-spanischen Weltreichsbildung*, în „Römische Historische Mitteilungen”, Rom/Wien, XVIII (1976), p. 87–94). Nici relația fiului lui Ștefan cu Iuliu al II-lea nu s-a potrivit bine cu interesele regelui romanilor până în vara lui 1507, când, în vremea ambasadelor italiene anti-moldave ale lui Radu al IV-lea, papa i-a cerut sprijinul împotriva Veneției (idem, *Maximilian und die Päpste seiner Zeit*, în „Römische Historische Mitteilungen”, XXII (1980), p. 147–165). Eșecul polon al lui

„longevitatea” ei¹⁴⁰ trebuie căutate în primul rând înainte de 1496–1497¹⁴¹, între principalele ei „ingrediente obiective”¹⁴². Acestea erau Casa de Habsburg¹⁴³,

Bogdan (M. Cazacu, *Poziția internațională a Țării Românești și implicațiile ei poloneze la începutul secolului al XVI-lea. Pe marginea unui document*, în „Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg<-im-Breisgau>”, XI (XV) (1984), p. 299–316) a restabilit relația cu Maximilian.

Raporturile s-au răcit din nou – după încercările politice și matrimoniale din 1513–1514 (venite și ca o reacție la căsătoria din februarie 1512 a lui Sigismund I al Poloniei, cel care ar fi trebuit întronat în Moldova la 1497, cu Barbara, sora lui Ioan Szapolyai). Răcirea a corespuns și acordului dinastic habsburgo-jagiellon de la congresul de la Viena în iulie 1515. Copiii lui Vladislav, Ludovic și Ana, au fost căsătorii cu nepoții lui Maximilian, Maria și Ferdinand (Enikő Spekner, *Die Geschichte der habsburgisch-jagellonischen Heiratsverträge im Spiegel der Quellen*, în *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*, editori Martina Fuchs, Orsolya Réthelyi, Münster, 2007, p. 25–46). Acordul a redus semnificativ libertatea de mișcare politică a Poloniei, ea având tot mai mare nevoie de Moldova (moartea lui Bogdan în aprilie 1517 și regența care i-a urmat venind la momentul oportun pentru ea) și de Turc. Maximilian și-a putut lansa astfel ultimul mare plan cruciat, în care erau incluse *Valahia Mică*, *Valahia Mare* și Moldova (Georg Wagner, *Der letzte Türkenkreuzzugsplan Kaiser Maximilians I. aus dem Jahre 1517*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, LXXVII (1969), p. 314–353).

Reținem două aspecte: 1) Congresul de la Viena nu anulează *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia*. Formula venetă rămâne validă, aspect fundamental; 2) Asocierea „rudei huniade” Nicolaus Olahus prin Maria, soția lui Ludovic al II-lea, cu Casa de Habsburg (I.-A. Pop, *Sensibilități etnice și confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, Cluj-Napoca, XXXIII (1994), p. 211–219).

¹³⁹ Probabil nu fără acordul lui Maximilian I, care avea propriile sale „afaceri turcești” (F. Babinger, *Kaiser Maximilians I. Geheime Praktiken mit den Osmanen (1510/ 1511)*, în *SOF*, XV, 1956, p. 201–236). Bogdan s-a și crezut un „creator de sultani” în timpul conflictului dintre Baiazid II și Selim (1510–1512), mai ales în ultima sa parte (Marcel Dumitru Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în *RdI*, XXXI (1978), 7, p. 1253–1263), ca Mircea I *cel Bătrân* după bătălia de la Ankară din 1402 (Ș. Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire Ottoman (1402–1413)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXV (1986), 1–2, p. 23–33). Selim I *Yavuz* (cel crud), pe care l-a sprijinit, nu a uitat aceasta. Bogdan al III-lea a plătit scump pentru pretențiile sale otomane (1513–1514), pe lângă atacurile tătarilor, el trebuind să accepte creșterea tributului. Nu a renunțat însă la planurile sale transalpine ori la „asocierile” sale antiotomane (Al. Simon, *Descrășterea Moldovei*, p. 451–453).

¹⁴⁰ Aparent, sigur în documentele oficiale cunoscute, relațiile Veneției cu Moldova s-au întrerupt până la solia comună a lui Neagoe Basarab și Ștefan al IV-lea (iunie 1519) și la solia trimisă tot atunci, separat, în numele tânărului domn moldav (*Sanudo*, XXVII. *1 Marzo 1519 – 28 Febbraio 1520*, Venezia, 1890, cols. 381, 405, 467). Sub acest raport veneto-moldav, „supraviețuirea” *Daciei* în registrele senatului ca parte a formulei regionale de putere impresionează poate cel mai mult, Veneția având toate motivele să o „elimine”.

La fel însă, din cauza ambițiilor habsburgice și incertitudinilor ungare, republica avea și toate argumentele pentru păstrarea ei. Spre aceasta conduc și contactele cvasi-lunare dintre reprezentanții Veneției la Buda (ambasadele începând să se permanentizeze din vremea ultimului război veneto-otoman) și trimișii domnilor *valahi* la curtea regală sau dintre trimișii aceluiași state la Istanbul, ori numeroasele referiri diplomatice la *valahi* și *Valahiile* lor (vezi orientativ sursele din I.-A. Pop, *Dalla Crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo*, în *L'Italia e l'Europa Centro Orientale attraverso i secoli*, editori C. Luca, G. Masi, Brăila, 2004, p. 95–107; idem, *Dati veneziani sull'Europa centro-orientale all'ini-zio del XVI*, în *Dal cuore dell'Europa. Omaggio al professore Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*, editori I.-A. Pop, Ovidiu Ghitta, Ioan Bolovan, Ana Victoria Sima, Cluj-Napoca, 2015, p. 57–67, precum și notele din *Sanudo*, XIII. *1 Ottobre 1511 – 28 Febbraio 1512*, Venezia, 1886, col. 521; XXIV. *1 Marzo 1517 – 30 Settembre 1517*, Venezia, 1889, cols. 473–474, 481; XXVI, *1 Settembre 1518 – 28 Febbraio 1519*, Venezia, 1889, cols. 265, 415, 507).

¹⁴¹ Și chiar mai devreme, aspect care ar fi trebuit să fie evident încă de la primele studii românești ori mențiuni mai extinse dedicate relațiilor dintre Casa de Habsburg și Ștefan al III-lea *cel Mare* (orientativ: Ilie Minea, *Ștefan cel Mare și împăratul Maximilian I*, în *CI*, V–VII (1929–1931), p. 354–355; Șt. Simionescu, *Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor*, în *RdI*, XVIII (1974), 1, p. 91–98; idem, *Știri noi despre relațiile diplomatice*, p. 1981–1986; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976¹, p. 81).

¹⁴² Folosim termenul *obiectiv*, nu atât datorită raționalității celor patru elemente amintite în text, cât în opoziție cu factorii subiectivi *valahi* care se pot afirma într-un context *dacic*.

¹⁴³ Vezi astfel, pe lângă monografia dedicată lui Maximilian (în cinci volume) de Wiesflecker, și Walter Höflechner, *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmliche des Kaisers und Gesandte des Reiches, 1490–1500 (=Archiv für Österreichische Geschichte, CXXIX)*, Wien, 1972.

Veneția¹⁴⁴, tulburatul regat al Ungariei¹⁴⁵ și cruciada (adică Papalitatea)¹⁴⁶. Iar, în cele din urmă, dar sigur nu în ultimul rând, „nașterea și viața” *Daciei* au corespuns și unei explozii fără precedent a rivalităților *valahe*¹⁴⁷ dintre Moldova și Țara Românească (în plină ascensiune¹⁴⁸).

Disputele s-au întins cu violență până în zorii Mohács-ului, trecând și peste rituri¹⁴⁹ (la 1507, Radu s-a plâns de Bogdan la Roma și la Veneția, percepute drept singurele puteri care-l puteau controla¹⁵⁰, tot acolo căutând la 1519 Neagoe Basarab să-și impună „supremația *valahă*” cruciată asupra lui Ștefăniță, formal tânărul său partener¹⁵¹). Poate, așa cum (pe de o parte) ambițiile și temerile Veneției și Casei de Habsburg au înfiripat-o la Răsărit de Edenul apusean¹⁵², *Dacia* s-a întrupat din fructele mâniei *valahilor*¹⁵³.

¹⁴⁴ Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, I-2, *Storia-Diritto-Economia*, editor A. Pertusi, Firenze, 1973, p. 599–625.

¹⁴⁵ Vezi M. Rady, *Rethinking Jagiello Hungary 1490–1526*, în „Central Europe”, London, III (2005), I, p. 3–18. În fapt, Ungaria Jagiellonă nu a fost de departe un „dezastru statal”.

¹⁴⁶ Vezi, astfel, în acest context, N. Housley, *Crusading and the Ottoman Threat. 1453–1505*, Oxford, 2012; Benjamin Weber, *Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle* (=Collection de l'École Française de Rome, CCCCLXII), Rome, 2013.

¹⁴⁷ Pentru principalele repere, vezi Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13–28.

¹⁴⁸ Transformată în „șanț de apărare” al Creștinătății de Matia și Ștefan (de unde și scăderea cu o treime a populației ei între 1456 și 1476), mai ales la 1462 și după 1473 (Ș. Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *RdI*, XXXIII (1980), 9, p. 1779–1786), Țara Românească și-a revenit (după anii 1484-1486) sub Vlad al IV-lea și fiul acestuia, Radu al IV-lea. Cei doi și-au folosit din plin relațiile de familie și statutul privilegiat avut la Athos (datorită moștenirii primite de la Mara Branković, văduva sultanului Murad al II-lea) și în raport cu Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Au și ajuns – mai ales Radu – „modele” de colaboare *creștină* pentru Poartă, intrând și în relații strânse – încă de dinainte de moartea lui Matia – cu Frederic al III-lea, tatăl lui Maximilian I, și Veneția, marii adversari ai monarhului humiad (Ștefan Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), 5, p. 891–896). După o „scădere” de patru ani datorată succesiunii lui Radu al IV-lea și războiului civil otoman (1508–1512), Țara Românească și-a continuat – sub Neagoe (1512–1521) – ascensiunea regională (mai multe date la Al. Simon, *Valahii și domniilor lor*, p. 39–52; idem, *Descrerea Moldovei*, p. 431–460).

¹⁴⁹ Dacă nu – ținând cont și de ambițiile lui Petru Rareș – chiar până la 1538. Soliman I a transformat Brăila în raia pentru a elimina acest ultim măr dunărean al discordiei *valahe*, care periclita stabilitatea nordică a Imperiului (subscriem ipotezei profesorului Ovidiu Cristea). Pentru perioada anterioară, vezi Costin Feneșan, *Legământul lui Radu de la Afumați față de Habsburgi. Semnificații și urmări*, în *AIAC*, XXIII (1980), p. 383–396; L. Cîmpeanu, *Contribuții la istoria domniei lui Ștefăniță Vodă (1517–1527): date noi privitoare la relațiile sale cu tătarii (1521) și cu Radu de la Afumați (1526)*, în *AIIX*, L (2013), p. 63–76.

¹⁵⁰ *Sanudo*, VII, cols. 8, 120, 232, 301, 340, 344, 346, 465. Modul în care Radu a căutat să lovească diplomatic în „fundamentele romane” ale puterii *valahe* a lui Bogdan a fost ocultat. Accentul a fost așezat pe „medierea ortodoxă” a conflictului lor de către Maxim Branković (de fapt trimisul regelui Vladislav). Relațiile lui Radu cu Jan Albert (și Alexandru) și Maximilian au avut o soartă mai bună, dar nu pe măsura relevanței surselor (vezi și *Hurmuzaki*, VIII. 1376–1650, [editor Ioan Slavici?], București, 1894, nr. 41–43, p. 34–35; nr. 45, p. 36; *Acta Alexandri*, nr. 83, p. 104; nr. 130, p. 196; nr. 152, p. 242; nr. 168, p. 284).

¹⁵¹ *Hurmuzaki*, II-3, nr. 224, p. 307–309; *Sanudo*, XXVII, cols. 381, 405, 467. A se vedea în această problemă și studiul lui Nicolae-Șerban Tanașoca, *Din nou despre scrisoarea lui Manuel din Corint către Neagoe Basarab*, în *Sfântul Voievod Neagoe Basarab*, p. 349–430.

¹⁵² Exprimarea poate fi justificată și de „proastele obiceiuri” ale *barbarilor* din Răsărit, „învătate” de la *ungur*, amintite de ducele Milanului, Galeazzo Maria Sforza, la apogeul carierei cruciate a lui Ștefan, pe care însă nu-l includea nominal între acei *barbari*, care – în schimbul unor sume mici (după standarde *italice* și nu numai) – promiteau mari oștiri împotriva turcului (ASM, A.D.S, Potenze Estere, *Venezia*, cart. 363. 1476, fasc. 5. *Maggio*, nn, 24 mai 1476; publicat de Emilio Motta, *Un ambasciatore tartaro a Venezia, 1476*, în „Ateneo Veneto”, XIX (1889), p. 145–153). Exprimarea poate avea desigur și alte înțelesuri.

¹⁵³ Ciocnirile statale *valahe* s-au mutat și în Ungaria după 1490. Pretențiile domniei *transalpine* au vizat și Buda. „Centrarea” pe Transilvania a conflictelor a fost determinată (și) de domeniile și privilegiile ungare – financiare și eclesiastice – primite de Ștefan de la Matia și Vladislav. El câștigase practic totul în

I.4. Dușmanii și stăpânii valahilor din Ungaria

Mânia *valahilor* a tras dușmănia altora. Morțile lui Ștefan al III-lea și Ioan Corvin în a doua jumătate a anului 1504 i-au dat putere¹⁵⁴. În octombrie 1505, clamându-și mândria *scitică*¹⁵⁵, Dieta de la Rákos a forțat detronarea lui Vladislav al II-lea și înlocuirea sa cu Ioan Szapolyai. Regele a scăpat, promițând că niciodată un *străin* nu va urca pe tronul Ungariei, și – ca în vremea tulburărilor de la 1497 – a fugit la Praga, în celălalt regat al său¹⁵⁶. Cracovia a intrat în panică. Se temea că Jagiellonii vor pierde Buda, și nu atât în fața lui Ioan Szapolyai, cât în fața lui Maximilian, care putea beneficia și de sprijinul *valahilor*, disprețuiți de partida „naționalistă”¹⁵⁷.

[Pasaj din corespondența specialiștilor Cracoviei în probleme *orientale*: Jan Laski, mare-cancelar și viitor arhiepiscop de Gniezno, și Lukas Watzenrode, episcopul de Warmia (Ermland)¹⁵⁸. Al doilea concepuse planul de mutare a cavalerilor teutoni în

---

vreme ce, datorită lui Iancu și lui Matia, domnii Țării Românești pierduseră totul: domeniile *ungare* și controlul ecleziastic de rit *grec* asupra majorității teritoriului Voievodatului Transilvaniei (I. Minea, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului* (extras din CvL, XLVIII), București, 1914, p. 55–58; I.-A. Pop, *Tradiția istorică a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului*, în *Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului la 90 de ani (1921–2011)*, editori Ștefan Iloaie, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, 2012, p. 35–51, la p. 39–40).

La 1497, profitând de tulburările din Ungaria și de mișcările otomane anti-jagiellone, Radu a pretins astfel Severinul, Amlașul și Făgărașul (vezi și I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, București, 1905, nr. 180, p. 215–216). Pentru Făgăraș a și fost în conflict cu Toma Bakócz, „partenerul său venet” în medierea păcii dintre republică și Poartă de la 1503. A reiterat pretenția (mai puțin Severinul) în negocierile anti-moldave cu Cracovia (*Acta Alexandri*, nr. 130, p. 196). Până la urmă, el și, ulterior, Neagoe au trebuit să se mulțumească cu Vurpărul, Vințul și Geoagiul de la Vladislav, și apoi Ludovic (*Actae et epistolae*, I, nr. 68, p. 85–87; nr. 86, p. 112–113). Atât în anii 1507–1508, cât și la 1517, domnii *transalpini* au profitat de pe urma grijilor moldave ale Budei: conflictul dintre Bogdan și Radu, mediat de Maxim Branković în noiembrie 1507 (donația *ungară* pentru Radu a fost oficializată în ianuarie 1508), și dispariția lui Bogdan (aprilie 1517) și instalarea regenței pro-polone în Moldova (donația *ungară* pentru Neagoe și fiul său Teodosie a fost emisă în iunie 1517).

¹⁵⁴ Ștefan a murit pe 2 iulie 1504. Ioan a decedat trei luni mai târziu, pe 4/12 octombrie 1504. La 31 de ani părea să fi atins potențialul politic al bunicului său. Primul fiu al lui Ioan și al Beatricei, Cristofor (născut în 1499 și botezat după fratele Beatricei, capul familiei Frangepane), a murit pe 17 martie 1505, tot în condiții misterioase, cu o jumătate de an înainte de Dieta de la Rákos. Fratele său mai mic, Matia (botezat, evident, după bunicul patern), venit pe lume cu câteva zile înainte de moartea lui Ioan, decedase deja (după 12 ianuarie 1505, când apărea ca fiind încă în viață, și sigur înainte de moartea lui Cristofor). Sora lor mai mare (născută pe 21 decembrie 1496), Elisabeta (botezată după bunica paternă a lui Ioan), a murit pe 5 ianuarie 1508. Pentru a salva ce se mai putea, după moartea lui Cristofor, Beatrice o logodise cu Gheorghe, fratele mai mic al lui Ioan Szapolyai, acordul fiind confirmat la sfârșitul lui august 1505, înainte de Dieta de la Rákos. La un an după dispariția Elisabetei, Beatrice s-a recăsătorit în ianuarie 1509 cu nepotul de soră (Sofia) al lui Vladislav al II-lea, Georg de Brandenburg. Pe 27 martie 1510, Beatrice a decedat. Domeniul Hunedoarei a intrat în posesia lui Georg (a se vedea Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea: studiu și documente*, București, 1973; T. Neumann, *Mátyás herceg (Szerényi adalék a Hunyadi családfehoz)* [Ducele Matia: o modestă contribuție la arborele genealogic al familiei huniade], în „Turul”, Budapest, LXXXVIII (2015), 2, p. 72–73; Gyula Schönherr, *Hunyadi Corvin János*, p. 309–313).

¹⁵⁵ A. Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittya ideológia* [Dieta din 1505 de la Rákos și ideologia scitică], în „Századok” [Secole], Budapest, CXL (2006), 2, p. 361–374.

¹⁵⁶ Pentru 1505, vezi aici și Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan: o istorie a Ungariei medievale (895–1526)*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 375–376.

¹⁵⁷ Sursă adusă în discuție în urmă cu zece ani (Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákos*, p. 99–121), deși fusese publicată în 1927 într-o culegere des folosită în istoriografia română.

¹⁵⁸ A se vedea și Wiktor Weintraub, *Renaissance Poland and Antemurale Christianitatis*, în „Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, MA, III–IV (1979–1980), 2, p. 920–930, la p. 929.

Podolia și *Valahia Mică*, plan împiedicat de Maximilian I la 1495¹⁵⁹. Cel dintâi¹⁶⁰ avea să afirme mai apoi – la Conciliul Lateran V (1514), unde se ridicau noi vise cruciate¹⁶¹ – că romanii, strămoșii *valahilor*, fuseseră colonizați în *Dacia* pentru apărarea *Pannoniei* (a Ungariei) și că aceasta era misiunea lor istorică¹⁶².

[...] *In Regno exnunc* [adică după Dieta de la Rákos] *gubernatorem constituunt* [i.e. Ioan Szapolyai fusese ales regent/guvernator al Ungariei], *et pro statu suo tributa magna communia decernunt, pro M.R^{ia}, ut feliciter et in tranquillo statu regnet, alia sed forsan maiora. Rex tulit modeste iniqua decreta se forsan versus Bohemiam accingit* [i.e. fuga lui Vladislav al II-lea]. *Gubernator fit natus olim Stephani natu maior* [palatinul Ștefan Szapolyai († 1499)¹⁶³] *contra quem Maximilianus [I] vires et animum excitat. Walachi statu indigno Hungarorum perpense sunt solliciti, ut se aduent nobis, forsan enim estate futura Maximilliani suppellex Hungaro[s] cinget et presertim gubernatorem ingenuum, contra quem i>lla M^{os} Romanorum plebeum esse velit. Nobis cum Tartaris labor est, etenim Radomiense decretum* [decretul *Nihil novi* al seimului de la Radom (mai 1505), aprobat de fratele lui Vladislav, Alexandru, rege de la moartea lui Jan Albert în 1501, care limita puterea coroanei], *non erat executum, egritudine obstante domini. Sic iterum pro cezare deliberandum* [...] (Cracovia, 30 noiembrie 1505)¹⁶⁴.

Asemenea „tensiuni etnice” nu apăruseră – aparent – nici la succesiunea lui Matia, deși anturajul de la 1490 lui Ioan Corvin (cel pe care apoi anturajul său de la începutul veclui următor l-a prezentat chiar drept strănepotul lui Mircea I al Țării Românești¹⁶⁵)

¹⁵⁹ *Regesten Maximilian, II-1*, nr. 1481, p. 159; Karól Górski, *Les idées politiques*, p. 92–116.

¹⁶⁰ Pentru (tot) vechea documentație, vezi Heinrich von Zeissberg, *Johannes Laski, Erzbischof in Gnesen*, Wien, 1874; Jan Korytkowski, *Jan Laski, Erzbischof von Gnesen*, Gnesen, 1880.

¹⁶¹ Înainte de sosirea veștilor din Ungaria răsculată (vezi J. M. Bak, *Delinquent Lords and Forsaken Serfs: Thoughts on War and Society During the Crisis of Feudalism*, în *Society in Change: Studies in Honour of Béla K. Király*, editori Steven Béla Vardy, Ágnes Huszár Vardy, New York, 1983, p. 291–304). Cruciaza proclamată de Leon al X-lea, din care s-a născut „răscoala lui Gheorghe Doja” (aprilie–iulie 1514), fusese „premiul de consolare” primit de arhiepiscopul de Esztergom (din 1498), cardinalul (din 1500) și patriarhul *latin* de Constantinopol (din 1507), Toma Bakócz, pentru pierderea alegerilor pontificale din martie 1513. El mizase pe sprijinul Veneției (vechea sa protectoare) și pe al lui Maximilian (ajuns între timp principalul său aliat în politica ungară, după *conspirația* din 1497, când Alexandru al VI-lea și Maximilian I îl și susținuseră pe cardinalul Ascanio Sforza contra lui Bakócz ca episcop de Eger, probabil cea mai bogată dioceză ungară). Și republica și împăratul l-au abandonat în favoarea cardinalului Giovanni de Medici. El a devenit papa Leon al X-lea.

¹⁶² N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, VI, 1501–1547, Bucarest, 1916, nr. 38, p. 46. Pasajul a fost ignorat în istoriografia română. Discursul lui Laski a fost folosit mai ales cu „scop confesionalizat” datorită invocării de către acesta a persistenței în *eroare* și *schismă* a rutenilor din Regatul Poloniei, sprijiniți de *valahii* din Moldova. Aceștia figurau însă pe lista cruciată a Romei și a împăratului romano-german.

¹⁶³ Deși l-au trădat în repetate rânduri, întâi la 1467, când au și colaborat cu Ștefan al III-lea (după lupta de la Baia, el i-a scris lui Cazimir al IV-lea că-l informase și pe Emeric; P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, seria a III-a, XV (1934), p. 61–80, la p. 63–65), Ștefan și fratele său mai mare Emeric († 1487) nu au fost pedepsiți de Matia. Puterea lor a crescut constant mai ales din anii 1470 (vezi A. Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* [Transilvania în deceniile de dinainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra Istoriei Transilvaniei <în trei volume>], editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 65–73). Drept cea mai plauzibilă explicație pentru această „ciudățenie” (cu toate că trebuie reținut că Matia a colaborat – ca monarh – inclusiv cu mulți dintre principalii autori și garanți ai execuției fratelui său Ladislau la 1457) s-a impus opinia că Emeric Szapolyai, dar nu și Ștefan († 1499), era fiul nelegitim al lui Iancu de Hunedoara (A. Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 20–22; Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 331–332).

¹⁶⁴ *Acta Alexandri*, nr. 305, p. 515 (din arhiva Episcopiei de Frauenburg, Ms. 65, f. 89^v).

¹⁶⁵ Tocmai într-o variantă a cronicii dușmanilor de moarte ai familiei: conții de Cilly (BStB, Codices Germanici Monacenses (CGM), [nr.] 5350, p. 89–263; *Gräff Zillische Cronnica*). Păstrată într-o copie de după 1624 (datorită referinței la ambasada habsburgică la Istanbul din acel an, de la p. 41), versiunea a fost realizată după 1492 (conform notelor de la p. 242, 256) sub patronajul lui Hartmann Schedel (1440–1514), cunoscutul umanist din Nürnberg, căruia îi datorăm și singura copie păstrată (1502) a *Cronicii Moldo-Germane* (BStB, CLM 952,

Chronica breviter scripta Stephani Dei gratia voivoda terrarum Moldannensium necon Valachyensium). Versiunea (care a scăpat eruditei ediții comparative a lui Franz von Krones, *Die Freien von Sanek und ihre Chronik als Grafen von Cilly*, I-II, Graz, 1883) este definită de folosirea pe scară largă a numelui *Corvinus* pentru Iancu, Ladislau și – nu doar pentru – Matia. Aspectul impune legarea acestei versiuni a *Cronicii conților de Cilly* de receptarea operei lui Bonfini († c. 1502), *Rerum Ungaricarum Decades* fiind folosită sigur – „în manuscris” – în 1515 la lucrările Congresului (habsburgo-jagiellon) de la Viena (Péter Kulcsár, *Antonio Bonfini és műve* [Antonio Bonfini și opera sa], în *A magyar történelem tízedei* [Decadele istorice ungare], traducere de P. Kulcsár, Budapest, 1995, p. 915–922).

„Chipul” pozitiv al Huniazilor (altfel decât în oricare altă versiune a cronicii) pledează – împreună cu nemenționarea ducelui Ioan – pentru o datare timpurie (ante 1514–1515) a acestei variante. Imaginea bună avută de Iancu, Ladislau și Matia s-ar fi potrivit pentru textul compus după prăbușirea regatului, între 1526/1527 și 1540–1541 (precum în cazul lui [Gheorghe de Sirmium] Szerémi György, *Magyarország romlásáról 1484–1543* [Asupra prăbușirii Ungariei] (= *Monumenta Hungariae Historica*, II, 1), ediție Gusztáv Wenzel, Pest, 1857; János Mihály Brutus, *Magyar históriája 1490–1552* [Ioannis Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum libri qui exstant], I, II. *Ulászló király országlata* [Soarta țării sub Vladislav al II-lea] (= *Monumenta Hungariae Historica*, II, 12), ediție Ferenc Toldy, Pest, 1863), ori pentru o lucrare scrisă sub influența primei traduceri (parțiale) în germană a lui Bonfini (la Basel, în 1543). În vremea Reformei și în timpul luptelor Casei de Habsburg pentru Ungaria, ea nu se justifică însă într-un mediu german, rămas catolic, precum era Ducatul Bavariei.

Spre o datare timpurie îndreaptă și faptul că legenda Sfântului Maximilian, definitorie pentru *Cronica conților de Cilly* (von Krones, *Die Freien von Sanek*, II, p. 21–22), este amintită doar pe scurt în versiunea de la München, care astfel sigur se alătură celor mai vechi trei variante ale cronicii (F. von Krones, *Die Cillier Chronik. Kritische Untersuchungen ihres Textes und Gehaltes* (extras din *Archiv für Österreichische Geschichte*, XXV, 1, Wien, 1873). Versiunii de la München îi lipsesc și trăsăturile apologetice care predomină în lucrările „pro-ungare” apărute după 1526 și mai ales după 1540, trăsături pe care ar fi trebuit să le regăsim și în această versiune a cronicii, datorită imaginii eroice a Huniazilor promovate de ea. Cu atât mai importantă este menționarea lui Mircea I al Țării Românești, înainte de „redescoperirea” sa (prin Johannes Löwenklau, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Frankfurt-am-Main, 1591, col. 418, și – mai devreme cu trei-patru decenii – prin *ruda valahă* și filo-habsburgică a Huniazilor, Nicolaus Olachus, *Ungaria. Attila*, p. 89–90), nu doar din cauză că Mircea apare drept tatăl lui Iancu de Hunedoara. O operă, scrisă sub influență ungară, ar fi trebuit să se concentreze fie pe acceptarea, fie pe combaterea zvonului că Iancu fusese fiul nelegitim al lui Sigismund de Luxemburg (precum în cazul scrierilor lui Antonio Bonfini, în anii 1490, și ale lui Gáspár Heltai/Caspar Helth, în anii 1570).

În opinia noastră, varianta păstrată la München a fost redactată în anstajul ducelui Ioan Corvin (singurul membru al familiei huniade care s-a numit *Corvin* din timpul vieții sale), înainte de moartea sa în octombrie 1504, pe fondul alianței cu Maximilian I. Conții de Cilly fuseseră marii dușmani ai lui Iancu, dar și ai lui Frederic al III-lea (I.-A. Pop, Al. Simon, *Rapports italiens*, p. 3–26). Cel mai probabil, fidelii lui Ioan au procurat un „blue-print” al *Cronicii conților de Cilly*, pe care l-au adaptat, fără rețineri, intereselor fiului lui Matia și nepotului lui Iancu (asemenea „blue-print-urii” circulau în acea vreme, unul din ele, în varianta „clasică” ostilă Huniazilor, găsindu-se la Viena în HHStA, Handschriftensammlung (Hss.), Hs. R[ot]., nr. 2, aici p. 125–132, 205–223). În variantele „clasice” prezența lui Iancu era redusă la prezentarea sa după moartea lui Vladislav I (III) la Varna în 1444 (ea a dus – la 1446 – la numirea lui Iancu ca regent al Ungariei): [...] *Item ist auch zu wissen, das dieser Hunadt Janusch aus dem Landt Walachey pürtig und eines geringen rittermessigen Geschlechts war. Er was auch etwan der von Cilly Diener und lag ihn nur mit dreyen Pferden zu Hoff, als man gestagt hatt* [...] (von Krones, *Die Freien von Sanek*, II, p. 102; este de reținut însă că, exceptând probabil a doua sa parte, pasajul reflecta realitatea originilor lui Iancu, înregistrate într-o manieră foarte asemănătoare și de – spre exemplu – burocrăția venețiană; pentru acest subiect, vezi I.-A. Pop, *The Names in the Family of King Matthias: From Old Sources to Contemporary Historiography*, în *Matthias Rex 1458–1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance* (= *Ethnographica et folkloristica Carpathica*, XVII), editori Elek Bartha, Róbert Keményfi, Zsófia Vincze Kata, Debrecen, 2012, p. 11–40). Să privim astfel pasajele de interes din varianta de la München a *Cronicii conților de Cilly*:

[Subcapitolul] *Iohannes Corvini origo, patria et parentes* [începea cu] *Merckh* [nume așezat deasupra textului propriu-zis, ca „un fel” de titlu] *dessen Herkommens Corvinus gewesen* <ist>. *Corvinus war von sainem Vathern ein Wallach, von der Muther ein Kriegh* [Grec] *und hat sein Geschlecht durch mancherley ritterliche Thathen zu grossen Ehren bracht, und ist für sich selbst auch nit von schlechten Leithen geboren gewest.* [...] [Urma o prezentare practic clasică a originilor romane ale *valahilor*, după care, pornind de la nașterea lui Iancu la *Corvino*, adică Cuvin/Keve pe Dunăre, ca în scrierea lui Bonfini, se revenea – prin intermediul „melting-pot-ului” *valaho-sârbo-ungaro-otoman* de la Dunăre – la originea mamei lui Iancu.] [...] *Die Mutter ist von Reiss, alter Geschlechte* [...] [Adică, mama lui Iancu era din *Rascia/Serbia*, dintr-un neam vechi (ceea ce – date fiind vechile relații matrimoniale sârbo-bizantine – nu contrazicea în esență afirmația

era unul – cel puțin – „colorat”¹⁶⁶.

[Lista susținătorilor lui Ioan Corvin din raportul trimis de Bartolomeo Chalco, principalul *secretar* (spion) al Milanului în Ungaria pe 1 iunie 1490 din Buda (interesul ungar al Milanului era dat de faptul că din 1487 Bianca Maria Sforza, căsătorită apoi cu Maximilian la 1493, era soția – prin procură – a lui Ioan¹⁶⁷):]
 [...] [1.] *El provisoro del Castello de Buda se domanda Blasio Raschai* [Balázs Ráskai¹⁶⁸] *et e Valacho allevato de la regia Maesta da tenera eta, et ha ultra el castello de Buda circa 22 o 34 ultra castelle del Duca Zoanne, et e uno deli zurati et fidelissimo et e una cosa medesima col preposito [...], homo da 38 ani vel circa [...].* [2.] *Sechel Jacob, id est Jacobus Siculus* [Iacob Székely¹⁶⁹], *e de una parte inferiore de Transilvania, dove habitano populi che se domandono Siculi per che al tempo de Romani andereno habitare la*¹⁷⁰; *questo e*

anterioară privind originea *greacă* a mamei (poate, mai curând, definirea mamei, în relație directă cu tatăl, un *valah*, drept *greacă* trebuie văzută – și – drept o sinteză livrească între *romani*, înaintașii *valahilor*, și *greci*, o sinteză așezată „genetic” la baza familiei huniade.) [Prezentarea lui Iancu de Hunedoara se încheia „apoteotic”:] [...] *Was Corvinus für ein Mann gewesen? Er war ein solcher Mann in welichem erschiene die römische Dapfferkhait, Waisheit und treue Mannheit.* [...] (BSTB, CGM 5350, p. 174–177).

În mod remarcabil, „prin gura dușmanilor”, textul stabilizează imaginea familiei huniade în jurul a trei puncte cheie: 1) Romanitatea extrasă din originile *valahe* (devenită, între timp, cea mai comună „operațiune” aferentă glorificării familiei regelui Matia); 2) Legitimarea princiară și antiotomană (cruciată) – și tot *valahă* (*transalpină*) – prin „tatăl lui Iancu”, Mircea I al Țării Românești (ceea ce justifică mai departe întronarea *transalpină* a lui Iancu din toamna lui 1447 și pretențiile hegemonice perpetuate de Matia); 3) Asigurarea extensiei bizantine (grecești) și balcanice (sârbești) prin „mama lui Iancu”, din care se desprindeau apoi „asocierea” hagiografică a regelui Matia cu Sfântul Nicodim de la Tismana (refugiat în mod interesant în Țara Hațegului chiar în perioada premergătoare emergenței documentare a familiei huniade la 1409) și „înrudirea” familiei huniade cu sultanii otomani (promovată prima dată chiar de Matia la *Reichstag*-ul de la Nürnberg de la sfârșitul lui 1479 și acceptată ulterior de Mehmed al II-lea, Baiazid al II-lea și Djem). Per total, era vorba de depășirea – prin asumare și exagerare (nu prin negare) – a condiției *valahe* a Huniazilor și de impunerea acestora drept modele pragmatice *creștine* cruciate (V. Ciocîltan, *Înțelesul politic*, p. 161; I.-A. Pop, Al. Simon, *Misiunile Sfântului Nicodim*, p. 245; idem, *Documents*, p. 227; pentru apariția lui Ioan Corvin și a *rudelor* otomane la 1479).

¹⁶⁶ Pentru context, vezi și Al. Simon, *Drumurile regale ungare ale valahilor la sfârșitul secolului XV*, în *Miscellanea historica in honorem Professoris Marcel-Dumitru Ciucă septuagenarii*, editori C. Luca, Claudiu Neagoe, Marius Pădureanu, Brăila, 2013, p. 89–123.

¹⁶⁷ ASM, ADS, Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 642. 1490–1492, fasc. 1, nn (1 iulie 1490; editat în *MDE*, IV. [1489–1490; 1458–1490], Budapesta, 1878, nr. 145, p. 208–209).

¹⁶⁸ Cel mai probabil nu era *valah* (Ioan Drăgan, *More – un apelativ românesc în mediul nobiliar medieval din Transilvania și Ungaria*, în *ArhGen*, NS, V (1998), 1–2, p. 51–63, la p. 61). Afirmția din raport ar fi atunci cu atât mai relevantă pentru „valahizarea” politicii lui Matia în percepția epocii și pentru „paranoia *valahă*” care se configura. În acest sens, o notiță contemporană polonă poate fi importantă: <Ad annum 1490> [...] *obiit Mathias rex Ungarorum [...] quit fuit genere Valachus, Iohannis de Hunyad filius, regni Ungariae intrusus [...]* (*Rocznik świętokrzyski do roku 1490* [Analele Sfintei Crucii pentru anul 1490], editor August Bielowski, în „Monumenta Poloniae Historica”, Lwów, III (1887), p. 53–87, la p. 87; Julia Dücker, *Konstruktion einer ruhmreichen Vergangenheit: die Abstammung des ungarischen Königs Matthias Corvinus*, în *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*, editori Michael Borgolte, J. Dücker, Marcel Müllerburg, Bernd Schneidmüller, Berlin, 2011, p. 137–151, aici la p. 142, nota 173).

¹⁶⁹ Ráskai, ale cărui prime posesiuni au fost în Zarand, unde a avut domenii și Gheorghe Branković (numele de familie duce spre *Rascia*/Serbia, numele maghiar pentru sârb fiind *Rácz*), a primit o oarecare atenție în istoriografia română, nu și Iacob, poate și datorită necunoașterii celorlalte rapoarte milaneze rămase în arhivă. Seria maghiară *MDE* și culegerile românești de surse *italice* s-au bazat pe munca arhiviștilor italieni, adesea foarte selectivă (cf. chiar *Hurmuzaki*, VIII, p. 34–35, nr. 42–43: *Nota. Fra i 400 e più Dispacci da me dilligentemente letti, contenuti nel suddito codice* [BNM, Cod. Ital. VII-990 (=9582)], *che consta di carte 287 soltanto il seguente contiene notizie relative alla storia della Romania. Venezia nel Novembre 1884. Soranzo* [Camillo Soranzo (1826–1902)]; cf. Marino Zorzi, *La Libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Milano 1987, p. 388, 541, 544–545).

¹⁷⁰ Pasaj din raportul trimis din Veneția la Milano de Girardo de Colli (18 februarie 1468): [...] *Ogi me son abbochato con uno nostro intimo qual me ha dicto alcune novelle, tra le altre como la Signoria* [Veneția] *ha*

allevo del Re, homo de circa 42 o 44 anni [...]. Chismate, [Matei cel Mic/ Máté Kiss de Cece¹⁷¹] che significa Matheo piccolo, e allevo de la Regia Maiesta, homo de circa 50 anni, molto fidato e da bene [...]. [„Numerele 4 și 5” erau frații Geréb (Matia, Petru și Ladislau, episcopul Transilvaniei, verișorii materni ai lui Matia)¹⁷² și Ernuszt (în primul rând Sigismund, episcop de Eger; tatăl lor, Ioan, evreu convertit, fusese trezorerul regelui)¹⁷³.] [6.] *Chisorvad* [„Micul croat”/Ioan Kishorvát de Hlapčič¹⁷⁴] *che vole dire Corvato piccolo,*

*littere da lo orator d'Ungaria [Francesco Diedo] contente malle et pessime novelle del prefato Re [Matia Corvin]. Essando ribellati alcuni populi a la Corona chiamati Seculi [Secuii], lo prefato Re ando in quel paese con V^m cavalli et altrettanti a piede [5.000 de pedestrași și 5.000 de călăreți (Bonfini așeza la 12.000 de oameni oastea cu care Matia plecase în Transilvania)] et essendo lo Bianco [Iancu de Hunedoara] suo padre originario de dicit Seculi credeva debelare facilmente con poca gente. Et a la prima sachezo alcune terre et abruzo. Vedendosi malmenati, <li Seculi> domandano aiuto a soy vicini chiamati Valachi, quali antichamente furo Romani et segono la lor parlare latina et romana fine in questo tempo [...]. [Matia a pierdut apoi în fața lui Ștefan] (ASM, ADS, Potenze estere, Venezia, cart. 354. 1468, fasc. 2. Febbrario, nn, I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468: Notes on Documents in the State Archives of Milan*, in *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204–1669 (=Eastern and Central European Studies, I)*, editori I. M. Damian, I.-A. Pop, M. Popović, Al. Simon, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2012, p. 181–196, în anexă, nr. III, p. 195–196). În aceste condiții, ținând cont și de pasajul citat mai sus din MDE, IV, nr. 145, p. 209, și de datele complementare din arhiva milaneză (amintite mai jos), reținând însă pe mai departe și tradiția de secol XVIII–XIX a unei familii mixte Hunyadi-Székely (Radu Lupescu, *Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara* (I), în SMIM, XXVI (2008), p. 139–161, la p. 141), trebuie să considerăm că – atât la 1468, cât și la 1490 – sub secuii informatorilor italieni stăteau valahii, vechiul nume al locuitorilor Siciliei fiind tocmai siculi (Carmine Ampolo, *Italia omnium terrarum parens: la civiltà degli Enotri, Choni, Ausoni, Sanniti, Ucani, Brettii, Sicani, Siculi, Elimi*, Milano, 1989). Întrucât de Colli era un diplomat versat, se impune astfel întrebarea: cine avea interesul să-i „disjunga” pe valahi (romani) de înaintașii lui Matia și să-i numească secui?*

¹⁷¹ Numele său arată din nou cât de artificială a fost „românizarea” lui Matia, devenit – via *Mateias* – *Mateias* – Matei (I.-A. Pop, *The Names in the Family of King*, p. 14–17). Matei Kiss a murit, luptând pentru Ioan, în bătălia de la Csonthegy/Csontmező (4 iulie 1490).

¹⁷² Mama fraților Geréb, Sofia, fusese sora mamei regelui Matia, Elisabeta Szilágyi. Este de reținut că vicarul lui Ladislau, ca episcop al Transilvaniei (din septembrie 1476 și până în februarie 1502, când a fost numit arhiepiscop de Kalocsa), a fost până la moarte (la începutul lui 1486) Petru de *Insula* (Cristian, în aria săsească a Transilvaniei). Petru era episcopul Moldovei (din aprilie 1476). El nu ezitase să-l înfrunte în numele lui Ștefan pe Matia în fața papei Sixt al IV-lea. Și predecesorul său, ca episcop al Moldovei, Ștefan, îl slujise ca diplomat pe domn, fiind trimis în martie 1476 în misiune la Roma, Veneția și Florența. Datorită numirii nici o lună mai târziu a lui Petru ca episcop, Ștefan fie a murit, fie a fost promovat într-un alt scaun (Al. Simon, *Valahii de la Marea Neagră și valahii din Ungaria în cruciada anului 1476*, în RI, NS, XXII (2012), 5–6, p. 35–54).

¹⁷³ În comparație pentru politicile evreiești ale lui Matia și Ștefan: A. Kubinyi, *Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în *Toleranz im Mittelalter*, editori Alexander Patschovsky, Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1998, p. 187–206, mai ales la p. 198–202; idem, *Matthias Rex*, p. 76–77; Al. Simon, *Populație și cruciadă în Moldova în primăvara anului 1475*, în AIIX, XLVII (2010), p. 143–148.

¹⁷⁴ Sugestivele nume (porecle evidente în cel puțin două cazuri) din anturajul lui Ioan acoperă practic diversitatea etnică și teritorială a regatului (*Kiss Maté* trebuind socotit ca unicul maghiar „get-beget”). Singurele excepții – până la urmă importante pentru soarta regală a lui Ioan – erau zonele germane și Ungaria Superioară, unde era baza de putere a familiei Szapolyai. Două observații se impun astfel: 1) În Transilvania, familia Szapolyai a ajuns la putere abia la două decenii după moartea lui Matia (Ioan Szapolyai devenind voievod în 1510); 2) Între mijlocul anilor 1480 și începutul veacului următor, corespondența (foarte intensă anterior) dintre Ștefan și reprezentanții sașilor transilvăneni dispărește practic complet (cu toate acestea, Maximilian îl numea „gubernator” al Transilvaniei în august 1490). Aceste „detalii” evidențiază un personaj: *contele Ștefan al Transilvaniei*.

În decembrie 1495 Sigismund von Rohrbach îl anunța pe ducele Bavariei Georg (*Regesten Maximilian*, I-2, nr. 3680, p. 468) că Vladislav luase măsuri contra susținătorilor lui Maximilian, inclusiv împotriva lui Laurențiu Újlaki (el și Ioan Corvin erau într-adevăr în conflict deschis cu Buda). Aceștia aveau însă sprijinul *contelui Ștefan* (el evident nu poate fi identificat cu palatinul Ștefan Szapolyai, adversarul lui Ioan și Maximilian). Pe 26 martie 1496 (BNM, Cod. Ital. VII-999 (=8002), f. 34 (147)); *Regesten Maximilian*, II-1, nr. 3856, p. 29), Zaccaria Contarini anunța Veneția că Ioan Corvin intrase în conflict cu *contele Ștefan al Transilvaniei* prin căsătoria cu Barbara de Frangepane. Se spunea că Ștefan va pleda personal împotriva căsătoriei la curtea lui Maximilian (este desigur greu de crezut că un Ștefan, oricare ar fi fost el, ar fi mers la vest de Buda pentru a se întâlni, peste capul lui Vladislav, cu Maximilian). Peste nici două săptămâni, pe

5 aprilie 1496 (BNM, Cod. Ital. VII-999 (=8002), f. 37 (150)²; *Regesten Maximilian*, II-1, nr. 3869, p. 31), într-o discuție cu același ambasador venet, Maximilian a revenit asupra disputei dintre Ioan și *contele Ștefan al Transilvaniei*. Ea fusese provocată de încercările lui Ioan de a se înstăpâni asupra întregii Croații și a altor locuri. Maximilian fusese nevoit să-și trimită reprezentantul pentru medierea disputei (ceea ce este mai credibil decât venirea lui Ștefan la curtea regelui).

După această dată, *contele Ștefan al Transilvaniei*, aparent constant în conflict cu Ioan Corvin (mai puțin – indirect – datorită susținerii acordate lui Újlaki la sfârșitul lui 1495), dispărea din surse, la fel de subit cum apăruse. Prima mențiune provine de la începutul anului 1494, în contextul expediției antiotomane (croate) a lui Maximilian. Atunci (BNM, Cod. Ital. VII-1044 (=9608), f. 106²; 17 ianuarie 1493 *More Veneto*; *Regesten Maximilian*, I-1, nr. 332, p. 42), Veneția era informată că – după datele solului neapoletan la Viena – o mare dispută izbucnise între Ioan Corvin și *contele Ștefan al Transilvaniei*, încă un motiv de îngrijorare pentru republică. La acea vreme, Ștefan Báthory nu mai era de peste un an voievod al Transilvaniei, co-voievozii fiind Ladislau Losonczy și Bartolomeu Drágffy.

Toate sursele privitoare la *contele Ștefan al Transilvaniei* provin din intervalul 1494–1496. Atunci, cuscru lui Ștefan al III-lea, Bartolomeu Drágffy, a fost fie co-voievod (din 1493), fie singur voievod al Transilvaniei (din 1495), iar familia Szapolyai îi era ostilă lui Maximilian, principalul politician favorizat de *contele Ștefan*. *Contele Ștefan al Transilvaniei* nu poate fi identificat decât cu Ștefan al III-lea, „superiorul” ierarhic al voievodului transilvan (așa cum ducele se ridica peste ban chiar în Croația). Îngrijorarea provocată Veneției încă de la 1494 de conflictul dintre Ștefan și Ioan este lesne explicabilă și prin statutul de *căpitan al Republicii* deținut de Ștefan din toamna lui 1492 (MHS, I-2, nr. 15, p. 137).

Până la „dispariția” *contelui Ștefan al Transilvaniei* (*Graf Stefan/il conte Stefano di Transilvania*), Ștefan al III-lea nu figurează (ca *al Moldovei*) în sursele legate de curtea lui Maximilian. Ștefan (ca *al Moldovei*) apare în vara lui 1497 în relație cu problemele polone și otomane (BNM, Cod. Lat. XIV-99 (=4278), f. 45², 50²–52², 53², 58², 64², 75², 76²; 16, 25 iulie, 4, 11, 14, 26 august, 11 septembrie; *Regesten Maximilian*, II-2, nr. 5109, p. 185; nr. 5151, p. 192; nr. 5158, p. 192; nr. 5205, p. 201; nr. 5235, p. 206). Reținem în consecință „dubla identitate” (*i.e.* dubla utilitate) a lui Ștefan al III-lea din ultimul deceniu al secolului XV.

În politica Casei de Habsburg și a Veneției, pe plan „local” (în afacerile *ungare*), Ștefan al III-lea apărea drept *conte al Transilvaniei*. Pe plan „regional” (în afacerile *turcești*, polone ori teutone), figura ca *voievod/duce al Moldovei/al Moldovei și Țării Românești* (la Reichstag-ul de la Freiburg: *Reichstagsakten Maximilian*, VI, nr. 7, p. 345). Schimbarea s-a produs în urma „internaționalizării” problemei *ungare*, în care fusese implicat *contele Transilvaniei*.

„Statutul transilvan” al lui Ștefan avea o triplă consistență: 1) feudală (prin domeniile Ciceului și Cetății de Baltă, scutite de taxe de Buda, care îi și plătea subsidiile anuale); 2) familială/dinastică (prin alianța matrimonială dintre Ștefan și Bartolomeu Drágffy, voievodul Transilvaniei); 3) regională/„internațională” (prin recunoașterea lui Ștefan drept *conte al Transilvaniei* de Casa de Habsburg și Veneția, dar și – la nivelul surselor – de către Ducatul Bavariei). Totul a părut însă să se năruie pentru el, nu la 1494, ci la 1496–1497.

Decesul lui Alexandru (27 iulie 1496), moștenitorul moldav al lui Ștefan și ginerele lui Bartolomeu, a provocat teamă la curtea lui Maximilian (ASM, ADS, Potenze Estere, *Alemagna*, cart. 584, nn; 24 august). Moartea co-proprietarului domeniilor transilvane se inserează între ultima mențiune cunoscută a lui Ștefan, *conte al Transilvaniei* (BNM, Cod. Ital. VII-999 (=8002), f. 37 (150)²; 5 aprilie 1496), și prima sa apariție *moldavă* (BNM, Cod. Lat. XIV-99 (=4278), f. 45²; 16 iulie 1497). În plan habsburgic intern, apăruse deja ca *Voievodul* în scrisoarea lui Maximilian către Johannes Fuxmagen pentru negocierile cu Baiazid (21 aprilie 1497). Regele îl și înobilase pe solul *turc*, dându-i scrisori către sultan și către *voievod* (LRAT, *Maximiliana*, I-41, f. 24²–27²; *Regesten Maximilian*, II-1, nr. 4914, p. 160).

Ștefan părea să se lupte cu moartea lui Alexandru. Ea a evidențiat forța transilvană a domnului (MOL, Diplomataikai Levéltár [Arhiva diplomatică] (DL), [nr.] 29016, 36403, nr. 1, f. 77²–²/ p. 177–178; *Konvent*, II, nr. 3004, p. 151; nr. 3010, p. 153). Vladislav a refuzat să-l recunoască pe Bogdan drept co-proprietar al domeniilor alături de Ștefan. Cetatea de Baltă a fost atacată, iar procesul privind posesiunea Ciceului redeschis (24 februarie–13 aprilie). Totuși, fără acordul regelui, Bartolomeu a intervenit cu oastea în sprijinul fostului său cuscru în septembrie. Prin instrucțiuni și ordine ulterioare (16 octombrie și 30 noiembrie) plecării oștii transilvane în Moldova, Vladislav a încercat să „acopere” trădarea – aceasta fusese acțiunea lui Drágffy în cadrul raporturilor legale cu suzeranul său de la Buda – făptuită prin sprijinul transilvan primit de Ștefan (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 270–271, p. 148–149). Drágffy ajunsese deja la Suceava înainte de 19 octombrie 1497, când a forțat retragerea oștii regelui Jan Albert (*Letopisețul anonim al Moldovei*, p. 20–21).

În pofida evidențelor documentare, așa-numitul *Letopiseț anonim* preciza că intervenția transilvană fusese poruncită de Vladislav. Implicarea lui Bartolomeu era omisă, la fel ca și sprijinul otoman, menționat însă în *Letopiseț*, din *Cronica Moldo-Germană*. Datorită feloniei lui Bartolomeu față de Vladislav și a faptului că

e reputato bono soldato, dela persona sua senza altra condicione [...]. [Lista se încheia cu Laurențiu Újlaki, ducele Bosniei, poate cel mai stabil aliat¹⁷⁵ (fiul lui Nicolae, voievod al Transilvaniei împreună cu Iancu, era căsătorit cu Caterina, fiica voievodului Ioan Pongrácz, unchiul lui Ioan Corvin)¹⁷⁶.]

[Raportul a fost analizat în „centrală” la Milano, unde s-a stabilit lista figurilor care decideau soarta regală a lui Ioan: din nou *Sechel Jacob*, Jan Filipecz, episcopul de Oradea¹⁷⁷, Paul Kinizisi/Pavel Chinezul¹⁷⁸, comitele Timișului ([...] *de bassa statura, grosso larertoso et tuto piloso come uno urso et valente soldato* [...]¹⁷⁹) și Ștefan Szapolyai, comite perpetuu de Zips¹⁸⁰. În raport cu primul se mai preciza: *Sechel Jacob e uno alevo dela felice memoria del Serenissimo Re Mathia, valentehome in arme et e dele parte inferiore de Vallachia, homo de 40 a 45 ani, et e stato continuamente capitaneo del prefato Re contro l'Imperatore in le parte de Stiria, Carinthia et Carinolla* [Altfel decât Szapolyai la Viena, el neabandonându-și aparent repede poziția la apropierea lui Maximilian I.¹⁸¹] [...] *De*

Letopiseșul anonim a marcat și reconcilierea dintre Bogdănești, reprezentați de Ștefan, și Drăgoșești, conduși de Bartolomeu, „aranjarea” informației era menită să-l protejeze pe cel din urmă și pe familia sa. „Cosmetizarea” evenimentelor de la 1497 în *Cronica Moldo-Germană*, destinată unui auditoriu imperial, răspundea unui set moldav mai mare de „nevoi habsburgice” (nota 95). A fost realizată prin raportare la „teoria accidentului” antiotoman care s-a terminat cu o *mare nenorocire* pentru poloni. Era o „teorie” dragă lui Maximilian, cel care-l provoca la duel pe Baiazid și se alia cu el (vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*, p. 356–368).

¹⁷⁵ Nicolae Újlaki fusese promotorul, aliatul și apoi adversarul lui Iancu, dar și nașul de botez al lui Maximilian (1459). A fost numit rege al Bosniei de Matia după rebeliunea ungară din 1471 (A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königums von Nikolaus Újlaky*, în „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae”, Budapesta, IV (1958), p. 373–384). În această calitate, Nicolae a asumat și titlul de rege al V(a)lahiei, atât în diploma internă (ca *rege al Bosniei și Valahiei* la Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 49), cât și pe plan extern, la Roma (Florio Banfi, *Ricordi ungheresi in Italia*, Roma, 1942, p. 151. [...] *Bossinae quoque Rex ac Valachie* [...]), într-o frescă din timpul pelerinajului său din martie 1475 (Tamás Fedeles, *Bosniae ... rex ... apostolorum limina visit: die Romwallfahrt des Nicolaus Újlaki im Jahre 1475*, în „Ungarn-Jahrbuch”, Regensburg, XXXI (2011–2013 [2014]), p. 99–118), când seoseau vestile despre lupta de la Vaslui.

Atât Kubinyi, cât și – pe urmele sale – Fedeles au presupus că titlul reprezintă o eroare italiană de redactare. În loc de *Valahia* trebuia să figureze *Slavonia*. Dincolo de caracterul prea evident al totodată prea subiectivei erori, ipoteza este greu de susținut și din cauza titlului de *rege al Bosniei și Valahiei*, folosit și pe plan intern de către Nicolae. Mai degrabă, ipoteza trădează sensibilități *maghiare*, „împărtășite” românește în ultimele trei decenii.

¹⁷⁶ Ioan Pongrácz, fiul Clarei, sora (vitregă?) a lui Iancu, a fost voievod al Transilvaniei de trei ori, ultimele două dați după revolta de la 1467 și după bătălia de la Vaslui din 1475. El a murit în funcție la sfârșitul lui 1476, în timpul încărcatelor festivității de la Buda prilejuate de căsătoria lui Matia cu Beatrice de Aragon (vezi A. Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 11–12).

Fiica sa, Caterina, soția lui Laurențiu Újlaki, avea drepturi asupra Cetății de Baltă primite de Ioan la 1475. Totuși, nici ea, nici fratele ei, Matia, nu au contestat stăpânirea moldavă asupra domeniului până la 1507. La acea dată, și Ștefan al III-lea al Moldovei și Matia Pongrácz († 1500) muriseră de ceva vreme (*Actae et epistolae*, I, nr. 65–66, p. 81–85).

¹⁷⁷ A. Kalous, *Bohemians and Moravians in the Court of Matthias Corvinus*, în *Matthias Corvinus, the King: Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*, editori Péter Farbaky, E. Spekner, Katalin Szende, András Végh, Budapesta, 2008, p. 65–75.

¹⁷⁸ Probabil „slovac” din Ungaria Superioară, unde și-a primit primele domenii (I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania, 1440–1514*, București, 2000, p. 353–360).

¹⁷⁹ ASM, ADS Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 645, fasc. 1, nn [lipsa referințelor la evenimentele de la începutul lui iulie, care l-au transformat pe Ioan în perdant, impune datarea raportului înainte de mijlocul acelei luni, ținând cont și de mesajul citat din 1 iunie și de viteza crescută în acele zile a transmiterii informațiilor din regat (cam trei săptămâni)].

¹⁸⁰ Pentru cariera sa și a fiului său Ioan, vezi și Richárd Horváth, *Adatok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez* [Informații asupra ascensiunii familiei Szapolyai în Ungaria de Nord–Est], în „Analecta Mediaevalia”, Budapesta, I (2001), p. 99–112.

¹⁸¹ ASM, ADS, Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 645; fasc. 2, nn [referințele la rezistența lui Iacob în vest și la poziția lui Szapolyai cer datarea raportului în august, sigur înainte ca vestea despre „proclamația transilvană” a lui Maximilian să ajungă la Milano (nota 193)].

*Sechel Jacob no dico altero se non che ho inteso ch'el era anchora in quelle parte dove la Regia Maiesta l'haveva posto, et potria essere che vedendo le cose andare ultra el desyderio suo se fosse acordato con Maximiliano [curajosul „valah secuio-evreu” nu părea nici lipsit de inteligență politică]. De li alcuni altri non so che possano essere se non che quelli erano alla obedientia del conte Stephano [Szapolyai]*¹⁸².

În alte condiții¹⁸³, Ștefan al III-lea al Moldovei nu ar fi fost acceptat vreodată drept *conte al Transilvaniei*¹⁸⁴. Sub acest titlu (artificial)¹⁸⁵ a figurat în surse oficiale habsburgice¹⁸⁶, venețiene¹⁸⁷ și bavareze¹⁸⁸ între 1494 și 1496¹⁸⁹. Apoi s-a impus drept *Valahul* stăpân peste *jumătate* din Ungaria (1497–1498)¹⁹⁰. Fusese anunțat deja elitei voievodatului de Maximilian¹⁹¹, *germanul urât de unguri*¹⁹², ca „guvernator regal” al Transilvaniei în august 1490¹⁹³ (tot așa cum împăratul Frederic al III-lea¹⁹⁴ îl socotise, în noiembrie 1473, *căpitanul* său pentru *Valahia*¹⁹⁵, înainte ca Ștefan să-l aleagă – din nou – pe Matia¹⁹⁶).

Lipsită de „expresie etnică” fusese sigur justificarea execuției lui Ladislau de Hunedoara, fratele mai mare al lui Matia, la 1457¹⁹⁷. „Crimele huniade” invocate de regele Ladislau al V-lea *Postumul* erau de altă natură. Ele fuseseră comise inclusiv împotriva voievozilor moldavi și *transalpini*¹⁹⁸.

¹⁸² ASM, ADS, Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 645; fasc. 2, nn [același raport din august]. În lumina datelor din nota 174, identificarea *contelui* cu Ștefan al III-lea ar fi ispititoare.

¹⁸³ După cum o vădese, după anii 1526–1529, și eșecurile transilvane ale lui Petru Rareș.

¹⁸⁴ Pentru această titulatură, vezi analiza surselor documentare de epocă de la nota 174.

¹⁸⁵ Transilvania nu avea propria ei coroană, voievodul fiind suprema autoritate locală.

¹⁸⁶ Toate sursele venete și bavareze citate sunt emaneate pe baza raporturilor cu Maximilian. El l-a și transformat pe Ștefan în *Voievodul* în instrucțiunile pentru negocierile cu Baiazid (LRAT, *Maximiliana*, I-41, f. 24^r–27^r (21 aprilie 1497); *Regesten Maximilian*, II-1, nr. 4914, p. 160). Importanța „internațională” a *contelui* depășise linia *ungară* a Transilvaniei.

¹⁸⁷ BNM, Cod. Ital. VII-999 (=8002), f. 34 (147)^v, 37 (150)^r (26 martie, 5 aprilie 1496); VII-1044 (=9608), f. 106^r (17 ianuarie 1494); *Regesten Maximilian*, I-1, nr. 332, p. 42; II-1, nr. 3856, p. 29; nr. 3869, p. 31. Prin repetiția titlului, rapoartele sunt asumări venete ale lui.

¹⁸⁸ *Regesten Maximilian*, I-2, nr. 3680, p. 468. Casa de Wittelsbach fusese aliata lui Matia.

¹⁸⁹ Intervalul ar putea fi lărgit spre 1490 (ținând cont și de „proclamația transilvană” a lui Maximilian din Graz, citată mai jos) prin noi cercetări arhivistice, poate mai ales în ASM.

¹⁹⁰ Pentru reperele evoluției (aprilie 1497 – februarie 1498): *Regesten Maximilian*, II-1, nr. 4914, p. 160; *Correspondencia*, p. 21. Între ele, s-a așezat campania polonă din Moldova.

¹⁹¹ Vezi Friedrich Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490–1526)*, în „Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen”, Wien, II (1849) 2, p. 375–551 (*Beiträge*). Să reținem și anul de apariție.

¹⁹² *Ungurii* se temeau de el mai mult decât de *Türk und Teufel* (vezi și *Beiträge*, nr. 2, p. 401).

¹⁹³ HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, Karton 1. 1477–1492, fasc. 6. 1490, f. 9^v (11 august 1490; în text editat în *Beiträge*, nr. 10, p. 410; republicat în *Actae et epistolae*, I, nr. 39, p. 42–43).

¹⁹⁴ La 1490, Ștefan i-a și scris – ca suzeranului său –, cerându-i să-l accepte totuși pe Ioan ca rege (HHStA, R.H.K., *Fridericiana*, Karton 7. 1488–1490, fasc. 8-2. 1490, f. 88^r; 25 iulie). Cerea de fapt reaplicarea tratatului de la Wiener Neustadt (1463) cu Maximilian și Ioan în locul lui Frederic și Matia drept co-regi ai Ungariei. Știa Maximilian de aceasta sau nu?

¹⁹⁵ HHStA, Hss., Hs. W[eiß]. 529, f. 261^r (6 noiembrie 1473); *Regesten Friederich*, suppl. II-1, nr. 3539, p. 523. Pe 8 noiembrie 1473, Ștefan al III-lea a intrat în Țara Românească.

¹⁹⁶ Cum procedase deja la 1471. Dar cu consecințe mult mai durabile anti-habsburgice de această dată. De aici și „operațiunile de imagine” din *Cronica Moldo-Germană* (nota 91).

¹⁹⁷ Mai mult, regele Ladislau s-a străduit să-i câștige pe *valahi*. Îi viza în special pe cei care suferiseră de pe urma abuzurilor („trans-etnice”) huniade. Printre aceștia se numărau și cei din Banatul Montan. În august 1457, din Viena, ei au primit practic propria lor *universitate*, cu trei decenii înainte ca Matia să acorde sașilor *universitatea* lor (A. Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, în *Government and Law*, p. 71–78).

¹⁹⁸ Deși era regent (guvernator) al Ungariei de peste un an, Iancu de Hunedoara „a simțit nevoia” – după ce l-a executat pe Vlad al II-lea *Dracul* (noiembrie 1447) – să se intituleze voievod al Țării Românești *din mila lui Dumnezeu* în relație nu cu administrația *transalpină*, ci cu cea ungară (F. Pall, *Intervenția lui Iancu de*

[Pe 16 martie 1457, Ladislau de Hunedoara a fost executat la Buda, iar fratele său Matia a rămas prizonierul lui Ladislau al V-lea *Postumul*, care l-a luat cu el apoi la Viena și la Praga (unde regele a murit în condiții misterioase pe 23 noiembrie 1457, care i-au permis lui Matia să devină rege al Ungariei la începutul anului următor)¹⁹⁹. „Motivarea” regală a sentinței în cazul lui Ladislau de Hunedoara a fost emisă în mai puțin de o săptămână de la execuție. Amintim câteva pasaje:]

[...] *Universi conditor orbis cuncta a se creata certo ordine et firma lege stabiliens inter homines rationis capaces alios aliis propositis constituit quereges et principes et magistratus et eis communem populi cetum ad hoc subicere voluit, ut subiectum sibi populum inter se iusticia gubernent, liberalitate mulceant et, quemadmodum benemeritos premiis honorant, ita delinquentem et sceleratos digna scelerum animadversione puniant et emendent, quatenus sui conditoris imitati legem nec bona irremunerata neque scelera relinquunt impunita. [...] Que omnia presentibus inseri nec intencionis Nostre est, nec loci. Aliqua tamen ex illis commemorare non indignum duximus. Nam quociens terras et bona fidelis Nostris Georgii Despoti Rasici [Gheorghe Branković, despotul Serbiei²⁰⁰] inductis eciam interdum in eisdem Turcis invasit et depredatus est castraque eiusdem obsedit et expugnavit, Wayvodas Nostros Transalpinum et Moldaviensem Nobis et Regno Nostro fideles alios occidi, alios expelli fecit et eorum loco alios, quos sibi obligatos fieri debere putavit, supra induxit. [Dintre toți domnii valahi, cel mai apropiat de Iancu fusese Bogdan al II-lea, tatăl nelegitim al lui Ștefan al III-lea²⁰¹.] [...] Postea vero ipso Iohanne de Hunyad de medio sublato [Iancu a murit pe 11 august 1456 la Zemun, după neașteptata victorie de la Belgrad în fața lui Mehmed al II-lea²⁰²] et duobus filiis suis, utputa Ladislao et Mathia paternorum scelerum non solum imitatoribus, sed eciam id, quod pater eorum vivens perficere non potuerat, supplentibus ab eo remanentibus [...] [Urma descrierea evenimentelor (7–9 noiembrie 1456) care au dus la capturarea regelui Ladislau de către Ladislau de Hunedoara la Belgrad și la uciderea de către oamenii săi a lui Ulrich de Cilly, unchiul regelui, principalul adversar al partidei huniade și sprijinitor din nord al lui Mehmed²⁰³. După ce i-a promis imunitate pentru faptele sale lui Ladislau de Hunedoara, regele a fost eliberat. Fidelii săi au izbutit apoi să-l atragă în capcană pe Ladislau, el acceptând să vină la Buda, împreună cu fratele său mai mic, împotriva sfaturilor lui Iancu de a nu merge niciodată amândoi la curtea regală²⁰⁴.] (Buda, 21 martie 1457)²⁰⁵.*

Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448, în *SRdI*, XVI (1963), 5, p. 1049–1072). Sub presiunea elitelor ambelor state, Iancu a renunțat la pretenția monarhică și l-a întronat pe Vladislav al II-lea, din ramura Dăneștilor (de care era legat și Iancu) a dinastiei Basarab.

¹⁹⁹ Vezi Elemér Mályusz, *Budai Farkas László*, în „Tanulmányok Budapest Múltjából” [Studii asupra trecutului Budapestei], XV (1967), p. 153–187; György Székely, *Hunyadi László kivégzése: struktúrávázolások a magyar állam és a főváros kormányzásában* [Execuția lui Ladislau de Hunedoara: schimbări structurale în conducerea statului ungar și a capitalei acestuia], în „Tanulmányok Budapest Múltjából”, XXII (1988), p. 61–102, la p. 89–95.

²⁰⁰ Momčilo Spremić, *Despot Djurdj Branković i njegov doba* [Despotul Gheorghe Branković și vremea sa], Banja Luka, 1999, p. 553, nota 79. „Printre altele”, în decembrie 1455, unchiul matern al lui Matia, Mihail Szilágyi, îi și tăia despotului două degete cu sabia. În cele din urmă, ambițiosul Szilágyi, care se voia măcar rege al Serbiei, a sfârșit – „prin bunăvoință” lui Matia – în mâinile lui Mehmed, care l-a executat (1460). Detaliile „operațiunii” au contribuit probabil și ele la supraviețuirea ungară a lui Vlad Țepeș după 1462.

²⁰¹ Bogdan Petru Maleon, *Stephen the Great and John Hunyadi: Opinions of Historiography*, în *Between Worlds*, II, p. 379–385; Sorin Ifțimi, *La politique de Jean Hunyadi*, p. 375.

²⁰² Evenimentele din a două jumătate a lui 1456 la I.-A. Pop, Al. Simon, *Rapports italiens*, p. 3–26.

²⁰³ Pentru extrem de controversatele circumstanțe, vezi Johannes Grabmayer, *Das Opfer war der Täter. Das Attentat von Belgrad 1456 – über Sterben und Tod Ulrichs II. von Cilli*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, CXI (2003), p. 286–316.

²⁰⁴ Pentru evenimente, vezi A. Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 27–32. Ca fiu al lui Albert al II-lea de Habsburg și al Elisabetei, fiica lui Sigismund de Luxemburg, Ladislau al V-lea era membru al ramurii Albertine a Casei, vărul lui Frederic al III-lea, din ramura Leopoldină.

²⁰⁵ MOL, DL 24766 (act editat cu greșeli în József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* [Epoca Huniazilor în Ungaria], Pest, X, 1853, nr. 258, p. 546–553; tradus în maghiară cu ocazia aniversării Mileniului, i.e. 896–1896, în *A Magyar nemzet története* [Istoria poporului maghiar], editor-general Sándor Szilágyi, IV, V. Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)* [Epoca Huniazilor și a Jagiellonilor (1440–1526)], Budapest, 1896, p. 163).

În aceste condiții, cauzele *urii* par să convergă spre două cariere: cea a lui Matia, *crăișorul valahilor*²⁰⁶ și ruda *de sânge* a sultanilor otomani²⁰⁷, și cea a *atletului Ștefan*²⁰⁸, urmașul lui Matia ca *crăișor al valahilor*²⁰⁹ și „patronul *valah*” al *Daciei* veneto-habsburgice²¹⁰. Ei perturbaseră *ordinea lucrurilor*²¹¹. După ce nici ei nu au mai

²⁰⁶ Al. Simon, *Crăișorii valahilor din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Crisia”, Oradea, XL (2010), p. 159–167. *Titulul* fusese dat în bațjocură de opoziția *ungară* lui Matia după alegerea sa ca rege la 1458. Nu a fost oculat nici de către Bonfini (care și-a redactat o mare parte din operă sub nedoritul succesor al lui Matia, Vladislav), nici – și cu atât mai mult – de Matia. El a „extras” gloria *romană* din originile *dacice* ale „nedemnilor” *valahi*.

Frederic, tatăl lui Maximilian, a fost un mare promotor al caracterului nobil al *valahilor*, din cauza conflictelor cu Matia și Iancu. Cu cel din urmă s-a înțeles totuși datorită ostilității comune față de Ladislav al V-lea (cu atât mai demn de atenție apare ideea originii *dacice* a sașilor promovată în contextul Reformei și al luptei pentru Transilvania a Casei de Habsburg). În aceste coordonate *ungare*, un caz moldav aparte merită amintit.

În zidurile cetății de scaun de la Suceava (faza Ștefan al III-lea) a fost încastrată o lespede funerară adusă din vechea capitală a Daciei Romane, Ulpia Traiana Sarmisegetusa. Ea beneficiase de o atenție specială din partea lui Matia (*Inscripțiile Daciei Romane*, editori-generalii Dionisie M. Pippidi, Ioan I. Russu, III. *Dacia Superior*, 2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, editori I. I. Russu, Ioan Piso, Volker Wollmann, București, 1980, nr. 416, p. 352). Subiectul a fost tratat – tangențial – doar de arheologi. Cea mai plauzibilă explicație pe moment pentru prezența lespezii la Suceava ar fi calitatea ei de dar de nuntă făcut de Matia lui Alexandru, cu ocazia căsătoriei cu *Maria Drágffy*. Prin ordinul din 29 iunie 1489, semnat *manu propria* de rege, Matia a trimis sigur 500 de florini, luați – în mod interesant – din taxele orașului său de naștere, Clujul (*Actae et epistolae*, nr. 37, p. 41–42).

²⁰⁷ „Primul pas” în relația de familie (acceptată de Matia, Baiazid și Djem) a fost făcut de însuși Matia prin afirmația *et <Mehmed> Valaches sibi aliquando parentes habet* din discursul solilor săi la *Reichstag*-ul de la Nürnberg, după victoria căpitanilor săi împotriva *turcilor* și *valahilor* de la Câmpul Pâinii (BSStB, CLM 443, f. 176^v; 21 decembrie 1479; pasaj „prins” și în *Notes et extraits*, V. 1476–1500, Bucarest, 1915, nr. 73, la p. 55; scrisul din acest miscelaneu, conținând discursul solilor ungari, copiat după decembrie 1494, este identic cu cel din miscelaneu, CLM 461, în care la f. 191^v apar cruciații *daci* la Roma în vara lui 1490).

²⁰⁸ ASV, Registra Vaticana, [nr.] 578, f. 92^r–93^r (13th ianuarie 1476; editat greșit – după cum a observat Oskar Halecki – sub 1477 în Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarica sacra illustrantia*, II. *Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526*, Roma, 1859, nr. 636, p. 453–454); Al. Simon, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, în „Mélanges de l'École Française de Rome – Moyen Age”, CXXV (2013), 1, p. 71–92.

²⁰⁹ „Sucesiune” realizată de fostul cronicar oficial al lui Matia sub 1492 (*Bonfini*, IV, p. 212). Ștefan împedica de două ori atacul otoman asupra Ungariei. Anterior, în aprilie, Vladislav îi confirmase domeniile. În octombrie avea să fie oficializată *căpitănia* sa venetă.

Tot în 1492, Ștefan și-a „negociat” poziția în Polonia, contra cost. Nu s-a implicat în succesiunea lui Cazimir al IV-lea, la intervenția reginei-văduve, Elisabeta de Habsburg, sora lui Ladislav al V-lea (Al. Simon, *Crusading at the Time of the Hungarian Royal Elections of 1490*, în *The Age of the Jagiellonians in East-Central Europe (=Eastern and Central European Studies, II)*, editori Florin Ardelean, Christopher Nicholson, J. Preiser-Kapeller, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2013, p. 187–220). În paralel, și-a întărit poziția în Ungaria prin răscoala nobililor maramureșeni (împotriva administrației regale), abil suprapusă disputelor dintre Vladislav și Beatrice de Aragon (încă formal căsătoriți) și dintre membrii elitei *valahe* din Maramureș, unde – ca regină – Beatrice avea domenii (M. Diaconescu, *Răscoala nobililor maramureșeni din 1492*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, editori M. Diaconescu, I. Drăgan, Satu Mare, 1997, p. 185–200).

²¹⁰ I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu*, p. 354. Mizele relevante de relația dintre Casa de Habsburg și Moldova impun însă și o neplăcută sarcină: sancționarea preluării „originale” a subiectului, fără menționarea autorilor de mai sus ori a celor care au atins tema după deschiderea ei în 2006 (ca M. Diaconescu, *Contribuții la datarea donației*, p. 91–112). Liviu Pilat menționa, în anul 2014, de „solia părcălabului Mușat la Moscova și implicarea Moldovei în lupta pentru coroana Ungariei”, în *Clio în oglindiri de sine*, p. 415–422. Pe lângă situația amintită în nota 4 (eludarea în *Contribuții la istoria relațiilor*, în *AIX* tot din 2014, fie și numai a studiului *Moldova și celălalt Imperiu*, din 2008), tot în 2014, același autor, Liviu Cîmpeanu (*Basarab Laiotă, domn al Țării Românești: preliminarii la o monografie*, în *SMIM*, XXXII (2014), p. 145–172, aici la p. 154, nota 50), asumă traducerea termenului *castrum* din așa-numita *scrisoare de la Turda* asupra bătăliei de la Vaslui, prin *tabără* și nu *cetate*, traducere argumentată în urmă cu ceva vreme (Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB. Historia*, XLIX (2004), 2, p. 3–26, în acest caz p. 8, nota 44), studiu evident nementionat în 2014.

²¹¹ După cum afirmase deja, cu patru decenii înainte de apariția *Daciei*, Ladislav al V-lea, în raport cu Iancu, în preambulul „motivării” sentinței citate mai sus (MOL, DL 24766).

fost, din *haos*²¹², a apărut la 1505²¹³, în plină criză „naționalistă” *ungară*²¹⁴, Maximilian ca întâiul *bun împărat* al românilor²¹⁵.

II. Dacia contelui Ștefan al Transilvaniei, ducele Moldovei și al Țării Românești, crăișorul valahilor din Ungaria

În calitatea de co-rege al Ungariei, consfințită prin tratatul de la Bratislava (1491), Maximilian I de Habsburg, *regele romanilor* din 1486, a reactivat la sfârșitul lunii februarie 1498 statutul de „guvernator” al Transilvaniei – ca stăpân peste *jumătate din Ungaria* în cuvintele lui Maximilian – al lui Ștefan al III-lea *cel Mare* al Moldovei. Statutul, conferit pentru întâia dată domnului de către Maximilian în august 1490, în timpul luptelor pentru tronul Ungariei de după moartea lui Matia Corvin, a completat titulatura de *duce al Moldovei și al Țării Românești*. Cu acesta, Ștefan a fost introdus la *Reichstag*-ul de la Freiburg-im-Breisgau la începutul lunii martie a anului 1498.

Sub raport simbolic, puterea *ungară* a *Valahului, ducele Țărilor Române*, se înscria într-un vast plan de „tămăduire” a Creștinătății. Acesta fusese expus de Maximilian trimisului *regilor catolici*, Gómez Gutierrez de Fuensalida. *Spania* a fost înfățișată de rege drept cap al continentului cu aproape patru decenii înainte de apariția celebrei hărți alegorice *Europa Regina*.

²¹² Nivelul „dizoluției statale” de la sfârșitul lui 1505 îl depășea pe cel din urmă cu 15 ani.

²¹³ *Acta Alexandri*, nr. 314, p. 515. Acesta este de fapt sensul temerilor *valahe* provocate de Maximilian I lui Lukas Watenrode, Jan Laski și susținătorilor lui Ioan Szapolyai.

²¹⁴ „Ingredientele” acestea existau și la 1490. Par însă să fi fost valorificate abia mai târziu.

²¹⁵ Alexandru-Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă* (=Minerva, I, 1), Cluj-Napoca, 2015. Apare întrebarea: de ce Casa de Habsburg nu a întrebuițat „istoria” lui Ștefan și Maximilian pentru supușii ei români din Transilvania și mai ales din Bucovina? Pe lângă „resetarea” adusă de acțiunile lui Mihai Viteazul, atât în raport cu Habsburgii, cât și pe „plan local”, trebuie luate în calcul – cu precădere în Transilvania – poziția elitei maghiare și emergența conflictuală – și între români – a Bisericii Greco-Catolice (Al. Simon, *Acțiunea, diata și chipul românesc al lui Matia Corvin*, în *Identitatea românească în context european. Coordonate istorice și culturale*, editori Vasile Boari, Ștefan Borbély, Radu Murea, Cluj-Napoca, 2009, p. 111–158).

„Maghiarizarea” lui Matia I-a și făcut practic inutilizabil pentru „partida românească”. Totuși, *Școala Ardeleană* a afirmat legătura „genetică” dintre Mitropolia Severinului și Mitropolia Transilvaniei sub Matia. Tot elita greco-catolică a contestat-o însă apoi vehement după apariția Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului. *Școala Ardeleană* a susținut și „sumețirea” lui Ioan Corvin la 1490 pe baza puterii românilor. Nu a mai stabilit însă o legătură majoră între Transilvania și Moldova lui Ștefan al III-lea. Ar fi fost un raport felonice în timpul administrației habsburgice (vezi I. Drăgan, *Nobilimea românească*, p. 26–28, 401).

Datorită surselor din arhivele austriece (HHStA, LRAT), notăm și o „practică turcică” a Casei de Habsburg. După începutul conflictului pentru coroana ungară, care cerea din partea Vienei (asediata de otomani la 1529) o politică *cruciată* agresivă, funcționarii ei au „descoperit” o multitudine de tratate între împărați (Frederic al III-lea și Maximilian I) și sultani (Mehmed al II-lea, Baiazid al II-lea și Selim I). Le-au dat grabnic foc (*Zimmerische Chronik*, ediție Karl August Barack, I, Freiburg/Tübingen, 1881², p. 501). „Tradiția” putea părea o exagerare în raport cu Frederic. Sursele de epocă o confirmă însă, prin – spre exemplu – eforturile Veneției de a încheia un acord între Frederic și Baiazid (ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 31, cc. 10^v, 134^r–135^v; 9 aprilie 1483, 10 ianuarie 1483 *More Veneto*=1484).

Documentele privind „afacerile *valahe*” ale Casei de Habsburg au suferit poate – în bună parte – o soartă asemănătoare, mai ales după ce Petru al IV-lea Rareș a schimbat taberele, înlesnind atacul asupra Vienei. Schimbarea politicii moldave a reprezentat oricum o problemă foarte delicată pentru Habsburgi, obișnuiți ca Ștefan al IV-lea „să-i raporteze” lui Ferdinand I înaintea regelui Ludovic al II-lea Jagiello (câteva date: HHStA, R.H.K., Grosse Korrespondenz, Karton [fasc.] 25a. 1523–1563, fasc. 5. *Andrea de Burgo an Erzherzog Ferdinand*, f. 24^{r-v}, 41^r–42^v, 76^r, 217^r, 286^r–287^r, 300^r–301^r; 11, 16 aprilie, post 5 mai, 12 mai, 24 iunie, 4 iulie 1523; fasc. 6. *Johann Schneitpeck an Erzherzog Ferdinand*, f. 152^r–153^r, 333^r–334^r; 1, 29 mai 1524; Karton [fasc.] 25b. 1522–1525, fasc. [2]. *Andreas de Burgo an Gabriel von Salamanca*, f. 12^r 15^{r-v}, 26^{r-v}, 31^r; 30 martie, 6 aprilie, 5, 15 mai 1523; fasc. [3]. *Varia*. [3–9]. *Sigismund von Herberstein an Gabriele von Salamanca*, f. 118^r–120^v; 7, 22 mai 1523).

Sub raport practic, ascensiunea regională a lui Ștefan era rodul reușitei *conspirației* lui Maximilian și Ștefan (nume dat în anturajul prelatului ungar Toma Bakócz) împotriva fraților Jagielloni, Vladislav al II-lea, co-regele *de iure* al Ungariei și regele *de facto* al Regatului Sfântului Ștefan, și Jan Albert al Poloniei. Prin aceasta se împiedicase la 1497 întronarea în locul lui Ștefan a lui Sigismund (I), cel mai tânăr dintre frații lui Vladislav și Jan Albert.

Conspirația fusese susținută de Baiazid al II-lea. La ordinul acestuia, Radu al IV-lea al Țării Românești, cu propriile sale ambiții, și hanul tătar Mengli Ghiray, interveniseră în sprijinul lui Ștefan al cărui stat fusese invadat de oastea – oficial antiotomană – a lui Jan Albert. Conspiratorii au fost ajutați și de Ivan al III-lea al Moscovei. Nepotul său și al lui Ștefan, Dimitri, a fost încoronat apoi, în aprilie 1498, ca moștenitor al marelui cneaz.

Evenimentele au fost mult înlesnite de acordul încheiat după aproape un an și jumătate de negocieri – prin medierea lui Ștefan – în august 1497 între Maximilian și Baiazid. Totul se derulase sub ochii binevoitori ai Romei și ai Veneției. Trimișii lor la curtea regelui romanilor aprobaseră, „în tăcere”, înțelegerea dintre imperiile vremii, dintre cel romano-german și cel otoman. Papalitatea refuzase să acorde statut de cruciadă îndelung pregătitei expediții a lui Jan Albert, iar Veneția introduse deja de dinainte de martie 1496 în scriptele senatului ei o *Dacia* între *Hungaria* și *Polonia*.

Cele trei alcătuiau frontiera Creștinătății în fața Imperiului Otoman. Formula *Hungaria, Polonia et Dacia* a fost extinsă până la sfârșitul iernii lui 1497–1498 prin „cooptarea” Croației, după ce fiul nelegitim al lui Matia, Ioan – în succesiune cronologică –, s-a reconciliat cu Ștefan al III-lea (post aprilie 1496) și a devenit cetățean și nobil venețian (oficial la începutul lunii martie 1497). Ioan ajunsese deja la un acord cu fostul său rival Maximilian.

Puterea lui Ioan era contestată de Vladislav al II-lea și influentul palatin al Ungariei, Ștefan Szapolyai (trecut însă la 1497 de partea lui Maximilian și Ștefan). Pe deasupra, timp de cel puțin doi ani (ianuarie 1494 – aprilie 1496), Ioan Corvin a fost prins într-o dură dispută cu *contele Ștefan al Transilvaniei*. Titlul, conferit în sursele documentare contemporane habsburgice, bavareze și venețiene, îi aparținea lui însuși Ștefan al III-lea al Moldovei.

Socrul său, Bartolmeu Drágffy, era co-voievod al Transilvaniei din 1493 (singur voievod din 1495). După dispariția în condiții misterioase – care au provocat panică la curtea lui Maximilian – a lui Alexandru, fiul lui Ștefan și moștenitorul său moldav în iulie 1496, ginerele de la 1489 al lui Bartolomeu, și în pofida intereselor suveranului său de la Buda, voievodul Transilvaniei a intervenit cu oastea sa în ajutorul lui Ștefan în octombrie 1497. Bartolomeu a determinat retragerea lui Jan Albert de sub zidurile Sucevei.

Contele Transilvaniei a dispărut din sursele cunoscute odată cu „internaționalizarea” conflictelor în care fusese implicat. În locul său, au răsărit – în mai puțin de doi ani – *Valahul*, stăpân peste *jumătate* din Ungaria, și *Dacia*. *Dacia* apare drept un compus aconfesional și areligios, format în jurul lui Ștefan al Moldovei, din nou *căpitanul* Veneției din toamna lui 1492, sprijinit și de Viena și de Moscova, permis și de Roma și de Istanbul, și – cel puțin la fel de important – acceptat în Ungaria de nobili *ungari*, de prelați de rit *latin* și de ierarhi de rit *grec*, de secui și de sași, care l-au susținut pe Ștefan la 1497 contra Jagiellonilor. Din perspectiva duratei, *Dacia* rezultă din „locurile de mijloc” generate de Unirea de la Florența (1439) și de înțelegerile creștino-musulmane născute – inclusiv între Papalitate și Poartă – de „lumea lui Djem”, fratele și marele rival al lui Baiazid al II-lea refugiat în Occident (1482–1495). Din punct de vedere cronologic, impunerea *Daciei* se așază între reafirmarea validității unirii

florentine de către Alexandru al VI-lea Borgia (1496) și încercările de mediere prin Ștefan ale conflictelor confesionale dintre Moscova și Vilnius, din aria *rusă* a Lituaniei (1498–1500).

„Longevitatea” *Daciei* apare tot mai puțin surprinzătoare. Alături de Ungaria, Polonia și Croația, a rezistat până la schimbările regionale aduse de bătălia de la Mohács (1526–1527). Decisivă pentru dispariția ei pare să fi fost desprinderea Moldovei (sub Petru al IV-lea Rareș) din alianța cu Casa de Habsburg, în vremea noilor lupte pentru tronul Ungariei (1528–1529).

Prin conflictele și înțelegerile dintre Maximilian I, Ștefan al III-lea și Ioan Corvin, originile *Daciei* tind să coboare în vremea succesiunii ungare a lui Matia – „integrale” ori „parțiale” – prin fiul său nelegitim Ioan (1488–1490), cu acordul lui Maximilian I și sprijinul lui Ștefan al III-lea. Totuși, în pofida numeroaselor acuze la adresa originii (*valahe*) joase a fiului lui Iancu de Hunedoara, *Dacia* apare și drept un construct nedefinit de conflicte etnice.

Primele ciocniri majore „de factură etnică” au apărut la aproximativ un an de la disparițiile succesive (în a doua parte a anului 1504) ale lui Ștefan al III-lea și Ioan Corvin. Speriată deja că va pierde Ungaria, Casa de Jagiello se teme pe deasupra că – din confruntarea dintre „naționaliștii *ungari*” raliați în jurul fiului lui Ștefan Szapolyai, Ioan, viitorul (co-)rege al Ungariei de la 1526, și *valahi*, disprețuiți de cei dintâi (mândri *sciți*) – va câștiga Maximilian, „singura alternativă” a *valahilor* din Regatul Ungariei. Așa cum Ștefan al III-lea al Moldovei îi succedase – în cuvintele lui Antonio Bonfini – lui Matia Corvin drept *crăișor al valahilor*, Maximilian, care deja îi urmasese lui Matia ca marea speranță a cruciadei, părea gata să preia și moștenirea *valahă* din *Dacia* din fața *Pannoniei*, ca primul *bun împărat* al românilor.

În fapt, principalul conflict etnic care a străbătut – cel puțin prima parte a existenței ei (până la impunerea familiei Szapolyai în Transilvania, Ioan devenind voievod la 1510) – „viața *Daciei*” a fost cel dintre *valahi*, dintre Țara Românească și Moldova. I-a opus pe Ștefan al III-lea și Bogdan al III-lea lui Radu al IV-lea (Rudolf al IV-lea pentru Casa de Habsburg) și Neagoe Basarab (la aceste dispute s-ar cuveni adăugată și cea dintre Ioan Corvin și Ștefan până la 1496–1497). Domnii *valahilor* și-au disputat „supremația de rit *grec*” în Transilvania, Serbia, Bulgaria, la Athos, dar și în *Italia*.

La 1507, Radu al IV-lea a și intervenit la Veneția și la Roma împotriva lui Bogdan al III-lea. Ele erau considerate singurele puteri care l-ar fi putut „stăpâni” pe acesta (după ce el se și îndepărtase – temporar până la 1510 – de Maximilian ca urmare a proiectului matrimonial jagiellon al Sucevei).

Confruntările își aveau originile în repetatele intervenții ale lui Matia și Ștefan în Țara Românească (1470/1473–1482/1484) și în revirimentul ei sub Vlad al IV-lea și Radu al IV-lea. Aceștia intraseră – de pe la 1488–1489 – în legături directe cu Frederic al III-lea de Habsburg și cu Veneția. Privită dinspre Țările Române, *Dacia* se întrupase din fructele mâniei *valahilor*.

*

Reluăm în încheiere numai câteva dintre principalele referințe pentru aspectele abordate. Mai multe referințe (documentare și interpretative) pot fi găsite în paginile anterioare.

Pentru principalele surse asupra ascensiunii „dacice” a lui Ștefan la sfârșitul secolului: Archivio di Stato di Milano, Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. [1.] *Iliria*, documente nenumerate (4 martie, 27 mai 1498); Archivio di Stato di Venezia, Venezia, Senato

Secreti, *Deliberazioni*, reg. 36. 1496-1497 [1 martie 1496 – 28 februarie 1498], indici [„pagina 11”]; *Correspondencia de Gutierre Gomez de Fuensalida, embajador en Alemania, Flandes é Inglaterra (1496-1509)*, editor Jacob Fitz-James Stuart de Berwick-Alba, Madrid, 1907, p. 21; *Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I.* (= *Deutsche Reichstagsakten*, I, 1-6), VI. *Reichstage von Lindau, Worms und Freiburg 1496-1498*, editor Heinz Gollwitzer, Göttingen, 1979, nr. 7, p. 545-546; Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „*Transylvanian Review*” (Cluj-Napoca), XVII (2008), 3, p. 85-112, aici la p. 87-88.

Pentru relațiile Țărilor Române cu Casa de Habsburg înainte de transformările din anii 1530 și 1540: Ștefan Ștefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în „*Revue Roumaine d’Histoire*” (București), IV (1965), 5, p. 891-896; Ștefana Simionescu, *Știri noi despre relațiile diplomatice dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg*, în „*Revista de istorie*” (București), XXXIII (1980), 12, p. 1981-1986; I.-A. Pop, *Ștefan Mailat și Țara (cu cetatea) Făgărașului*, în „*Mediaevalia Transilvanica*” (Satu-Mare), II (1998), 2, p. 239-244; idem, Al. Simon *Despre conspirația pregătită de Maximilian I de Habsburg și Ștefan III cel Mare împotriva regilor Ungariei și Poloniei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău/Oradea, 2009, pp. 134-152.

Pentru rivalitățile valahe (anii 1470 – anii 1520): Matei Cazacu, *Poziția internațională a Țării Românești și implicațiile ei poloneze la începutul secolului al XVI-lea. Pe marginea unui document*, în „*Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg <-im-Breisgau>*”, XI (XV) (1984), p. 299-316; Șerban Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)*, în „*Studii și materiale de istorie medie*” (București/Brăila), XV (2007), p. 13-28, mai ales p. 20-22; Al. Simon, *Descrășterea Moldovei sub Bogdan III și ridicarea Țării Românești sub Neagoe Basarab*, în *Sfântul voievod Neagoe Basarab. 1512-2012*, editor Nicolae Caba, București, 2012, p. 431-460; Ovidiu Cristea, Marian Coman, *A Late Fifteenth Century Controversy at the Moldavian-Wallachian Frontier: An Incident Analysis*, în *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia* (= *Studies in Russia and Eastern Europe*, XI), editori Martyn Rady, Al. Simon, London, 2013, p. 101-120.

Pentru luptele pentru putere din Ungaria Jagiellonă (pentru „eticizarea antichizantă” a lor și rolul Casei de Habsburg în Răsărit): H. Wiesflecker, *Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag 1490/1491*, în „*Süd-Ost Forschungen*” (München), XVIII (1959), 2, p. 26-75; I.-A. Pop, *Sensibilități etnice și confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”* (Cluj-Napoca), XXXIII (1994), p. 211-219; András Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittya ideológia* [Dieta din 1505 de la Rákos și ideologia scitică], în „*Századok*” [Secole] (Budapest), CXL (2006), 2, p. 361-374; Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, în „*Apulum*” (Alba Iulia), XLIII (2006), p. 99-121.

HUNGARIA, POLONIA, DACIA ET CROUATIA: VENICE, THE HOUSE OF HABSBERG
AND MOLDAVIA AT THE END OF THE FIFTEENTH CENTURY

(Summary)

Keywords: Christendom, *Europa Regina*, Venice, Hungary, Maximilian I of Habsburg, Wladislaw II Jagiello, Matthias Corvinus, Stephen III of Moldavia.

What he failed to accomplish as the *Ruler of Moldovlachia* (in autumn 1473 or spring 1480) or as *Prince of Wallachia* (in mid-1481), Stephen III *the Great* of Moldavia achieved as the *King-pin of the Wallachians* (since 1492). The transalpine years 1480–1481 seemed to have played a part similar to that of the years 1484–1486 (the crisis caused by Bayezid II's Moldavian triumph and by Stephen III's fight for princely survival) and 1489–1490 (Stephen III's new treaty with Matthias Corvinus and his imposition as regional power factor between Habsburgs, Jagiellonians and the Hunyadi legacy). Altogether, these were the years that placed Stephen twice Habsburg "governor"/*captain*, for Wallachia (in November 1473 in Emperor Frederick III's name) and Transylvania (in August 1490 in Maximilian I's name, after Matthias' death in April), on the Western road towards the Dacia of the Venetian Senate ("born" in the first months of 1498 and "deceased" three decades later). Yet it was a road on which Stephen III was not as alone as he wanted to.

Part of a much larger regional design, chiefly Jagiellonian had Stephen III been dethroned by the House in 1497 (the complete Venetian bureaucratic formula read *Hungaria, Polonia et Dacia*, to which *Croatia* – though personally united with Buda – was soon added, "according" to Habsburg, as well as Venetian regional – Hungarian and Adriatic – desires), *Dacia* seemingly owed her inception to the conflicts of 1470s–1480s. The first "material" political *Dacian* form emerged at the crusader congress in Rome (March–July 1490). The main army core of the crusade (placed – until the latter's death – under the joint-command of Maximilian and Matthias, still willing to divide his lands with the former, just to secure a royal crown for his son John) consisted of *Imperialis Maiestatis, Serenissimus Rex Romanorum, Hungari, Bohemi, Poloni, Daci et omnes Reges, Principes et Potentatis Nationis Germanice* and should have entered the lands of the *Turk* through *Hungariam aut Walachiam*. However, Pope Innocent VIII's crusade faded away so did the *Dacians* (it is difficult to tell who would have been the monarch of the *Dacians* had King Matthias not died or had his illegitimate son, John, been enthroned in Buda).

As a clear political territory, *Dacia* emerged after the anti-Jagiellonian victory of Stephen and Maximilian (1497). Based on the never-abandoned Wallachian claims of Stephen and of the transalpine territorial distinctions with which Maximilian rapidly became accustomed, *Dacia* stood for Moldavia, *Greater Wallachia* (Muntenia) and *Lesser Wallachia* (Oltenia). If we were to fully trust Milanese or Iberian reports of early 1498 (the *Wallachians* controlled "half" of Hungary), *Dacia* included Transylvania as well. At any rate, through his force (also as one of the richest magnates of the realm, because of the Transylvanian estates granted by Matthias and confirmed by Wladislaw in 1492), Stephen was certainly "the man" for Eastern Hungary of Maximilian, Co-King of Hungary through the Peace of Bratislava (November 1491). Maximilian I even dreamt of reorganizing Christendom (a sort of "pre-" *Europa Regina* Habsburg style) starting from the East. The Emperor of the Romans and the Pope were the Western authorities (and in fact at that time the only *Christian* pillars) that could have created new monarchical (royal) crowns (Maximilian was still only the King, but already acted as the Emperor).

The main (*Dacian*) problem for Stephen III, Venice's *captain-general* in the East since autumn 1492, proved to be, in spite of his power and of assurances, Wallachia. Reborn under Vlad IV and Radu IV (1487–1503), and pushed further by Neagoe Basarab in the 1510s, Wallachia was to undermine this *Dacian* hegemonic construct built around Suceava (who also missed out on profiting from Maximilian I's imperial self-coronation of 1508). It wanted to re-enter Transylvania and restore Moldavia as *Little Wallachia*. After spring 1523, Stephen IV, the – young – illegitimate son and heir of Bogdan III, Maximilian's "failed" eastern favourite (especially in 1512–1514), attempted, in Vienna's name, to bring back the days of his paternal grandfather. The external and inner collapse of Hungary and then the "curious death" of Stephen IV in January 1527 were however to change many of the regional "rules of ambition". When Suceava betrayed Vienna and then also lost to Krakow, the *Serenissima* felt it was time to retire *Dacia* in her mid-thirties.